

М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

ӘОЖ 37:34:008:316.42

Қолжазба құқығында

АШИРОВА ЖАЗИРА УӘЛИХАНҚЫЗЫ

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми-педагогикалық негіздері

6D012000 - Кәсіптік оқыту

Философия докторы дәрежесін алу үшін
дайындалған диссертация

Ғылыми жетекшісі:
педагогика ғылымдарының докторы,
профессор Жолдасбекова С.А.

Шетелдік ғылыми жетекшісі:
п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Омер Займоғлы (Түркия, Анталия)

Қазақстан Республикасы
Шымкент, 2022

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	6
1 Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің теориялық негіздері	15
1.1 Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық негіздері	15
1.2 Колледж студенттерінің тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні.....	28
1.3 Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ерекшеліктері	45
1.4 Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделі	56
2 Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу бойынша тәжірибелі-эксперименттік жұмыс	79
2.1 Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін арттыру мүмкіншіліктері	79
2.2 Колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың диагностикасы	88
2.3 Колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің әдістері	96
2.4 Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу бойынша тәжірибелік жұмыстар нәтижелерінің салыстырмалы сипаттамасы	115
ҚОРЫТЫНДЫ	130
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	134
ҚОСЫМШАЛАР	149

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер қолданылған:

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. -Астана. 27 шілде 2007 жыл.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: Өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2015 жылғы 30 қараша.

Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016–2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы №205 Жарлығымен бекітілген. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000205>

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 18 қазан 2019 ж.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы № 1080 Қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 895 қаулысымен.

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001080/links>

ҚР Мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамалары 1999 28 тамыз №73

https://adilet.zan.kz/kaz/docs/N990000073_

ҚР мәдени саясаты. 2014 ж 22 қыркүйектегі №988 қаулысы

<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000998>

«Мәңгілік ел» жалпыұлттық тәрбие идеясы

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексі. 2015 жыл 23 қараша № 414-V ҚРЗ.

«Білімді ұлт сапалы білім беру» ұлттық жобасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі терминдерге сәйкес анықтамалар қолданылған:

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті – бұл ішкі сенім негізінде заң талаптарын сақтай отырып, адамның қажетті құқықтық білім шеңбер).

Заң - бұл (ең жоғарғы заң шығарушы орган қабылдаған нормативтік акт) (Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген тәртіппен).

Құқық - мемлекеттік, корпоративтік және басқа ықпал ету шараларымен қамтамасыз етілген жалпы, міндетті, нақты және нақты талаптардың жүйесі.

Құқықтық мәдениет (ойлау образын, мінез-құлық нормалары мен стандарттарын қамтитын жалпы мәдениеттің бір түрі; құқық, оны іске асыру туралы адамдардың қандай да бір ортақтығының түсініктері кешені; құқықты білу және түсіну, оның ұйғарымдарын саналы орындау; қоғамның құқықтық өмірінің сапасы және мемлекет пен қоғамның адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдігінің дәрежесі) ретінде түсініледі.

Қоғамның құқықтық мәдениеті - бұл қоғамның даму деңгейі мен рөлі, әділеттілік, заңдылық, мемлекеттік органдар мен қоғамдық сананың заңына қатынасы.

Құқықтық сана - бұл (қолданыстағы құқыққа, қолданыстағы құқықтық нормаларға көзқарастар жиынтығы; адам санасының нысандарының немесе салаларының бірі; құқықтық мәдениет пен құқықтық жүйенің жай-күйін өлшеді; оның әділдігі мен орындылығы тұрғысынан қандай құқық болуы тиіс екендігі туралы идеялар, көзқарастар, көзқарастар жиынтығы).

Құқықтық ойлау - құқықтық жағдайларды бағалау және құқықтық проблемаларды шешу кезінде субъектілердің құқықтық қатынастарын көрсету нәтижесі; құқықтық шындықты бағалауға және әділ шешімдер қабылдауға көзқарастар, тәсілдер, тәсілдер жиынтығы.

Құқықтық іс-әрекет - бұл, адамның заңды ұйғарымдарын қатаң, нақты сақтауы, оған берілген құқықтарды жүзеге асырудағы белсенділігі, жауапкершіліктің жоғары деңгейі болып табылады.

Нигилизм - (лат. nihil – ештеңе) – қоғамда қалыптасқан мәдени құндылықтар мен мұраларды, діни, моральдық нормалар мен түсініктерді қайта қарауды, жоққа шығаруды білдіретін ұғым.

Нормативтік-құқықтық ұйғарымдар - бұл (тиісті құжаттарда бекітілген ережелер, талаптар, өкімдер және т.б.).

Экссесс - Әлдененің шектен шыға көрініс беруі; артықтық, өзін-өзі ұстай алмаушылық, Шиеленіскен қақтығысу, қоғамдық тәртіпті бұзу.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР – Қазақстан Республикасы
ТМД - Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ОКББ МЖМБС – Орта кәсіптік білім берудің Мемлекеттік Жалпыға міндетті білім беру стандарты
МТО – мәдени тәрбиелік орта
БҰҰ - Біріккен ұлттар ұйымы
МТЖ - мәдени-тәрбие жүйе
ҚМ – құқықтық мәдениет
ҚР ӘМ - Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі
ҚР БҒМ – Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі
ҚР ІІМ - Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі
АПЦК - (Арнайы пәндер циклдық комитеті)
АКТ - ақпараттық коммуникациялық технологиялар
ЭО - электронды оқулық
БТ – бақылау тобы
ЭТ – эксперименталды топ

КІРІСПЕ

Зерттеудің көкейтестілігі. Студент жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу, Қазақстан Республикасында азаматтық қоғам құру процесінде оның құндылықтық нұсқаулықтарын қалыптастыру, үнемі өзгеріп отыратын экономикалық және әлеуметтік-саяси жағдайдағы адам құқықтары мен міндеттерінің жүйесі қазіргі кезде ерекше өзекті және маңызды болып отыр. Халықтың құқықтық мәдени білім деңгейі көбіне кез келген мемлекеттің билігімен анықталады.

Біздің елімізде бұл деңгей көшпелілер өркениетінде дүниеге келген, қазақтардың біртұтас мәдени және демократиялық дәстүрлерімен ғасырлар бойы жинақталған, заңдылықтар мен құқықтық түсініктер әлемінің сабақтастығымен, бір-бірін толықтыра және байыта отырып, қазіргі заманның ұстанымдары мен мұраттарына сәйкес келеді.

Ұлы далада адалдық, әділеттілік және шыншылдық сияқты адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеу мен орнатуға үлкен мән берілген. «Олар әлеуметтік идеология деңгейіне көтерілді және көшпелі қоғамның өркендеуі, заңның үстемдігі және ондағы бейбітшілік орнайды» [1]. Адамгершілік құндылықтар бүгінгі таңда бізге адамдар арасындағы шынайы адамдық қатынастарды: теңдік, серіктестік, өзара сыйластық пен қамқорлықты талап етеді. көршілер. Дәл осындай құндылықтар «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының негізіне салынған [2]. Қазіргі жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің үндестік белгілері мыналар: Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қазақстан Республикасының заңдарын құрметтеу: патриотизм сезімі; қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып, белсенді азаматтықтың болуы. Мұнда біз сонымен қатар: негізгі заңдарды, қылмыстық және әкімшілік кодекстің баптарын білу; өзін-өзі басқару, өзін және басқаларды түсіну, іс-әрекеттер мен әрекеттерді басқару қабілеті; қоғам мүшесі ретінде өзін-өзі тану; олардың жеке қасиеттері мен мүмкіндіктерін білуі қажет деп санаймыз.

Құқықтық мәдениет - көп қырлы ұғым. Қазіргі түсінікте ол көбінесе: құқықтық шындыққа қатысты рухани және материалдық құндылықтардан тұратын жалпы мәдениеттің бір түрі; ойлау салты, мінез-құлық нормалары мен стандарттары; құқықты білу және түсіну, оның нұсқамаларын саналы орындау; құқықтық мәдениет тек заңды мінез-құлықты ғана емес, тұлғаның әлеуметтік белсенді мінез-құлқын болжайтын сананың және мінез-құлықтың бірлігі ретінде қарастырылады. «Егер құқықтық мәдениетті мәні жағынан қарайтын болсақ, онда ол қоғамның құқықтық шынайылығы мен құқықтық жетілуіне сәйкес келетін құқықтық құбылыстар мен процестерді жинақтайды» [3].

Құқықтық мәдениет екі мағынада қарастырылады - қоғамдық және жеке тұлғалық. Қоғамдық мағынада құқықтық мәдениет қоғамның әлеуметтік, рухани, саяси және экономикалық дамуына негізделген құқықтық өмірінің сапалы жағдайы болып табылады. Бұған құқық нормалар жүйесі, құқықтық қатынастар (құқықпен реттелетін қоғамдық қатынастар жүйесі), құқықтық мекемелер жатады. Жеке тұлғалық мағынада құқықтық мәдениет адамның

күрделі, кешенді қасиеті ретінде қарастырылады, көбінесе құқықтық мазмұны бар жағдайларда оның іс-әрекеттері мен қылықтарының оң бағытын анықтайды, бұл құқықтық білімнің тығыз бірлігі, құқық пен құқықтық мінез-құлықтың қарым-қатынасы [4].

Біріншіден, колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу қажеттілігі, білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік – экономикалық ортаға бейімдеу және кәсіптік-техникалық білім берудің негізгі міндеттері болып табылады. Қазақстан ТМД елдері арасында алғаш болып бұрынғы бастауыш және орта кәсіптік білім беру базасында техникалық және кәсіптік білім беру жүйесін құрды, бұл техникалық бағыттағы кадрларды даярлауға және бірнеше біліктілік деңгейін беруге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңдегі кәсіптік-техникалық білім берудің негізгі міндеттері:

1. Ел экономикасының индустриялық-инновациялық даму сұраныстарын ескере отырып, білім беру мазмұнының құрылымын жаңарту;

2. Экономиканың түрлі салалары үшін орта буын кадрларын даярлау инфрақұрылымын дамыту;

3. Оқытудың беделін арттыру.

Екіншіден, колледж студенттеріне, қазіргі ортадағы болашақ орта буын мамандарына кәсіптік оқытудың мәнін қайта қарастыру. Мамандарды даярлау ұлттық біліктілік жүйесі негізінде жүзеге асырылады және еңбек нарығының сұранысы мен болжамды қажеттіліктеріне толық сәйкес келеді.

Кәсіби дайындық болашақ мамандардың қызмет аясын кеңейтуге арналған болғандықтан, қазіргі кезде нақты қолөнерді оқыту ретінде ғана емес, студенттің мәдени пән ретінде кәсіби, тұлғалық даму процесі ретінде қарастырылатын білім беру процесінде барабар өзгерісті талап етеді.

Үшіншіден, субъектілердің заңнамалық негіздегі өзара қарым-қатынасын, меншікке қарым-қатынасын негіздейтін шаруашылық жүргізудің жаңа тетіктері мен нысандары; даулар мен наразылықтарды қарау тәртібіне, қызмет өндірушілер мен тұтынушылардың құқықтары мен міндеттеріне және т.б. қатысты құқықтық білімнің қажеттілігі.

Қойылған міндеттерге сүйене отырып, кәсіптік-техникалық білім беру мекемелері заңгер мамандығынан басқа әрбір түлек таңдаған мамандығына қарамастан, жеке тұлғаның базалық мәдениетінің жүйе құраушы белгісі ретінде құқықтық мәдениетке ие болуына қол жеткізу қажет. Әрбір студенттің құқықтық мәдениетінің жеке деңгейін арттыруға ықпал ету, ол тек қана құқықтық білім жүйесін меңгеруге, кәсіби саладағы құқықтық қатынастарға табысты қатысуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар кез келген құқықтық жағдайды шешуде жауапты дербес шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін жеке және кәсіби позицияны қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселелерін зерттеуде кәсіптік орта білім беру жүйесінің өзекті мәселелері және колледж жағдайында студенттерді кәсіби даярлау мәселелері зерделенді (Ибрагимов Г.И., Мұхаметзянова Г.В., Пурин В.Д., Семушина Л.Г., Ярошенко Н.Г.).

Құқықтық мәдениеттің теориялық-әдіснамалық негіздерін зерттеуде тұлғаның белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыруға ықпал ететін оның түрлі көріністері мен аспектілері бойынша тек педагогикада ғана емес, сонымен қатар, басқа да ғылымдарда: философия, құқықтану, әлеуметтанушылар, психология (Мұхтарова А.Қ. [5], Сапарғалиев Ғ.С. [6], Бейсебаева С.Б. [7], Бейсембаева А.О. [8], Корықбаев С.И. [9], Жоламан Қ.Д. [10], Жарикбаева Д.Р. [11], Нүкетаева Д.Ж. [12], Дулатбеков Н. [13], Булгакова Д.А. [14], Ағдарбеков Т. [15], Жұмағұлов Т.Б., Дәрібаев Ғ.С. [16] және т.б.) саласында көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулерінде қарастырылды. Қазақстанның рухани мәдениеті құрылымындағы философиялық, заң, психологиялық және педагогикалық ғылымның түйісу мәселелері кешеніне олардың өзара іс - қимылы мен ықпалдасуы студент жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесі - кешенді және көп қырлы, әрқашан ғалымдардың назарында екендігін айтуға мүмкіндік береді.

Жалпыадамзаттық мәдениет пен білімнің құрамдас бөлігі ретінде құқықтық мәдениеттің рөлі мен маңызы кеңінен зерттелді (А.Б. Венгеров, Н.Н. Вопленко, Н.Л. Гранат, С.А. Комаров, Н.И. Матузов, А.В. Малько, Э.С. Маркарян, А.В. Мицкевич, И.Ф. Рябко).

Осы тұрғыда А.С. Ахметов қазіргі қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселелерін, Әбсаттаров Р.- Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын жетілдірудегі халықтың құқықтық мәдениетінің рөлін зерттегенін айтуға болады [17].

Құқықтық әлеуметтендіруді қалыптастыру тетігіндегі құқықтық мәдениеттің негізгі рөлін Каландаришвили З.Н. еңбегінде зерттеген [18].

Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері Аграновская Е.Б., Будилина Т.В. және т.б. еңбектерінде зерттелген. Оқушы жастарды құқықтық тәрбиелеу мәселелерін Л.К. Керімов [19], Л.А. Байсеркеев [20], Жиенбаева С.Н. [21] және т.б. қарастырған.

Өскелең ұрпақтың құқықтық білімі туралы Зиманов С.З.[22] еңбектерінде зерттелді.

Көптеген еңбектерде кәсіптік білім беру мекемелері білімгерлерінің құқықтық мәдениетін қалыптастыру және кәсіптік дайындық жағдайында құқықтық нормаларды түсіну мен меңгеру тетіктерін қарастыру бойынша құнды мәселелерді зерттеген.

Педагогика ғылымы мен орта кәсіптік білім беру практикасының теориялық зерттеулері мен практикалық жетістіктерін талдау кәсіби білім беру жүйесінде студент жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесі жеткілікті зерттелмеген деп қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бүгінгі таңда ғылым қазіргі заманғы талаптарға жауап беретін, орта кәсіптік білім беру колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің тұтас тұжырымдамасын ұсынған жоқ.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінде орта буын мамандарын даярлаудың дәстүрлі жүйесі өз түлектерін құқықтық біліммен, дағдылармен және іскерлікпен толық қамтамасыз ете алмайды. Егер заң бейіндегі орта кәсіптік білім беру мекемелерінде құқықтық білім, білік пен дағдыларды

студенттер арнайы пәндерді оқу кезінде алса, онда бұл жағдайда біздің түлектер тек қана бір «Қоғамтану» пәнін оқу кезінде 40 сағат көлемінде қарапайым теориялық сипаттағы үстірт қана құқықтық білім алады.

Колледж студенттері құқықтық құбылыстар туралы өте үстірт түсініктері бар, бірақ өз іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерінің заңды салдарлары туралы әрдайым ойланбайды. Олардың мінез-құлқын қоғам қалай бағалайды деп ойламайды. Осының салдарынан, бұл болашақта олардың кәсіби қызметінде құқықтық мәдениеттің тапшылығына әсер етеді. Өзінің кәсіби саласында өз құқықтары мен қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын барабар пайдалануға ықпал етпейді. Сонымен қатар, құқық, өз іс-әрекеттері мен мінез-құлқының құқықтық салдарларын білмеу, нақты өмірлік мақсаттарының және оң құқықтық бағдарлардың болмауы студент жастардың кәсіби қызметте де, социумда да жаңа әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесіне ықпалдасуға теріс салдарлары мен қабілетсіздігіне алып келеді.

Ғылыми зерттеулер мен оқу құралдарын зерделей келе колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге байланысты мынадай қайшылықтарды атап өтуге болады:

- өмірде және жаңа өнеркәсіп жағдайларда кәсіби ұстанымының негізі ретінде құқықтық мәдениеті дамыған колледжді бітірген мамандарға қоғам мен мемлекеттің үздіксіз өсіп келе жатқан қажеттілігі мен оны жүзеге асырудың тиісті теориялық негіздерінің жасалмағандығы арасында;

- колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу мүмкіндіктері мен оны жүзеге асыру әдістемесінің жасалмауы арасында.

Дегенмен колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу мәселесі педагогика ілімінде қарастырылмаған.

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің амалдары мен жолдырын қарастыру мәселесі **зерттеу проблемасын** тұжырымдауға мүмкіндік береді. Сондықтан, мәселенің осындай өзектілігі зерттеу тақырыбымызды *«Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми-педагогикалық негіздері»* - деп таңдауға негіз болды.

Зерттеу объектісі: Техникалық және кәсіптік білім берудегі оқу-тәрбие үдерісі.

Зерттеу пәні: колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу барысы.

Зерттеу мақсаты: колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуді теориялық тұрғыда негіздеу және әдістемесін жасау, тиімділігін тәжірибелік-экспериментте тексеру.

Зерттеудің ғылыми болжамы: колледждің заң бейінінен басқа студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу үдерісі сәтті болады, егер:

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті ұғымының мәртебесі мәні анықталса және алғышарттары анықталып және теориялық тұрғыдан негізделсе;

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің моделі әзірленіп, негізделіп және сынақтан өткізіліп, педагогикалық шарттары мен

тәрбиелеу мақсаттарын, студенттерді оқыту мен тәрбиелеудің формалары, әдістері мен құралдарын біріктіру қамтамасыз етілсе; оның қалыптасу деңгейлері сипатталса;

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу процесін қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайлардың жиынтығы іске асырылса.

Зерттеу объектісі, тақырыбы, мақсаты және ғылыми болжамына сәйкес келесі **зерттеу міндеттері** анықталды:

1. Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық негіздерін айқындау.

2. Колледж студенттерінің тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәнін анықтау және ерекшеліктерін сипаттау.

3. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделін жасау.

4. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу әдістерін ұсынып және олардың тиімділігін эксперимент барысында негіздеу.

Жетекші идея: колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу, болашақ маманның кәсіби іс-әрекетте мәдениеттілігін көрсете білуіне әрі, өзінің және өзгенің құқығын сақтауға септігін тигізеді.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері: әдіснамалық ұстанымдармен, философиялық тұғырда адамның танымдық қызметінің мәні туралы іргелі қағидаларымен, құбылыстардың өзара байланыстарымен, сабақтастығының логикалық қағидаларымен, білім беру үдерістері мен жүйелерін басқару теориясы туралы ережелерімен, тұлғаға бағдарланған оқыту жүйелері мен колледждердің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге қатысты психологиялық-педагогикалық зерттеулермен байланысты болды.

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделін іске асырудың тиімділігін қамтамасыз ететін әдістемелердің жиынтығын анықтау, құру және эксперимент барысында негіздеу (Сартаев С.С., Созакбаев С.У., Кенжалиев З.Ж., Шакаев Г.Б., Дюков Л.В., Усеров Н.У., Ахметова Н.С., Фукс С.Л., Даулетова С.О., Андабеков Ш.А., Тожанов Е.Л., Тлепина Ш. және басқалар); құрылымында құқықтық мәдениет жетекші орындардың бірін алатын рухани мәдениеттің диалектикалық бірлігі туралы философиялық көзқарастар (В.Соловьев, Н.А.Бердяев, И.А.Ильин, Г.Федотов); адам құқықтары мен міндеттері, әлеуметтік әділеттілік пен заңдылық туралы (А.Құнанбаев, К.Бейсембиев, Е.Бекмаханов, К.Б.Фазилова); құқықтық және құқықтық мәдениет мәселелерін зерттеумен байланысты ережелер (С.С. Алексеев, А.Б. Бенедиктова, В.М. Гессен, О.И. Иофф, Б.А. Кистяковский, Н.М. Коркунов, С.А. Котляревский, С.А.Муромцев, Л.И. Петражицкий, И.А. Покровский, Е.Х. Трубецкой, В.И. Сергеевич, П.И. Новгородцев, Б.Н. Чичерин және басқалар); адам құқығы және мәдениет тәрбиесінің тұжырымдамасы (А.Я. Азаров, Т.В. Болотина, М.В. Кабатченко, А.Ф. Никитин, Е.С. Соколова, З.К.Шнекендорф және т.б.) басшылыққа алынды.

Зерттеу көздері: тақырыпқа сай философия, әлеуметтану, психология, педагогика салаларындағы ғылыми еңбектер, Қазақстан Республикасы Конституциясы, «Қазақстан-2050» даму стратегиясы, ҚР «Білім туралы» Заңы, және басқа да құжаттар мен ресми материалдар, оқу-әдістемелік құралдары, бағдарламалар, автордың өзінің педагогикалық іс-тәжірибелері.

Зерттеу әдістері. Зерттеу мәселесіне байланысты:

- теориялық: зерттелетін мәселе бойынша философиялық, әлеуметтанулық, психологиялық, құқықтық және педагогикалық әдебиеттерді талдау, колледжде оқу процесін ұйымдастыру тәжірибесін зерттеу және жалпылау, талдау және синтездеу, салыстыру, сәйкестендіру және жалпылау, модельдеу;

- эмпирикалық: байқау, сауалнама, тестілеу, әңгімелесу, өзін-өзі бағалау, студенттерді зерттеу және эксперимент, сараптамалық бағалау көмегімен зерттеу;

- тәжірибелік жұмыс нәтижелерін математикалық өңдеу.

Зерттеу кезеңдері: Диссертациялық зерттеу өзара байланысты үш кезеңдерде жүргізілді:

Бірінші кезең - (2017-2018 жылдар.) - іздеу және аналитикалық. Бұл кезеңде құқықтық мәдениет саласындағы ғылыми зерттеулер туралы ақпарат жиналды және талданды; зерттеу тақырыбы нақтыланды; құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ерекшеліктері туралы эмпирикалық мәліметтер жинақталды; проблема және зерттеу базасы нақтыланды; ғылыми аппарат анықталды; эксперименттік жұмыстың болжамы нақтыланды, оның жоспары жасалды; нормативтік құжаттама талданды; зерттеу тұжырымдамасы жасалды; педагогикалық экспериментке қатысатын оқу топтарын іріктеу жүргізілді; сәйкес әдістемелік құралдар әзірленді және сыналды; колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің теориялық негіздері мен құрылымдық моделі айқындалды.

Екінші кезең - (2018-2019 жылдар) - эксперименттік, зерттеудің негізгі кезеңі болды, диагностика жасалды, оның барысында: әдістемелік ұстанымдар нақтыланды; оның тәжірибелік тексеруі бастапқы және кейінгі деректерді салыстыру, алынған нәтижелерді жалпылау арқылы жүргізілді; студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің тиімділігі критерийлері дәлелденді; қорытындылар мен ұсыныстар тұжырымдалады; Алынған мәліметтер мақалалар, жиналыстарда, конференцияларда баяндамалар түрінде жарияланды.

Үшінші кезең (2019-2020 жылдар) - ұсынылған колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделісәтті жұмыс істеуі мен даму факторларын анықтауға бағытталған қорытынды жалпылау кезеңі. Эксперименттік жұмыста алынған мәліметтерді талдап, жүйелеп, өңдеп, қорытындылады. Тәжірибелік ұсыныстар жасалды. Диссертацияның әдеби-графикалық дизайны орындалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық мәнділігі:

1. Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық негіздерін айқындалды.

2. Колледж студенттерінің тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні анықталып және оның ерекшеліктері пысықталды.

3. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделі ұсынылды.

4. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу әдістерін ұсынылып және олардың тиімділігін эксперимент барысында негізделді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы онда қамтылған ережелер мен тұжырымдар колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейін көтеруге мүмкіндік береді. Колледж оқытушылары үшін студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге арналған әдістемелік ұсынымдар жасалды, онда колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттермен жұмыс жасау ерекшеліктерін жан-жақты көрсетілді. Автор жасаған «Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсы, әдістемелік ұсыныстар мен диагностикалық құралдар студенттердің құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге бағытталған оқытудың белсенді әдістерін қолдана отырып, студенттерді оқу іс-әрекетіне мақсатты тартуға ықпал етеді.

Зерттеу материалдары білім беру бағдарламалары, оқу құралдарын дайындауға, басқа білім беру орталарында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу бойынша жұмыстарды жүргізуге негіз бола алады.

Зерттеу базасы Шымкент қаласы «Жеңіл өнеркісіп және сервис» колледжі, «Тамақтандыру индустриясы және сервис» колледжі, Қаракемер кәсіптік колледжі.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті олардың құқықтық тәрбиесін қалыптастыру жиынтығын: құқықтық сана, заңды қолдану қабілеттері мен дағдылары, құқықтық құндылықтарды ұғынудың, осы қоғамда өзінің қорғалу дәрежесінің және өзінің мінез-құлқының құқықтық нормалар талаптарына сәйкестігін болжайды.

Студенттердің құқықтық мәдениетін жоғарылату оларға құқықтық білім жүйесін игеруге, кәсіби саладағы құқықтық қатынастарға сәтті қатысуға ғана емес, сонымен бірге кез-келген құқықтық жағдайды шешуде жауапты тәуелсіз шешім қабылдауға мүмкіндік беретін жеке және кәсіби ұстанымды дамытуға мүмкіндік береді.

2. Колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың негізгі әдіснамалық ұстанымдарды (гуманистік бағыты, мәдениеттанушылық, кәсіби білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы, вариативтілік пен ашықтық, аймақтандыру, оқиғалар) қамтиды, олар колледжстуденттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделін тиімді жүзеге асуын қарастырады.

3. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу кәсіби салада сәтті қызмет ету үшін қажет болашақ мамандардың құқықтық санасы мен құқықтық ойлауын қалыптастырудың мақсатты, арнайы ұйымдастырылған процесі ретінде қарастырылады.

Бұл колледж қызметкерлерінен арнайы ұйымдастырылған мақсатты жұмысты қажет ететін өте күрделі және ұзақ процесс болғандықтан, колледж студенттеріне құқықтық тәрбие беруде тиісті кәсіби, педагогикалық және заңгерлік құзіреттері бар оқытушылар тартылуы керек.

4. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу - бір-бірімен байланысқан құндылық-мотивациялық, когнитивті (ақпараттық), праксиологиялық және реттеуші (мінез-құлықтық) копоненттер жиынтығынан тұратын құрылымдық моделін іс-жүзіне асуын қарастырады. Модельдің негізгі блоктары, қалыптасу компоненттері мен өлшемдері өзара бір-бірімен тығыз байланыстағы негізгі құрылымын көрсетеді.

5. "Құқықтық мәдениет Әліппесі" арнайы курсының мазмұны колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің әдістерін, кезеңдерін, бағыттарын, негізгі ұғымдары мен теориялық мәліметтерін зерделеуді көздейді. "Субъект-субъектілік" қатынастар негізінде студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу және оқу процесінде студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің белсенді және интерактивті нысандары мен әдістерін практикаға ендірілуімен жүзеге асырылады.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелдігі мен негізділігі: автордың бастапқы әдіснамалық және теориялық ұстанымдарымен, зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерінің жиынтықтарын пайдаланумен, олардың зерттеудегі қойылған міндеттермен және зерттеу логикасына қарама-қайшы еместігімен; алынған тәжірибелік-эксперименттік нәтижелердің математикалық статистика әдістерімен өңделуімен; зерттеу болжамының жұмыстағы нәтижелерімен расталуымен байланысты.

Зерттеу нәтижелерінің талқылануы мен жүзеге асырылуы: Зерттеу нәтижелері Диссертациялық зерттеуді тексеру эксперименттік жұмыстың барлық кезеңінде жүргізілді. Негізгі теориялық ережелер мен тұжырымдар ғылыми журналдарда және халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы жинақтарында жарияланды.

1. Problems Of education of legal culture of students // Cypriot Journal of Educational. - Scinces. – Vol. 16, Iss. 6, (2021). – P. 3124 - 3132.

2. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу жолдары / Рухани жаңғыру: ұлттық білім беру жүйесі және әлемдік тәжірибе. Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының 80 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. – Шымент, 2017. - Т. 2. – Б. 566-570.

3. Содержательно-функциональные аспекты воспитания правовой культуры студентов колледжа // Вестник КазНПУ. Серия «Педагогические науки» - 2018.- №2(58) – Алматы, 2018. – С. 316-319. ISSN 1728-5496.

4. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу арқылы ұлттық санасын тәрбиелеу. п.ғ.д., профессор С.А. Ұзақбаеваның 70 жылдық мерейтойына арналған «Білім беру жүйесін модернизациялау: тенденциялар, проблемалар және перспективалар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2019. - 18 қазан. – Б. 603-606.

5. Особенности воспитания правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа // Ежемесячный научный журнал. Национальная ассоциация ученых (НАУ) 2019. - №48. - Ч.2 – С.4-8.
 6. Ролевая игра в методике воспитания правовой культуры студентов колледжа // Абай атындағы ҚҰУ Хабаршы. «Педагогика ғылымдары» сериясы №195. -Алматы, 2019. – №4 (64) - С.378-382.
 7. Роль народной педагогики в воспитании правовой культуры студентов колледжа // Қ.А.Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті. Ясауи университетінің Хабаршысы ғылыми журнал. - 2019. - №3. – Б.113-1556.
 8. Аксиологический аспект развития нравственно-правовой культуры студентов. «Әуезов оқулары-17: Әлемдік кеңістіктегі ғылым мен руханияттың жаңа серпілістері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының труды. -Шымкент, 2019. – С.271-274.
 9. Принципы воспитания правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа // Я.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің хабаршысы. – 2020. - № 1 (130). – Б.31-37.
 10. Құқықтық мәдениет және оны қалыптастырудың педагогикалық мәселесі. The Europe and the Turkey world: science Engineering and technology of the Materids oe the internat and sclenic prolticol conference Ankara-Turkey 2020. – Ankara, 2020. - May 6-8, Vol. II. - P.126-131.
 11. Студенттерге құқықтық тәрбие берудің негіздері. «Әуезов оқулары-18: Абай Құнанбайұлының 175 жыл толуына орай «Ұлы абайдың рухани мұрасы» атты халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференциясының материалдары. - Шымкент, 2020. - Т5. – Б. 43-46.
 12. Болашақ колледж оқытушыларының тәрбиелік функциясын ұлттық құндылықтар негізінде қалыптастыру. Международная научно-практическая интернет конференция. «Тенденция и перспективы развития науки и условиях глобализации. – Переяслав, 2020. - №57. – С. 134-135.
 13. Педагогические основы воспитания правовой культуры студентов колледжей. «Қазіргі ғылымдағы өзекті мәселелер - 2020» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – 2020, 13-14 сәуір. – Б. 54-57.
 14. Халық педагогикасы негізінде колледж студенттеріне құқықтық тәрбие беру әдістері. «Мәңгілік ел жастары – Тәуелсіздік кепілі» тақырыбындағы жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік-гуманитарлық және экономикалық ғылымдар бойынша 24-ші республикалық студенттік ғылыми конференция еңбектер жинағы. - Шымкент: М.Әуезов ат. ОҚУ, 2021. - Т.4. – Б. 253-254.
 15. Құқықтық мәдениет әліппесі. -Шымкент: М.Әуезов ат. ОҚУ 3,04 МБ. Авторлық құқықпен қорғалатын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы Куәлік. - 2022, 8 ақпан. - №23425. ЭЕМ-ге арналған бағдарлама. 15.01.2022.
- Диссертацияның құрылымы. Жұмыс кіріспеден, екі тараудан, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер мен қосымшалар тізімі, 15 кесте, 7 сурет.

1 КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТКЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық негіздері

Қазақстанда құқықтық мемлекет құру процесінде құқықтық білім беру мәселелері бірінші кезектегі және маңызды мәнге ие. Мемлекеттік саясаттың өзара байланысты үш міндетті іске асырудағы басты бағыты: ұлттық заңдардың бәсекеге қабілеттілігін, заңның үстемдігі және жоғары құқықтық мәдениетті қамтамасыз ету біздің қоғамның құқықтық мәдениетін, құқықтық сана мен заңдылықты сақтайтын азаматтарды нығайтуға мүмкіндік берді. Бұл қазіргі кезде психологиялық-педагогикалық, әлеуметтану және заң ғылымдарының орталықтарының біріне айналған студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесін өзекті етеді. Оның маңыздылығы азаматтық қоғам мен заңдылықты құру, адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және қорғау қажеттілігі туралы өсіп келе жатқан қоғамдық сана аясында жастар ортасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуда үлкен мәнге ие.

Құқықтық мәдениет жалпы адамзат мәдениетінің ажырамас бөлігі, оның бір түрі және Қазақстандағы қоғамдық өмірдің маңызды аспектілері екендігі ғылыми негізде анықталды. Қазақстандық қоғамның заманауи құқықтық мәдениеті терең тарихи тамырларға ие. Мұны тарихта қазақ құқығы бойынша материалдар, құжаттар мен зерттеулер, Қазақ хандығының «Жеті Жарғы» заңдар кодексі біздің мемлекетіміздегі құқықтық мәдениеттің жетілуін куәландырады [23,24].

«Мәдениет» түсінігінің мағынасын және анықтамасын іздеуде (латын тілінен «cultura» - өсіру, тәрбиелеу, білім беру, даму, қадірлеу) бүгінгі күні оны зерттеудің бірнеше ұстанымдарын ажыратуға болады. Олардың ішінде біз философиялық, антропологиялық, әлеуметтік, мәдени және жүйелік ұстанымдарды атаймыз.

Философиялық ұстаным мәдениетті неғұрлым жалпы түрде, яғни «адамның көбеюі мен дамуы жүйесінің қызмет субъектісі» ретінде қарастырады. Ғалымдар мәдениеттің негізгі мақсатын адам табиғатын шексіз өзін-өзі жетілдіруде, адамдарды материалдық, зияткерлік және рухани құралдармен үздіксіз қамтамасыз етуде философиялық деңгейде көреді. Бұл ұстанымға сәйкес мәдениеттің мәні әлемді және адамдардың өзін өзгерту үшін саналы адамның іс-әрекетінде көрінеді. (Р.Барт, М.М. Бахтин, В.С. Библер, М.С. Каган, Ю.М. Лотман, А.П. Моисеева).

Антропологиялық – мәдениетті белгілі бір қоғамның (қауымдастықтың) мүшелеріне мұрагерлік ететін және күнделікті өмір жағдайларында адамның мінез-құлқында көрініс табатын артефактілер, білім, наным-сенімдер, әдет-ғұрыптар жүйесі арқылы түсіндіреді. Адамдардың өмір салтын белгілі бір мәдениет аясында бейімдеу және көбейту. Бұл ұстанымның мәні – әр ұлттың өзіндік өмір сүру салтының, жеке және бүкіл қоғамның өзіндік құндылығын тану (А.А. Белик, К.М. Клаккон, А. Кребер, К.Леви-Строс, Б.К. Малиновский,

Ю.М. Резник, Д.К. Танатова, Л. Уайт, А.Я. Флер, И.Г. Яковенко). Зерттеушілер белгілі бір мәдениеттің контекстінде адамның жалпы біліміне назар аударады. Мәдениет бойынша антропологтар көптеген жергілікті мәдениеттер арқылы адамзаттың өмір сүру жолын білдіреді.

Әлеуметтік ұстаным – қоғамның әлеуметтік жады халықты немесе этникалық топты, ұжымдық әлеуметтік байланыстарды және осы ұжымға ортақ мәдени қызмет заңдылықтарын ашуға негізделген. Бұған идеялар, мәдени заңдылықтар, құндылықтар, әлеуметтік мінез-құлық пен қарым-қатынас нормалары мен ережелері, адамдардың өзара әрекеттесуін анықтайтын әрекеттің жалпы әдістерін жасау кіреді (А.И. Арнольдов, В.М. Межуева, Е.С.Маркарян, Т.Парсонс, Е.В. Соколов). Бұл ұстаным өкілдері мәдениетті қоғамның қалыптасуы мен ұйымдастырылуының факторы ретінде түсінеді. Яғни, мәдени құндылықтарды қоғам өзі құрып қана қоймай, оның дамуын да анықтайды. Басқаша айтқанда, адамның өзі жаратқан нәрсе адамға үстемдік етеді.

Мәдениеттану ұстаным – мәдениеттің негізгі, бөлінбейтін бірліктеріне әмбебап, бүкіл адамзатқа, бірқатар қоғамдар мен халықтарға тән және ерекше немесе біртума, идеалды нормалар немесе мінез-құлық үлгілері ретінде әрекет ететін мәдени, материалдық өнімдерге үйретуге, тәрбиелеуге бағытталған, өнер немесе мінез-құлық үлгілері (В.С. Библер, П.Бурдые, В.Е. Давидович, Н.Я.Данилевский, В.М. Дианова, Н.С. Злобин, А.С. Кармин, А.И. Кравченко, Н.Б. Крылова, Ю.М. Лотман, В.М. Межуев, Дж.Мердок, А.П. Моисеева, Э.В.Соколов, К.Уисслер, Н.В. Хорошилова, О. Шпенглер). Мәдениет ұстанымы келесі мағыналарда қарастырылады:

- адамдардың бірлескен қызметінің нәтижесі;
- адамдардың ұжымдық өмір сүруінің келісілген әдістерінің жүйесі;
- адамдардың топтық және жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін реттелген нормалар мен ережелер жүйесі;
- материалдық және рухани құндылықтар жүйесі мен әлеуметтік-мәдени нормалар жүйесімен ұсынылған адамның іс-әрекетін ұйымдастырудың белгілі бір тәсілі;
- өзін-өзі тану және жеке адамның және қоғамның өмірдің әртүрлі салаларындағы шығармашылық әлеуетін ашу процесі.

Жүйелі ұстаным. Белгілі философ және мәдениеттанушы М.С. Каган ұсынған мәдениетті түсінуге жүйелі ұстаным мәдениеттің барлық балама түсіндірмелерін бір жүйеге енгізуге мүмкіндік береді. Жүйе бойынша ғалым «белгілі бір мәдени элементтердің өзара байланысты жиынтығы, олардың жиынтығы қарапайым қосынды емес, өздігінен бар объектілердің конгломераты емес, олардың өзара байланысы нәтижесінде пайда болатын органикалық бірлік, нәтижесінде сапалы біртұтас тұтасу пайда болады». Ол былай қорытындылайды: табиғаттан, қоғамнан және адамның өзінен айырмашылығы, мәдениет оның нақты өмір сүруінің үш нақты формасының, үш модальділіктің өзара байланысы нәтижесінде қалыптасқан жүйе болып табылады. М.С. Каган бірінші модальді адам деп атайды, онда мәдениеттілік

биологиялық туа біткен қасиеттерден гөрі, адамгершілік және әрбір адамның бойында жинақталған қасиеттер жиынтығы. Екінші іс-әрекеттік, яғни инстинктивті емес, биологиялық тұрғыдан туындайтын емес, адамдар жасаған әдістердің жиынтығымен қалыптасатын белсенділік. Үшіншісі, заттық дүние, бүгінде адам жасаған «екінші табиғат» (заттар, әлеуметтік институттар, ғылыми, идеялық, философиялық туындылар, өнер туындылары, педагогикалық актілер мен ойындар) [25].

Бұл жүйеде мәдениет «адам әлемі» ретінде және өзінің практикалық, рухани және практикалық рухани қызметінің формалары мен әдістерінің алуан түрлілігімен өзіндік «адамдық сапа» ретінде әрекет етеді. Мәдениет ұғымында болмыстың өзін-өзі дамытатын жүйесін, оның ішінде табиғи болмысты, қоғам мен адамның болмысын қарастыра отырып, М.С. Каган мәдениетте адамның іс-әрекеті нәтижесінде пайда болатын төртінші форманы ажыратады. Аталған мәдениеттанушы теоретик адамның өз бетінше өмір сүре бастайтын материалдық, рухани, көркемдік құндылықтар болмысында адами қасиеттердің біртектес ішкі процесі байқалады.

Сөздікке және басқа ғылыми деректерге шолу «мәдениет» терминінің көптеген анықтамаларының арасында кең және тар мағынада кездесетінін көрсетті. Энциклопедиялық сөздікте [26] мәдениет қоғамның тарихи қалыптасқан деңгейі, адамның өмірі мен іс-әрекетін ұйымдастырудың түрлері мен формаларында, олардың қарым-қатынастарында көрінетін адамның шығармашылық қабілеттері мен қабілеттері туралы кең түрде түсіндіріледі. Сонымен қатар, олар жасаған материалдық және рухани құндылықтарда көрінеді. Тар мағынада мәдениет дегеніміз – адамның рухани өмірінің саласы ретінде түсіндіріледі, оған моральдық-құқықтық нормалар мен адамның моральдық сипатын қалыптастыру кіреді. Іс-әрекетте іске асырылатын адам күштері мен қабілеттері (білім, қабілеттер, дағдылар, интеллект деңгейі, адамгершілік және эстетикалық даму, дүниетаным, адамдардың қарым-қатынас тәсілдері мен формалары) танылады [27].

Басқаша айтқанда, мәдениетті кең мағынада адамзат жаратқан және оған байланысты (табиғаттан айырмашылығы бар) барлық нәрсе түсіндіріледі. Тар мағынада өмір сүру жағдайымен анықталатын және оның болмысында, идеологиясында, тәрбиесінде, білімінде, ғылымында, өнерінде көрініс табатын қоғамның идеологиялық және адамгершілік жағдайы (Т.И. Адуло, Ю.В. Ананьев, Р. Барт, А.А. Белик, Г.В. Драч, Н.Б. Крылова, Ю.Г. Марченко, И.И. Мамай, А.А. Пилипенко, Ю.М. Резник, И.Г. Яковенко және т.б.) қарастырылады.

«Мәдениет» анықтамасын кеңестік лингвист С.И. Ожегов: «...мәдениет адамдар жасаған және құрған материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы, қоғамның даму деңгейін сипаттайтын осы құндылықтарды өндірудегі барлық түрлендіргіш әрекеттің жиынтығы» ретінде қарастырылады [28, б.133].

Сонымен, біз қорытындылаймыз: зерттелген тұжырымдаманың сан қырлы және екіұшты түсіндірілуіне қарамастан, бұқаралық ақпарат құралдарындағы мәдениет кездейсоқ өркениеттің айнасы деп аталмайды. Мәдениет өздігінен

заттар емес, адамның іс-әрекетінің, білімінің, мәдени объектінің материалданған және расталған нәтижелері емес. Мәдениет тек «осы объектілер, заттар арқылы болады, бірақ олармен тікелей анықталуы мүмкін емес ... Мәдениет өзінің тасымалдаушыларында табиғаттан тыс жерде пайда болған барлық нәрсені» жасанды түрде «адам әрекеті мен шығармашылық іс-әрекеттің өнімі ретінде білдіреді» (Р. Чудинский, Воронеж, 2000).

Зерттеу аясында біз, мәдениетті қоғамдық тәжірибеге енетін, үйрететін әрі еліктіретін және белгілі бір белгілер жүйесін қолдана отырып, ұрпақтан-ұрпаққа берілетін, адам іс-әрекетінің формалары мен нәтижелерінің жиынтығы ретінде түсіндіретін веб-сайт авторларының басым көпшілігінің пікіріне қосыламыз.

«Мәдениет» ұғымының анықталған мағыналары мен ұғымы кәсіптік міндеттерді түсіну тұрғысынан құқықтық мәдениеттің мәнін түсінуге негіз береді. Қарастырылып отырған мәселе білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістерді құқықтық қамтамасыз ету мәселелерімен байланысты болғандықтан, заңгерлік мамандықтан басқа колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің мазмұндық, құрылымдық және функционалдық аспектілері құқықтық білім берудің негізгі міндеттерін түсіну тұрғысынан ерекше өзекті болып табылады [29-31].

Кәсіптік білім беру колледжіндегі құқықтық білімнің негізгі міндеттері:

- жастар ортасында құқық бұзушылықтың алдын-алу;
- субъектілердің заңды мінез-құлқына ықпал ету;
- студенттерге, болашақ маманға кәсіптік қызмет субъектілерінің құқықтық қатынастарына заңды және сауатты түрде қатысуға мүмкіндік беретін құқықтық мәдениеттің деңгейіне жетуге көмектесу;
- құқықтық дүниетанымы және қалыптасқан құқықтық көзқарастар жүйесі бар еркін тұлғаның кәсіби және тұлғалық қалыптасуы мен дамуына ықпал ету.

Қарастырылған міндеттер жүйесі құқықтық мәдениет болашақ орта деңгейлі маманның жалпы және кәсіби мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Студент жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесінің әр түрлі аспектілері бойынша жалпы адамзаттық мәдениетке қарағанда ғылыми зерттеулер аз жүргізілді.

Кәсіптік колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тұжырымдамалық мәртебесін зерттеу құқықтық мәдениетті тәрбиелеумен байланысты мәселелерді шешу үшін ғылымда «құқықтық мәдениет» категориясына қатысты белгілі теориялық ұстанымдар пайда болғандығын көрсетті.

Жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесінің ғылыми-әдістемелік негіздерін жасауды көптеген ғалымдар жүзеге асырды (Т.В. Будилина, В.В. Головченко, С.А. Желанова, А.В. Катаев, С.И. Карпушкин, В.Г. Марносов және т.б.).

Кейбір ғалымдар құқықтық мәдениетті ғылыми зерттеулердің объектісі ретінде қарастырып, оның мәнін, мазмұнын, құрылымы мен функцияларын

нақтылады (Е.В. Агранская, С.С. Алексеев, Л.Н. Бородин, Е.В. Бурлай, А.Ф. Гранин, В.Н. Гуляйхин, Н.Ю. Гурьянов, С.С. Демко, Е.А. Зорченко, В.И.Каминская, С.Н. Кожевников, В.В. Копейчиков, Е.А. Лукашева, Т.Н. Наумова, Б.С. Нерсесьянц, В.В. Николаев, А.Р. Ратинов, В.П. Сальников, А.П. Семько, О.Р. Чудинов, В.Д. Шишкин).

Біршама ғалымдар құқықтық тәрбие процесін басқарудағы құқықтық мәдениеттің рөлі мен тәрбиелік мәні ашып, заңды мінез-құлықты реттеуде оның жалпы адамзат мәдениеті мен білімі, тұлғаның және қоғамның дамуы үшін маңызы анықтады (А.Б. Венгеров, Н.Н. Вопленко, Н.Л. Гранат, Е.А. Крыгина, О.Е.Лейст, Н.С. Малейн, Н.И. Малько, Н.И. Матузов, Ф.С. Махов, Л.Г.Машукова, Е.А. Певцова, А.Р. Ратинов, И.Ф. Рябко және басқалар.).

Басқа оқымыстылар «кәсіптік білім беру жүйесінде болашақ мамандардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесін оның сапасын жақсартудың маңызды шарты және жастардың құқықтық нормалардың иерархиялық құрылымдалған интернационализациясы ретінде» қарастырды (Е.З. Геншер, О.С. Демко, Р.С. Дралюк, Е.И. Ермакова, М.С. Завьялова, А.В. Катаев, М.В. Кускова, М.В. Ожиганова, П.Б. Тарасов, Т.И. Цыганова, К.С. Ядришников).

Көріп отырғаныңыздай, ғылыми қайнарлардағы «құқықтық мәдениеттің» көп мағыналы анықтамасы әртүрлі мағынада қарастырылады. А.Я. Сухаревте [32] ол компания жинаған құқықтық құндылықтардың мөлшерімен анықталады. Е.В. Агранская [33] құқықтық мәдениетте заңды құқықтар мен міндеттердің маңыздылығы, қажеттілігі, әлеуметтік мәні туралы көзқарастар, көзқарастар жүйесін қарастырады. В.П. Сальников [34] адамзаттың құқықтық сана, құқық және т.б. саласында жинақтаған прогрессивті жетістіктерін зерттесе, В.И. Каминский және А.Р. Ратинов [35] құқықтық мәдениетті құқықтың әрекет ету саласымен және олардың адамдардың санасы мен мінез-құлқындағы көріністерімен байланысты материалдандырылған және идеалды элементтер ретінде анықтайды.

Википедияның соңғы нұсқасына сәйкес, құқықтық мәдениет – бұл білімнің жалпы деңгейі және қоғамның заңға объективті қатынасы; өмір процесінде құрылған нормалар, сенімдер мен көзқарастар түріндегі құқықтық білімнің жиынтығы. Ол өзара әрекеттесу субъектілерінің жұмысында, қарым-қатынасында және мінез-құлқында көрінеді. Ол мәдени-құқықтық білім және тәрбие жүйесінің әсерінен қалыптасады.

Классикалық анықтамада заңгер С.С.Алексеев құқықтық мәдениеті қоғамдағы «құқықтық істердің» жалпы жағдайы ретінде әрекет етеді, яғни, заңнаманың жай-күйі, соттың, барлық құқық қорғау органдарының, заңның және құқықтық сананың даму деңгейін, олардың қоғамдағы орнын, құқықтық құндылықтарды игеру, оларды іс жүзінде жүзеге асыру, заң үстемдігі талаптарының орындалуын көрсететін елдің барлық тұрғындарының құқықтық санасы» деп түсіндіреді [36].

А.В. Малько құқықтық мәдениетті құқықтық өмірдің ерекше көрінісі және қоғамның заңды өмір сүру формасы ретінде сипаттайды [37].

В.П.Кудрявцев мемлекет пен қоғамның құқықтық саладағы адамдардың нормативтік мінез-құлқы мен қызметіне бағытталған идеологиялық тәртіптің феномені ретінде жазады [38]. В.Н. Карташов оны құқықтық қарым-қатынас, қоғамдық қатынастардың реттілігі мен реттелуін қамтамасыз ететін құқықтық құндылықтардың жиынтығы ретінде анықтайды [39].

Бұл мәселе бойынша келесі автордың ұстанымы назар аударайық. Философия және құқық саласының өкілі О.Р. Чудинов «құқықтық мәдениеттің» біртұтас және жан-жақты анықтамасын келтірудің мүмкін еместігін түсініп, «синтетикалық тұжырымдаманың» бір түрін қолдануды ұсынды. Оны ғылыми қолданысқа енгізе отырып, автор тек теориялық және құқықтық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар антропологиялық, социологиялық және философиялық ұстанымдардың элементтерін де ескереді. Қорытындылай келе: «Осы түсінікте құқықтық мәдениет – бұл жалпыға ортақ мәдениеттің бөлігі, ол қоғамның экономикалық, саяси, әлеуметтік және рухани даму деңгейімен анықталатын және құқықтық құндылықтар, құқықтық сана деңгейінде көрінетін, оның белгілі бір кезеңіндегі қоғамның құқықтық саласының жағдайын сипаттайтын күрделі құбылыс және қоғамдағы құқықтық қызмет» [40] деп тұжырымдайды.

Осындай көзқарасты Н.Жданова қолдайды, «...оның ішінде құқықтық шындыққа байланысты рухани және материалдық құндылықтардан тұратын әртүрлі жалпы мәдениеттегі құқықтық мәдениет. Сонымен қатар, автор «құқықтық мәдениет әлеуметтік пайдалы заңды құбылыстарға ғана енеді және құнды. Бұл тек нәтиже ғана емес, сонымен қатар іс-әрекет түрі, және бұл тұрғыда рухани құқықтық мәдениет ойлау тәсілі, нормалар мен мінез-құлық стандарттары» ретінде түсініледі [41].

Құқықтық мәдениеттің күрделі құрылымының құрылымдық компоненттерін әрі қарай іздеу және түсіну мыналарды көрсетті. Қазақстандық құқықтанушы А.С. Ахметов демократиялық мемлекетті дамыту және азаматтық қоғамды қалыптастыру процесінде Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетінің құндылықтық бағдарларына назар аудара отырып, құқықтық мәдениет өзінің табиғаты бойынша біркелкі емес деп санайды. Оның негізгі құрылымдық элементтері ретінде автор мыналарды көрсетеді:

- құқық (мемлекет құрған және қорғайтын нормалар жүйесі);
- құқықтық қатынастар (осы нормалармен реттелетін қатынастар жиынтығы);
- құқықтық сана (құқықтық эмоциялар, бағалау, көзқарастар жүйесі));
- заңдылық пен құқықтық тәртіп (нормаларды дәл және бұлжытпай сақтау талаптарының жүйесі);
- құқықтық белсенділік (жеке адамның белсенділігінің кез-келген түріне тән жалпы және арнайы заңды белгілердің барлық жиынтығын қамтитын әлеуметтік-құқықтық құбылыс);
- құқықтық актілердің барлық жүйесінің даму деңгейі (құқықтық актілерді қолдану тиімділігін және оларды іске асыру тәсілдерін көрсететін қолданыстағы құқықтық жүйені бағалау жүйесі);

-менталдық компонент (адам санасының ең терең сипатын көрсететін көп деңгейлі күрделі адамгершілік-психологиялықинтеллектуальды білім) [42].

Әлеуметтанушы О.С. Демко құқықтық мәдениетті қалыптастыруда «үш құрамдас бөліктер: біріншіден, қоғамдық дамудың әлеуметтік-мәдени парадигмасы; екіншіден, жастардың ерекше әлеуметтік топ ретіндегі дүниетанымдық және жеке-психологиялық ерекшеліктері және үшіншіден, құқықтық білім беру жастардың құқықтық нормаларды мақсатты, ұйымдасқан, иерархиялық қалыптастырған интериоризациясы» бар процесті көреді [43].

О.Р. Чудинов құқықтық мәдениетті тұтас әлеуметтік феномен ретінде қарастырып, қоғамда әрекет ететін құқықтық құндылықтар, құқықтық сана деңгейі және құқықтық қызмет деңгейі сияқты құрылымдық компоненттерді анықтайды.

Т.С. Козлова [44] құқықтық мәдениетті кәсіби дамудың интегралдық көрсеткіші ретінде түсіндіре отырып, оның мазмұнының ерекшелігін ескеріп, құқықтық мәдениеттің маңызды құрылымдық компоненттерінің қатарына когнитивті, эмоциялық-бағалау және мінез-құлық компоненттерін жатқызады. Когнитивті компонентте автор құқықтық білімді, кәсіби міндеттерді шешу үшін заңнамаларды негізге ала білуді қамтиды. Олар: эмоциялық-бағалау – құндылық бағдарлары, құқықтық бағалаулар. Мінез-құлық компоненті – заңды мінез-құлық стереотиптері, құқықтық ұстанымдар.

Т.С. Козлова, кәсіби құқықтық мәдениеттің негіздері туралы пайымдай отырып, олар «мамандардың бастапқы кәсіби даярлығының барысында яғни, орта немесе жоғары кәсіптік білім алу кезінде қаланатынын» айтады. Құқықтық шындықпен жан-жақты танысу құқықтық ой-өрісін тереңдету және кеңейту сипатында болады. Бұл ретте, кәсіби оқыту құқықтық мәдениеттің когнитивті компонентінің негізін қалайтынын, ал құндылық және мінез-құлық блоктары құқықтық тәрбие барысында дамиды» [44, б.120].

Аталған автор маманның құқықтық мәдениетін екі деңгейде қарастырады: жалпы және арнайы. Оның пікірі қосыла отырып, біз барлық мамандардың кәсіби қызмет саласына қарамастан жалпы құқықтық мәдениеттің деңгейіне ие болуымыз керек екенін ескертеміз. Атап айтқанда, мазмұн тұрғысынан бұл негізгі заң ұғымдарын, категорияларды, ұғымдарды, салалық пәндердің негіздерін, заңға бағдарлай білуді білдіреді. Бағалау және мінез-құлық компоненттері деңгейінде негізгі құқықтық құндылықтар мен мінез-құлық стереотиптері қалыптасады. Маманның құқықтық мәдениетінің арнайы деңгейі кәсіби қызметтің тар мамандандырылған саласында құқықтық түсініктер мен категориялар туралы білімді болжайды [44, б.121].

Н.Е. Жданова құқықтық мәдениеттің құқықтық санамен байланысты екендігіне назар аударады, оған сүйенеді және тиісті құқықтық нормаларда жазылған әлеуметтік-психологиялық процестерді ғана емес, сонымен бірге адамның заңды түрдегі мінез-құлқын, заң шығару формасындағы заңды әрекеті мен оның нәтижелерін де қамтиды.

Автор құқықтық мәдениетті белгілі бір құқықтық білімсіз мүмкін емес «Сіздің мінез-құлқыңызды заңға сәйкес қалыптастыру үшін көп жағдайда

моральдық талаптарды білу, заңның әлеуметтік мақсатын түсіну, сондай-ақ конституция мен басқа да заңдарда белгіленген негізгі құқықтар мен міндеттерді білу жеткілікті. Жеке тұлғаның құқықтық білімінің қайнар көзі, әдетте, оның білім деңгейіне, жасына, кәсібіне және т.б. тікелей байланысты» деп санайды.

Ежелгі Қытай философы Конфуций, дәстүрлі қытай мәдениетінің символы, бәріне білім беруге болады, кез-келген адамды оқытуға болады деп сенген. Өзара қарым-қатынас және қарым-қатынас арқылы жеке тұлғаны тәрбиелеудің жақтаушысы бола отырып, ол білім беру проблемасын адамаралық түсінудің негізі ретінде қарастырды. Конфуцийдің жаңа этикалық нормасының басты ерекшелігі бәрін жетілдіруге, әрқайсысының үздіксіз жетілуіне бағытталған векторы болды: «Өзіңізді өзіңіз басқара біліңіз, сонда сізді басқалар да құрметтейді өзіңіз сияқты және өзіңізді басқалар қалай сыйлағанын қаласаңыз, онда оларға сондай қарым-қатынас жасаңыз – міне осы адамды сүйгіштік деп болады», - деп мәлімдеді данагөй [45].

Ұлы философ, ағартушы, қазақ халқының демократы, жастар тәлімгері, ақын және қоғам қайраткері – Абай Құнанбаев [46] ХІХ ғасырдың екінші жартысы ХХ ғасырдың басындағы тәрбие мәселелерімен де айналысты. Оның бүгінгі ойлары педагогикалық білімнің баға жетпес қайнар көзі болып табылады. Рухани-адамгершілік жаңаруды іздеуде Абай өзінің рухани болмысын көтеруге, жалпыадамзаттық мәдени құндылықтар негізінде адамгершілік қасиеттерді жетілдіруге ұмтылды. Бүгінде Абайдың қара сөздері көптеген ұрпақтар үшін қайталанбас моральдық оқулық ретінде қызмет етеді. Өз сөзінде Абай [47] халықты жалпыға бірдей әділеттілік мұраттарын бекітуге шақырды. Оның «Адам бол» идеясы бүгінгі таңда өзектілігін сақтап қана қоймай, сонымен бірге тәуелсіз Қазақстанда жеке тұлғаны рухани-адамгершілік тәрбиелеудің сөзсіз педагогикалық принципі ретінде әлеуметтік императив ретінде де қолданылып келеді (К.Бейсембиев, Е.Бекмаханов, К.К. Кенжеғалиев, А.С.Мамырбекова, А.Омаров, М.С.Орынбеков, С.Смирнова, М.Т. Уксукбаева, К.Б.Фазилова).

Көріп отырғаныңыздай, құқықтық мәдениет болашақ мамандардың алдында туындайтын құқықтық мәселелерді шешу үшін болашақта құқықтық ойлаудың, құқықтық сана мен құқықтық мінез-құлықтың нақты нысандарын синтездейді.

Л.Н. Николаева «студент жеке тұлғасының құқықтық мәдениетін көп өлшемді, жүйелі және динамикалық жеке тұлға ретінде қалыптастыру, оның құрылымына құқықтық білімнің жиынтығы, құндылық ретіндегі қатынас және заңды мінез-құлық кіреді» десе, Л.Н. Николаева «құқықтық мәдениет құрылымының маңызды элементтерінің бірі ретінде ол құқықтық ойлаудың, құқықтық сана мен құқықтық қатынастар субъектілерінің мінез-құлығының нақты формаларын біріктіреді» деп тұжырымдайды. Сонымен қатар, ол жеке тұлғаның құқықтық саладағы практикалық мінез-құлық мәселелерін сауатты шеше білуі, оның алдында тұрған мәселелерді шешу үшін құқықтық нормалар

мен заңдарға жүгіну, құқықтық қайшылықтар мен дауларды шешуді жатқызады [48].

Сараптамамыздың негізінде және біз өз құзыретіміз шегінде колледж студенттері өздерінің кәсіби және тұлғалық қалыптасуы мен дамуы процесінде оқытатын құқықтық мәдениеттің құрылымдық элементтерін ұсындық (1-сурет).

Сурет 1 - Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің құрылымдық элементтері

Біздің ойымызша, 1-суретте ұсынылған колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің маңызды құрылымдық элементтерінің жиынтығы олардың іс-жүзіндегі жұмыс істеуі мен дамуында қандай да бір құқықтық шындыққа қатысты айқын мақсаты бар қызметінде ашылуға тиіс.

Құқықтық құбылыстар функцияларының жалпы теориясын әзірлеушілер (М.И. Байтин, В.И. Васильев, А.П. Глебов, А.А. Данченко, В.Н. Карташов, Т.Н.Радько, А.Я. Рыженков және т.б.) құқықтық мәдениеттің мазмұнды құрамдас бөлігі және оның басқа да заң құбылыстары жүйесіндегі орны-оның функциясы арқылы (лат. functio-орындау, жүзеге асыру, жасау, объектінің ерекше көрінісі) байқалады.

Ежелгі әлемнің Қазақ құқығы бойынша зерттеулерге үндеу (М.А.Әлімбекова, А.С. Ибраева, С.З. Зиманов, А.С.Смагулова, И.Федотова) көшпелі өркениетте құқықтық мәдениет бір уақытта бірнеше функцияларды орындағанын көрсетті: реттеушілік, басқару, біріктіру, қорғау және гуманистік. ҚР ҰҒА академигі С.З. Зиманов «Жарғы» әлемнің бірегей жүйесі туралы

пайымдай отырып, ол кең мағынада заң және билік, қоғамдық болмыс және адамгершілік, өнер және рухани құндылық көзі болғанын түйіндейді [49].

Қазақ даласындағы құқықтық мәдениетті сақтаушылар мен жеткізушілер (ежелгі түркі сөзінен «билиг», «өңдеу» және «білу» екі мағынасы бар) құрметті және өмірді көрген адамдар. Билер қазақ халқында жоғары беделге ие болды, олардың пікірлері мен шешімдеріне ешкімде күмәнданбаған. Билерге қойылатын негізгі талаптарды М.Ә. Әлімбекова: құқықтық нормаларды толық білу, шешендік талант пен адалдыққа ие болу керек болған деп жазады.

Қазақ билері түрлі функцияларды жүзеге асырды. Олардың қатарында саяси; халықтың біртұтас халыққа бірігуі жөніндегі функцияны; құқық қорғау; адамгершілік-тәрбие; идеологиялық; халық даналығын, салт-дәстүрлерді сақтаушы функцияны; өкілдік; ұйымдастырушылық; халықтық құндылықтарды атап өтуге міндеттіміз. Қақтығыстардың алдын-алу және дауларды баламалы реттеу жөніндегі медиаторлық функцияны атап өту керек. «Бұл функциялардың барлығы табиғи қасиеттер мен дарындыларға байланысты билермен орындалды», - деп атап өтті М.Ә. Әлімбекова. Олардың ішінде автор қоғамдағы ымыраға жету функциясын басым деп атайды. Билер қазақ руларының бір тұтастығына септігін тигізіп, қазақ халқына біріктіруші қызметін атқарды [50].

М.Г.Баумованың [51] қазіргі зерттеуінде құқықтық мәдениеттің функциялары ретінде құқықтық мәдениеттің адамдардың, олардың ұжымдары мен ұйымдарының сана-сезіміне және мінез-құлқына, қоғамдық және жеке өмірдің барлық салаларына, оның мәні, әлеуметтік және арнайы-заңдық рөлі мен қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу тетігіндегі тағайындауына ықпал етудің салыстырмалы түрде оқшауланған прогрессивті бағыттары түсіндіріледі.

Аталған автор құқықтық мәдениеттің кез-келген функциясының мазмұны мынадай элементтерді құрайтынын атап өтті:

- а) құқықтық және нақты негіздер;
- б) объектілер;
- в) субъектілер;
- г) олардың нақты әрекеттері мен операциялары;
- д) оларды жүзеге асырудың құралдары, тәсілдері мен әдістері;
- е) мақсаттар - міндеттері;
- ж) қол жеткізілген нәтижелер (заңдық және жалпы әлеуметтік).

М.Г. Баумованың көзқарастарын бөлісе отырып, жоғарыда көрсетілген ғылыми дереккөздерді, мемлекет және құқық теориясы бойынша оқулықтардың ережелерін, сондай-ақ құқықтық мәдениеттің мазмұнды құрамдас бөліктерін талдауға сүйеніп, колледж студентінің құқықтық мәдениет функцияларын өз түсінігін ұсынуға мүмкіндік береді. Біздің көзқарасымызша, колледж студентінің құқықтық мәдениет функциялары білім беру процесіне қатысушылардың міндеті, іс-қимыл шеңбері, колледждің атқаратын рөлі, жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің заңды қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Нақты өмірде құқықтық мәдениет бір уақытта бірнеше ерекше функцияларды орындайды. Осы негізде колледж студентінің құқықтық

мәдениетінің келесі негізгі функцияларының шеңберін белгілейміз: танымдық-түрлендіргіш, адаптивті, құқықтық реттеу, коммуникативтік және нормативтік-аксиологиялық (2-сурет).

Құқықтық мәдениеттің танымдық-қайта құру функциясы адалдық пен парасаттылық, мейірімділік пен сүйіспеншілік, моральдық өзін-өзі бақылау мен ар-ождан, адамның қадір-қасиеті мен таңдау еркіндігі сияқты жалпыадамзаттық құндылықтардың құқықтық және адамгершілік кепілдіктерін құрумен байланысты. Бұл функция адамның қоғамдық, топтық және жеке мүдделерін келісуге жәрдемдесуге, оны қоғамдық даму орталығына қоюға, оған өмір мен еңбектің лайықты жағдайларын жасауға, әлеуметтік әділдікті, саяси еркіндікті, жан-жақты даму мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталған. Ол азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасу процесімен байланысты.

Сурет 2 - Құқықтық мәдениет функциялары.

Функция заңды, әділ, құқықтық өмір құбылыстарын құқықтары мен міндеттері туралы оң құқықтық көзқарастар мен ұғымдарды тәрбиелеу, олардың жеке басын бағалау және түсіну арқылы жүзеге асырады, оның мінез-құлқының нормативтік ережелері мен эталондарын алдын-ала анықтайды, бара-бар құқықтық сана мен құқықтық ойлауды қалыптастыруға ықпал етеді.

Құқықтық мәдениеттің бейімделу функциясы тұлғаның әлеуметтік-құқықтық белсенділігі мен оны орта жағдайына және құқықтық шындыққа бейімдеу (тұлғаны құқықтық әлеуметтендіру) болып табылады. Құқықтық мәдениетті меңгеру колледж студентіне, болашақ маманға қоғамның құқықтық кеңістігінде табысты бейімделуге және оқу және кәсіби қызметтің барлық түрлерінде және заңды мінез-құлықта өз мүдделерін, құқықтары мен бостандықтарын оңтайлы жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл біздің қоғамның әлеуметтік-саяси және экономикалық тұрақсыздығы жағдайында

тұлғаның бейімделу және өзін-өзі тәрбиелеу үдерістерін белсендіру үшін ерекше маңызды.

Құқықтық мәдениеттің құқықтық реттеу функциясы құқықтық тәрбие жүйесінің барлық элементтерінің тұрақты, үйлесімді, серпінді және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етумен байланысты. Колледждің оқу-тәрбие үрдісінде құқықтық мәдениетті тәрбиелеу нәтижесінде студенттер заң негізінде құрылған нормативтік ережелер негізінде әр түрлі құрылымдар арқылы адам, әр адам және мемлекет арасындағы қатынастарды реттейтінін меңгеруі тиіс. Құқықтық мәдениеттің бұл функциясы заңдылық шеңберінде адамның қоғамдық және жеке мүдделерін сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Құқықтық мәдениеттің құқықтық реттеу функциясы құқықтық тәрбие жүйесінің барлық элементтерінің тұрақты, үйлесімді, серпінді және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етумен байланысты. Колледждің оқу – тәрбие үрдісінде құқықтық мәдениетті тәрбиелеу нәтижесінде студенттер заң негізінде құрылған нормативтік ережелер негізінде әр түрлі құрылымдар арқылы адам, әр адам және мемлекет арасындағы қатынастарды реттейтінін меңгеруі тиіс. Құқықтық мәдениеттің бұл функциясы заңдылық шеңберінде адамның қоғамдық және жеке мүдделерін сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Құқықтық реттеушілік функцияның мәні құқық пен мораль нормаларының талаптарын орындай отырып немесе оларды бұза отырып, өз құқықтарын жүзеге асыра отырып және міндеттерін орындап, адам өзінің іс-әрекеттерінде оң көзқарас күтеді. Бұл көбінесе оның құқықтық мәдениетінің қалыптасу деңгейіне байланысты. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің жоғары деңгейі оған заңдылық шегінен шықпастан және өзінің құқықтық мүдделерін, әлеуметтік ұмтылыстарын, идеалдарын, қажеттіліктері мен мінез-құлық үлгілерін іске асыра отырып, қоғамның тіршілік әрекетінің түрлі салаларындағы басқа да әлеуметтік субъектілермен қарым-қатынасты реттеуге мүмкіндік береді.

Осы функцияның арқасында адамдар арасындағы құқықтық қарым-қатынасты жүзеге асырылып қана қоймай, құқықтық және басқа да әлеуметтік нормалар арқылы олардың құқықтық саладағы өзара қарым-қатынастары реттеледі.

Құқықтық мәдениеттің коммуникативтік қызметі осы қарым-қатынас арқылы және оған ықпал ете отырып, құқық іс-әрекеті саласында біздің қоғамымыздың азаматтары ретінде студенттердің саналы құқықтық қарым-қатынасын қамтамасыз етуге бағытталған. Мұндай қарым-қатынас құқық саласындағы объектаралық өзара іс-қимыл формасы түрінде болады. Бұл функцияны игеру колледж студенттерінің құқықтық мәдени мұраларға және қазіргі заманғы құқықтық мәдениеттің басқа түрлеріне қатысты құқықтық көзқарастарын қалыптастыруға және әр түрлі дәуір өкілдерінің құқықтық мәдениетінің социокодтарын түсінуге ықпал етеді.

Басқаша айтқанда, құқықтық мәдениеттің коммуникативтік функциясы азаматтардың идеялық-құқықтық байланысын, құқықтық тәжірибенің сабақтастығын және қоғамды жетілдіруді, құқықтық сала субъектілерінің

құқықтық мәдениетін қалыптастыру мен арттыруды қамтамасыз етеді. Ол ретроспективада құқықтық мәдениеттің барлық түрлерінің прогрессивті жетістіктерін жинақтайды және оларды колледж студенттерінің құқықтық тәрбиесі мен заңды мінез-құлқын қазіргі заманғы жоспарлау мен болжаудың қажетті элементі ретінде болашақ ұрпаққа береді.

Құқықтық мәдениеттің нормативтік-аксиологиялық функциясы қазіргі индивидтердің санасында, іс-әрекеттерінде және нақты құқықтық болмыста заңды мінез-құлқында көрініс табатын, құндылықтық маңызы бар субъектілердің құқықтық қатынастары саласындағы түрлі құбылыстар мен фактілерде көрініс табады. Талданатын функция аксиологиялық сипаттамалар жүйесі арқылы іске асырылатындықтан, бұл өзара байланыста құқықтық нормалар және колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің басқа да құрамдас бөліктері студенттердің құқықтық көзқарастарын құндылық бағалау объектілері болып табылады. Бұл жерде бұл құқық пен құқықтың құндылық ретіндегі құндылықтары туралы айтылады.

Нормативтік-аксиологиялық функция сондай-ақ жеке тұлғаның нәтижеге деген бағалау қатынасын зерттеу процесінде де, құқықтық шындық құбылыстарының өзгеруі жағдайында оның іс-қимылының мақсаттарында да, құқық нормаларында көзделген құқықтық құндылықтарға жүгінуде де көрінеді.

Құқықтық емес бейіндегі колледждің оқу-тәрбие процесінде құқықтық мәдениеттің осы функциясын жүзеге асыру төмендегілерге негізделген. Құқықтық мәдениеттің әрбір жаңа құндылығымен кездесу барысында студент оған құқықтық салада қалыптасқан құндылықты бағдарларға баға береді, олардың ішіндегі ең маңыздысы адам құқықтары мен бостандықтарының құндылығы болып табылады. Студент адамның құқықтары мен бостандықтарының құндылығын меңгеріп, түсініп, құқықтық ақиқаттың бір компоненттерін мақұлдайды немесе басқаларын қабылдамайды.

Құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің барлық аталған функциялары бірлік пен келісімділікпен іске асыруда колледж студенті тасымалдаушы болуға тиіс. Аталған функциялардың тәрбиелік мүмкіндіктері құқықтық сананың қалыптасуында, құқықты құрметтеуде, құқықты түсінуде, құқықтық білімді заңдық жағдайларда қолдану, заңды мінез-құлыққа ұмтылуында байқалады.

Сонымен, колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің мазмұндық, құрылымдық және функционалдық құрамдастарын қарастыра отырып, біз колледждердегі тәрбие жүйесіндегі студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру туралы әдіснамалық тұжырымдарымызды жасадық.

Қорыта айтқанда, біздің көзқарасымызша, колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті олардың құқықтық тәрбиелігін, құқықтық сананы, құқықты пайдалану дағдылары мен іскерлігін, құқықтық құндылықтарды сезінуін, осы қоғамда өзінің қорғалу дәрежесін және өзінің мінез-құлқын заң нормаларының талаптарына бағынуын қамтиды [52,53]. Бұл колледж ұжымынан арнайы ұйымдастырылған мақсатты жұмысты талап ететін өте күрделі және ұзақ процесс болғандықтан, колледж студенттерінің құқықтық

тәрбиесімен тиісті кәсіби-педагогикалық және құқықтық құзыреттері бар педагогтар айналысуы тиіс.

1.2 Колледж студенттерінің тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні

Бүгінгі таңда кез-келген мемлекеттің беделі тек экономикалық көрсеткіштермен ғана емес, сонымен қатар оның азаматтарының құқықтық мәдениетінің тәрбиелену деңгейімен де анықталатынына күмән жоқ. Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекет құру процесінде халықты құқықтық тәрбиелеу мәселелері бірінші дәрежелі және маңызды мәнге ие. Оның дәлелі Қазақстан Конституциясының мазмұны болып табылады [54].

Заң қоғамдағы құқықтың үстемдігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Біздің барлығымыз тең болатын Негізгі Заң адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылатындығы туралы идеяны негізге алды.

Ұлы далада Қазақ құқығының ежелгі дүниесінің материалдары, құжаттары мен тарихи-құқықтық зерттеулері (С.З. Зиманов, Т.М.Күлтелеев, С.С. Сартаев, С.У. Созақбаев, З.Ж. Кенжалиев, Г.Б. Шакаев, Л.В. Дюков, Н.У. Усеров, Н.С. Ахметова, С.Л. Фукс, С.О. Даулетова, Ш.А. Андабеков, Е.Л. Тоғжанов, Ш.Тлепина және т.б.) адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеуге және бекітуге үлкен мән берілгені шындық. Тарихи-құқықтық ғылымның ең ірі өкілі С.З.Зиманов осы құндылықтар туралы былай деп жазады: «Олар әлеуметтік идеология деңгейіне көтеріліп, көшпелі қоғамның әл-ауқатының, заңның үстемдігі мен ондағы бейбітшіліктің негізі мен қуаты болды» [55].

Техникалық және кәсіптік білім беруде колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелік мәні туралы айтпас бұрын «тәрбие» және «құқықтық тәрбие» ұғымдарында анықтаймыз.

Тәрбие мәселелері ежелгі заманнан бері адамды толғандырды. Тәрбие аға ұрпақтың өмірлік тәжірибесін кіші ұрпаққа беру деп түсіндірілді. Аристотельдің философиялық ойы пайда болғанынан бастап, негізгі тәрбиелік идеясы адасушылықта өмір сүретін және оған үйренген адамдарды күштеп түзету қажеттігіне алып келді [56].

Ғалым К.К. Кенжеғалиев Абайдың «Қара сөздерін» өзінің маңыздылығы бойынша классикалық педагогиканың көптеген еңбектерімен бірдей етіп қояды [57, б. 662]. Олардың қатарына Ж.Ж. Руссо «Эмиль немесе Тәрбие туралы», «Ұлы дидактика» Я.А. Коменский, «Педагогикалық поэма» А.С. Макаренко, «Еңбек, оның психикалық және тәрбиелік мәні» К.Д.Ушинскийдің еңбектерін жатқызуға болады.

М.Т. Уксукбаева Абай Құнанбаевтың адамгершілік тәрбиесі туралы ойын зерттей отырып, Абай адамның қалыптасуында тәрбиенің рөліне ерекше мән бергенін және адамдардың ақауын рок, тағдырдың ұйғарымымен түсіндіруге тырысқандармен күрескенін айтады. «Абай айтқандай, - деп жазады автор: «...адам табиғаттан емес, адамгершілік қасиеттерге ие бола алмайды, ол тек тәрбиелеу процесінде адамгершілік немесе арсыз болады. Абай Адамның

адамгершілік қасиеттерін өзгертудегі тәрбиенің рөлін жоғары бағалай отырып, тәрбие мен білім берудің адамгершілік мақсаттарын анықтайды. Абайдың пікірінше, тәрбиенің жоғары мақсаты – баладан еңбеккер мен патриот жасау, ал оқытудың мақсаты – әлемді тану, білім алу, білім алу және мамандық алу» [58].

Абай Құнанбаевтың білім мен тәрбиеге деген көзқарастарын талдай отырып, К.Б. Фазилова [59] былай деп жазады: «ол адамның қадір-қасиетін қалыптастыратын ақыл-ой дамытатын зайырлы білім мен тәрбие үшін болған».

Ұлы ағартушы мен педагог ақыл-ой тәрбиесінің жас адамның эстетикалық дамуымен және адамгершілік қалыптасуымен байланысын ашады. «Рухани қасиеттер, - деп жазды Абай, - бұл адам өміріндегі ең бастысы». Абай өзінің Отанына, халқына, адамға, еңбекке деген сүйіспеншілігін, достыққа деген тұрақтылығын, мейірімдігін, әділдігін, білімге деген ұмтылысын атап өтті.

Бүгінгі күнге қайта орала отырып, педагогика ғылымындағы «тәрбие» ұғымы орталық категориялық ұғым екендігіне және ғалымдардың еңбектерінде әр түрлі түсіндірулерге ие екендігіне назар аударайық [60].

В.А. Сластенин білім беру педагогикалық процесс жағдайында білім беру мақсаттарын жүзеге асыру үшін педагогтар мен оқушылардың арнайы ұйымдастырылған іс-әрекеті ретінде қарастырылады [61].

В.Селивановтың педагогикасында тұлғаны мақсатты түрде қалыптастыру процесі тәрбие деп түсініледі [62].

С.Смирнов білім беруді мақсатты ықпал ету процесі ретінде түсіндіреді, оның мақсаттары оқушы қоғамда өмір сүруге және қоғам қабылдаған құндылық жүйесін қалыптастыруға қажет әлеуметтік тәжірибені игеруі болып табылады [63].

Г.К. Селевко және А.Г. Селевко тәрбиені кең және тар мағынада ажыратады. Қоғамдық тұрғыдан алғанда, білім дегеніміз жинақталған әлеуметтік және мәдени тәжірибені, адамгершілік нормалар мен құндылықтарды аға буыннан жас ұрпаққа беру бойынша мақсатты іс-шараларды ұйымдастыруда жүзеге асырылатын қоғамның өзін-өзі өндірудің маңызды функциясы ретінде ұғындырады. Тәрбие кең мағынада тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің өзара әрекетін қамтамасыз ететін арнайы ұйымдастырылған педагогикалық технологиядағы жеке тұлғаның қалыптасуы мен дамуын басқару процесі. Тар педагогикалық мағынада тәрбиелеу дегеніміз – адамның этикалық және эстетикалық қасиеттерін, нормалары мен құндылықтарын қалыптастырудың, әлеуметтік мінез-құлық тәжірибесін берудің мақсатты бағытталған процесі [64].

Бұл тәрбиенің жеке тұлғаны қалыптастыру құралы екендігі айқын. Аксиома деп санауға болады.

Құқықтық тәрбие дегеніміз – жеке тұлғаға ұйымдасқан, жүйелі, бағытталған психологиялық-педагогикалық әсер ету, құқықтық сананы қалыптастыру, құқықтық, азаматтық-патриоттық және моральдық нормаларды, құқықтық көзқарастарды, дағдыларды, рухани-адамгершілік мәдениет пен заңды мінез-құлық әдеттерін сақтау қажеттілігі туралы сенімділік [65,66]. Құқықтық тәрбие процесінде алған құқықтық білім әлеуметтік құбылыстарды дұрыс түсінуге,

оқушылардың әлеуметтік белсенділігінің дамуына ықпал етеді. Өмірде дұрыс жүруге, рұқсат етілген мен тыйым салынған нәрсенің ара-қатынасын анықтауға, жеке құқықты қорғаудың заңды жолдары мен құралдарын таңдауға, оларды белсенді және мағыналы іске асыруға мүмкіндік береді.

Құқықтық тәрбиенің мазмұны және жастардың азаматтық міндеттерін орындау мемлекетке, еңбекке, отбасына, қоғамға, қоғамдық және жеке меншікке құқықтық қатынасты қамтиды. Әр колледж түлегі қоғамдағы мінез-құлық нормалары мен ережелерін, олардың құқықтары мен міндеттерін, азаматтық және қылмыстық кодекстің негізгі ережелерін білуі керек [67].

Әлеуметтанушы М.Б. Смоленский [68] «құқықтық білім берудің түпкі нәтижесі заңды тұлға болып табылады, ал азаматтық қоғамдағы құқықтық мәдениеттің атрибуты ретінде ол оны қалыптастыру мен қалыптастыру процесінің мәселелерін шешудің жолдарын» қарастырады. Филолог Л.М.Исмаилова [69] студенттердің құқықтық тәрбиесінің жастар ортасындағы қылмыстың алдын алу құралы ретіндегі маңыздылығын зерттейді. Бұл мемлекеттің, оқу орындарының және басқа ұйымдардың осы процестегі рөлін ашады.

Заңгер В.В. Оксамытний [70] құқықтық білім әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастырудың маңызды факторы деп санайды. Педагог В.А. Брутян [71] Құқықтық мәдениетті тәрбиелеудегі басты екпін оның аксиологиялық аспектісі ретінде қарастырады.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдени тәрбиесінің көрсеткіштерін атауға төмендегіше болады:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қазақстан Республикасының - заңдарын құрметтеу;
- патриотизм сезімі;
- белсенді азамат болуы;
- негізгі заңдарды, қылмыстық және әкімшілік кодекстің баптарын білу;
- өзін-өзі басқару, өзін және басқаларды түсіну, іс-әрекеттер мен әрекеттерді басқару қабілеті;
- қоғам мүшесі ретінде өзін-өзі тану;
- олардың жеке қасиеттері мен мүмкіндіктерін білу.

Дала халқының құқықтық мәдениетінің жағымды тәрбиелік мәні көптеген ұрпақтармен дәлелденді. Қазіргі заманғы қазақстандық құқық зерттеушісі А.Смағұлова өзінің мақалаларының бірінде ежелгі әлемдегі құқықтық қатынастарды реттеу туралы айтады. Қарым-қатынастарды реттеудегі басты рөлі бала туудың үлкендеріне жүктелген. Күнделікті көшпелі өмірде олар өздерінің руларының абыройы мен қадір-қасиетін бар күштерімен бағалады. Олар бұл үшін күресіп, белгілі бір түрдегі тәрбиелік ықпал ету шараларын қабылдады. Мұндай шаралар ежелгі әдет-ғұрыптар, дәстүрлер мен дала демократиясының қағидалары негізінде жүргізілді. Ежелгі тәрбиелік шаралардың мысалы ретінде автор ата-анасына мойынсұнбаған балаға (жасөспірімге) келесі сөздерді жеткізеді. Кінәлі бұл жазаға тартылды: «оның бетіне күйе жағылып, мойнына қара жүнді арқанмен байлап, қара сиырға теріс

отырғызып, оны ауылды аралатып, барлық тұрғындарға бетіне түкіріп тастаған ... Бұл қоғамдық құқықтық сана мен одан туындайтын қағидалар заңдылықтың, дүниетанымның ажырамас бөлігі болғандықтан, бұл құқықтық ұғымдар көшпелілердің қоғамдық өмірінің ажырамас бөлігі болды..., әрі өзектілігін жоғалтпады. Автор жаңа өмір сүру жағдайында бірліктің, руханият пен гуманизмнің тарихи қағидаларына сүйене отырып, қазіргі кездегі қазақтың ортақ құқықтық жүйесі негізделетінін баса айтады [72].

Әдеттегі құқық пен Қазақстанның қазіргі заманғы позитивті құқығы арасындағы байланыс туралы тағы бір мақалада А.Смағұлова мемлекеттік деңгейде халықтың құқықтық сауаттылығына ерекше назар аударуға шақырады. Автордың айтуынша, құқықтық тәрбие балабақшалардан, мектептерден бастау қажет. Қоғам мүшелерінің құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтеру – ғасырлар бойы жинақталған халықтық әдет-ғұрып, дәстүрлер негізінде және қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып. Автор бүгінгі таңда егемендік пен тәуелсіздікке қол жеткізіп, құқықтық тәрбие берудің жаңа тәсілдерін іздеуде ұлттық мемлекет құра отырып, олардың қазіргі және болашағына зер салып қана қоймай, сонымен бірге тарихи өткенді қайта қарастыру керек деп санайды. «Сондықтан, қазіргі ұрпақ тарихымыздың рухани және мәдени байлығын біздің мұра ретінде бағалай білуге, оны келешек ұрпаққа сіңіруге, құрметтеуге және сақтауға шақырады. Бұл халықты тарих беттерінде сақтаудың кілті. Бұл халықтың құқықтық санасы мен мәдениетіне, ұлттық қадір-қасиеті мен патриотизміне әсер етеді... Халқымыздың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының жандануы, елге, жерге деген сүйіспеншілігін ояту, жас ұрпақты патриотизмге және ел игілігі үшін еңбек етуге ықпал етеді» [73].

Қазіргі қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесін зерттеуші А.С. Ахметов Қазақстан Республикасының мемлекеттік демократиялық дамуында өсіп келе жатқан жастардың құқықтық тәрбиелік маңыздығын ашып көрсетеді. «Құқықтық тәрбиенің мәні оның практикалық (қолданбалы) компонентіне байланысты алған білімдері мен дағдылары күнделікті пайдалы және маңызды мәселелерді шеше алатындығына байланысты жетіле түседі», - деп жазады автор мақалада. Оның пікірінше, құқық іс-әрекет іске асырылу керек, қорғалуға ұсыну керек, өйткені жоғары рухани-адамгершілік қағидаттарға негізделген құқық қана адам санасы мен оны қоршаған кеңістікті үйлестіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар ол: «Құқықтық тәрбие, бізге жасөспірімнің өмірін заңмен берік байланыстыруға, үлкен құрмет пен жауапкершілікті, әділеттілікке, адамгершілікке, сыйластық пен заң ережелерін, адамгершілік ережелерін қолдана отырып, айналамыздағы барлық нәрсені жақсартуға деген ұмтылысты көрсетуге мүмкіндік береді» [74].

Жаңа ұрпақтың құқықтық тәрбие берудің маңыздылығы бүгінде арта отырығаны туралы жоғарыдағы тұжырымдарға сүйене отырып, құқықтық тәрбие құқықтық мәдениетті анықтайды деп айтуға болады. Қазіргі заңгер М.А. Хурлет, құқықтық тәрбие қоғам мүшелерінің ақпараттық немесе ағартушылық іс-шараларымен айналыспайды. Автор, құқықтық тәрбие, жас адамға заңды

мінез-құлықты үйретіп, құқықтық кеңістікті бағдарлауға үйрету керек деп санайды. Мұғалімдер мен тәрбиешілердің негізгі міндеттері қалыптастыру: қоғамның құқықтық құндылықтарын құрметтеу; жеке тұлғаның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғауға және оның азаматтық ұстанымын заңды жүзеге асыруға жеткілікті құзыреттер. Бұл мәселеде автордың ұстанымы, «бізде жас адам барлық заңдар жүйесін мұқият білудің қажеті жоқ, қажет болған жағдайда маманға жүгіне алады. Бірақ қолданыстағы заңнама туралы білу және өмірлік мәселелерді шешуге және қылмыстық жағдайға түспеуге мүмкіндік беретін құқықтық кеңістікті шарлау – бұл нақты қажеттілік» [75].

Баяндалғанның негізінде біз колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуді болашақ маманның құқықтық санасын және құқықтық ойлауын қалыптастырудың мақсатты арнайы ұйымдастырылған процесі ретінде анықтаймыз.

Колледж студенттері үшін олардың кәсіби және жеке тұлғалық қалыптасуында құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәнін анықтау елдегі интеграциялық үрдістермен және болашақта болашаққа көзқарас пен білім беруді жаңғырту саласында болып жатқан жүйелі өзгерістермен негізделген. Сондай-ақ қоғам мен әрбір адамның мемлекеттік және қоғамдық өмірінің құқықтық негіздерін жетілдірудегі құқық пен заңдылық талаптарының рөлі мен мәнінің өсуі болып табылады.

Колледж түлегінің кәсіби және жеке тұлғалық қалыптасуының табыстылығына ықпал ететін құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәнін біз қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетімен және оның мемлекеттік-құқықтық дамуымен байланыстамыз. Өйткені біздің елімізде азаматтық қоғамның берік құқықтық негіздері құрылып, қажетті заңдар қабылданды, құқықтық сана деңгейінде заңның үстемдігі қағидаты іске асырылуда.

Жалпы және жеке адамдардың осындай өзара байланысы қоғамдық қатынастарды реттеуде, жастар ортасында құқық бұзушылықтың алдын алуда және оның орта буын мамандарын даярлауға ықпалы анықталды. Ол колледж түлектерінің құқыққа, құқықтық құбылыстарға құрметпен қатынасын қалыптастырудағы және құқықтық шындыққа дұрыс құқықтық бағдарлауды қалыптастырудағы құқықтық мәдениеттің мәнін негіздеді. Сондай-ақ өз құқықтарын, бостандықтарын жүзеге асыру және нақты міндеттерді орындау аясында өзінің заңды мінез-құлқына қоғам алдындағы жеке жауапкершілігі контекстінде заң мен тәртіпті сақтау қажеттілігі мен әдеттерін тәрбиелейді.

Құқықтық мәдениеттің түрлі аспектілеріндегі рөлі мен тәрбиелік маңызы туралы түрлі бағыттардағы ғылыми зерттеулер жүргізілді.

Жалпы адамзаттық мәдениет пен білімнің құрамдас бөлігі ретінде құқықтық мәдениеттің рөлін Н.Л. Гранат, И.Ф. Рябко, Н.Н. Вопленко, А.В. Малько, Н.И. Матузов еңбектерінде қарастырды.

В.И. Зубицкий және А.С. Ахметов адамның және азаматтың саяси құқықтары мен бостандықтарын іске асыруда құқықтық мәдениеттің рөлін зерттеді. Осы тұрғыда Г.Р. Абсаттаров Қазақстан Республикасының құқықтық

саясатын жетілдірудегі халықтың құқықтық мәдениетінің рөлін қарастырды. Р.В. Кравцов құқық аксиологиясы контекстінде тұлғаны құқықтық тәрбиелеу мәселелері зерттеді.

Автор З.Н. Каландаришвили құқықтық әлеуметтендіруді қалыптастыру механизмінде құқықтық мәдениеттің негізгі рөлін ашып көрсетті. Заңгер М.М. Галимов халықтың, әсіресе жастардың құқықтық тәрбиесін жақсарту қажеттілігін, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің құқықтық негізін одан әрі нығайтуға құқықтық тәрбиелеу қызметінің мазмұнының бағыттылығын қажеттілігін негіздейді. Ол жастарды құқықтық тәрбиелеудің маңыздылығы адамдардың барлық жаңа және жаңа ұрпақтарының өмірге енуіне негіз болады деп есептейді.

Қазақстандық ғалымдар тобы А.С. Ибраева, А.М. Оразалиева және С.С. Дюсебалиева жергілікті өзін-өзі басқаруды дамытуда Қазақстан Республикасы мен Польша тәжірибесі мысалында құқықтық мәдениеттің рөлін ашты. Аталған авторлар мемлекет, қоғам және жеке тұлға үшін демократиялық қоғам адамына құқықтық Ықпал етудің перспективалық мақсаттарын бейнелейтін жетекші ұстаным ретінде маңызды құқықтық құндылықтарды сипаттады.

Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениетті детерминациялайтын болғандықтан, жастардың түрлі көзқарас тұрғысынан құқықтық тәрбиесінің мән-мағынасына жүгінудің мәні бар.

Зерттеу деректерін талдау негізінде біз 1-кестеде құқықтық мәдениеттің ең көп таралған маңызды құрамдас бөліктерін бөліп көрсетеміз.

Кесте 1 - Түрлі дереккөздердегі «құқықтық мәдениет», «жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті» және «студент тұлғасының құқықтық мәдениеті» категориялы ұғымдарының мазмұндық сипаттамалары

Тұжырымдама ның анықтамасы	Мазмұн сипаттамасы	Ақпарат көзі
1	2	3
Құқықтық мәдениет	Тарихи даму барысында және құқықтық құндылықтарды (қағидаттар, нормалар, санаттар, білім) жаңғырту барысында жинақталған сома, ол қоғамның жалпы мәдениетіне және осы мәдениеттің осы қоғамның құқықтық жүйесінде көріну дәрежесіне байланысты.	Юридический энциклопедический словарь.- М.:/Под ред. А.Я. Сухарева и др. Изд. 2-е, доп. 1987.- С.355

1- кестенің жалғасы

1	2	3
Құқықтық мәдениет	Қоғамның және жеке тұлғаның дамуына ықпал ететін құқықтық сана, заңдылық, құқықтың қайнар көздері, заң практикасы саласында адамзат жинаған прогрессивті жетістіктер жүйесі.	Сальников В.П. Стабильность общества и правовая культура: Материалы международной научно-практической конференции: В 2-х частях /В.П.Сальников. -Спб.,1998. - С.49.
Құқықтық мәдениет	Құқықтық өмірдің оның барлық аспектілерін, қоғамның заңды өмірінің барлық түрлерін, оның ішінде теріс жақтарын қамтитын ерекше көзқарасы..	Малько А.В. Современная российская правовая политика и правовая жизнь /А.В.Малько //Правовая политика и правовая жизнь. -Саратов-Москва, 2000.-С.21-24.
Құқықтық мәдениет	Мемлекет пен қоғам адамдардың саяси-құқықтық санасын қалыптастыру мен дамытуға, олардың құндылық-нормативтік кешеніне, сол арқылы құқықтық саладағы мінез-құлық пен іс-әрекетке бағытталған идеологиялық тәртіп құбылысы.	Кудрявцев, В.П. Закон, поступок, ответственность /В.Н. Кудрявцев.-М.: Наука, 1986.- С124-125].
Құқықтық мәдениет	Құқыққа, заңдылыққа, құқықтық тәртіпті позитивті қалыптастыратын, құқықтық саладағы қоғамдық пайдалы мінез-құлықты қалыптастыратын заңды құқықтар мен міндеттемелердің маңыздылығына, қажеттілігіне, әлеуметтік құндылығына қатысты ұстанымдар, бағалау, сенімдер, көзқарастар жүйесі.	Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности /Е.В, Аграновская. - М.: Наука, 1988.-145 с.

1- кестенің жалғасы

1	2	3
Құқықтық мәдениет	Құқық аясымен байланысты материалдандырылған және идеалды элементтер жүйесі және олардың адамдардың санасы мен іс-әрекетіндегі көрінісі	Каминская В.И. Правосознание как элемент правовой культуры / В.И. Каминская, А.Р. Ратинов; отв. ред. А.Д. Бойков //Правовая культура и вопросы правового воспитания; Сб. науч. тр.- М., 1974.- С.42 – 43.
Құқықтық мәдениет	Құқықтық құндылықтардың жиынтығы болып табылатын, құқықтық жүйенің сапасын, жеке тұлғаның құқықтық даму деңгейін (идеялары, сенімдері, білімі, көзқарастары, қабілеттері, дағдылары, іс-әрекеттері және т.б.) көрсететін сан алуан рухани және материалдық мәдениет.	Карташов В.Н., Баумова М.Г. Правовая культура: понятие, структуры, функции: Монография. Ярославль: ЯрГУ, 2008. С.10.
Тұлғаның құқықтық мәдениеті	Заңды білу және түсіну, сонымен қатар оған сәйкес іс-әрекеттер.	Правовая культура: понятие основные функции.// jurisprudence.club/teoriya.../pravovaya-kultura-ponyatie-osnovnyie-66014.html
Тұлғаның құқықтық мәдениеті	Қоғамның құқықтық дамуы үшін прогрессивті маңызы бар әлеуметтік рөлдерді орындау үшін олардың саналы заңды қызметінде көрінетін жеке адамның прогрессивті құқықтық дамуының дәрежесі мен сипаты.	Г.Ф. Чекмарев Личностный аспект в феномене правовой культуры общества//Вестник Междунар. инст-та эк-ки и права,2013, с.109- 117.
Тұлғаның құқықтық мәдениеті	Жеке тұлғаның жақсы нышандары құқық феноменін және, ең алдымен, заңды құқықтарды еркін жүзеге асырудың сәттілігі, жеке тұлғаның үйлесімді дамуына жол ашады.	Бабенко А.Н. Правовая культура личности: Автореф. дисс.канд.философ.наук.09.00.1 0.1996. с.5.

1- кестенің жалғасы

1	2	3
Студент тұлғасының құқықтық мәдениеті	Кәсіби мәдениеттің жеке тұлғаның құқықтық бағытын анықтайтын және оның барлық компоненттерін көрсететін кәсіби мәдениеттің құрамдас бөлігі: қарапайым құқықтық білім, практикалық әрекеттерде ескерілетін білім мен дағдылардың жиынтығы.	Марносов В.Г. Правовая культура студентов в колледже и проблемы ее формирования //http://xn----btb1bbcge2a.xn--p1ai/blog/2014-09-24-354
Студент тұлғасының құқықтық мәдениеті	Жеке тұлғаның құқықтық білімі мен дағдыларының жиынтығы, құқықтық сананың, құқықтық ойлаудың және соның нәтижесінде заңды мінез-құлықтың жиынтығы болатын көп өлшемді, жүйелі, динамикалық тұлғалық білім.	Завьялова М.С. Формирование правовой культуры студентов колледжа в процессе профессионального образования. дисс. к.п.н. 13.00.08. Магнитогорск, 2007.178 с.

Ғылыми әдебиеттерде құқықтық мәдениеттің кең және тар мағынадағы анықтамалары кездеседі, М.И. Абдулаев пен С.А. Комаров оны (сөздің кең мағынасында) «нақты қызмет етудегі құқықтық шеңбер компоненттерінің жиынтығы, адамдардың белгілі бір қоғамдастық өкілдерінің жиынтығы» деп белгілейді. Заң, оның орындалуы, мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың қызметі туралы» баяндайды [76, 16 б.]. Сонымен бірге, олардың тұжырымдамасындағы тар мағынада «құқықтық мәдениет – бұл құқықтық санаға негізделген құқық саласындағы жеке адамның мінез-құлқының саналы қажеттілік және ішкі қажеттілік ретінде материалдандырылған идеялардың, сезімдердің, идеялардың жиынтығы» [76, 43 б.] екендігі айтылған.

1-кестеде келтірілген құқықтық мәдениеттің мазмұнды компоненттеріне, оның ішінде қоғамның құқықтық мәдениеті мен жеке тұлғаның құқықтық мәдениетіне қысқаша шолу оның мағыналарының жан-жақты екендігі айқындалған. Алайда, зерттелген тұжырымдама мазмұнының түсініксіздігіне қарамастан, оны жалпыадамзаттық құндылықтардың ең маңызды категориясы және өркениетті құқықтық мемлекет құраушысы ретінде қарастырған жөн.

Қазіргі қазақстандық қоғамдағы құқықтық мәдениетті көтеруге арналған халықаралық ғылыми конференцияда спикер Ғазиз Телебаев жиналғандарға арналған құттықтау сөзінде құқықтық мәдениетті құрудың маңыздылығына назар аударды. Ол өзінің пікірін құқықтық мәдениеттің қоғам деңгейінде де,

индивид пен жеке тұлға деңгейінде де жалпы адамзаттық мәдениеттің қалыптасуымен өте тығыз байланысты екендігімен негіздеді. «Заңның үстемдігі болған кезде, қоғамның дамуы қосымша ынталандыру, әлеуметтік, экономикалық және басқа салаларда тундайтын көптеген мәселелерді шешуге серпін береді» [77]. Конференцияда әсіресе әлеуметтік процестерді реттеудің тиімділігі, заңдылықтың дамуы, әлеуметтік жауапты азамат тәрбиесі көбінесе қоғамның құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының деңгейіне байланысты» мәселелерге назар аударылды.

Халықтың құқықтық мәдениетінің қалыптасуы мен даму тарихы туралы мақаланың авторы Т.В. Геворгян құқықтық мәдениеттің екі ұстанымына тоқталды. Бұл қоғамның құқықтық мәдениеті мен жеке тұлғаның құқықтық мәдениетіне қатысты.

Бірінші ұстанымда автор жеке тұлғаның құқықтық мәдениетін қояды. Оның пікірінше, бірінші ұстанымға сәйкес, жеке басты назар адамның қасиеттері мен сапасына аударылады. Екінші ұстаным, Геворгяның пікірінше, қоғамдық болып табылады, онда тұтастай алғанда әлеуметтік организмнің жұмысына көңіл бөлінеді. Автор құқықтық білім мен құқықтық бағалау негізінде жеке тұлғаның құқықтық мінез-құлқын өзін-өзі реттеуге ықпал ететін нормативтік тұжырымдар пайда болады деп санайды [78].

Құқықтық мәдениет туралы мақаланың тағы бір авторы М.А. Хурлет, студенттердің құқықтық мәдениетін қоғамның құқықтық мәдениеті тұрғысынан қарастыра отырып, қоғамның құқықтық мәдениетін көбіне пайда болған категория, өзіндік «қоғамның құқықтық дамуының деңгейі мен сипаттамасының, оның құқықтық санасының айнасы» деп санайды.

Г.Ф. Чекмарев «жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті» ұғымында белгілі бір адамның қоғам мүшесі ретіндегі даму процесі мен деңгейінің көрінісін, шығармашылық және трансформациялық қызметтің субъектісі, құқықтық қатынастардың жиынтығын игеру өлшемі ретінде қарастырады. «Біз бұл жерде қарастырып отырғанымыз, шын мәнінде, қазіргі адамның жеке әлеуетімен – білімімен, қызығушылығымен, қажеттіліктерімен және олардың бағыттарымен, қабілеттерімен, дағдыларымен, тәжірибесімен және т.б. көрсететін өте маңызды әлеуметтік қасиеттерінің даму деңгейі туралы, сонымен қатар осы іс-әрекетті орындау сапасы» деп жазады [79].

Біздің зерттеу жұмысымыздың бағытына байланысты М.С. Завьялованың «студент тұлғасының құқықтық мәдениеті» ұғымын тұжырымдауы бізді таң қалдырды. Автордың пікірінше, студенттің жеке тұлғасының құқықтық мәдениеті – бұл құқықтық білімнің, дағдылар мен қабілеттердің жиынтығы, құқықтық сананың, құқықтық ойлаудың және нәтижесінде заңды мінез-құлықтың жиынтығы болатын көп өлшемді, жүйелі, серпінді жеке тұлға тәрбиесі [80].

Сонымен, бізге заң мамандығынан басқа «колледж студентінің құқықтық мәдениеті» түсінігі ұсынылады.

- студенттің болашақ кәсіби қызметіне қатысты нормативтік-құндылықты құқықтық бағдарын құрайтын, оған тән барлық компоненттерді қамтитын динамикалық жеке тұлғалық жаңаруы;

- қарапайым заң білімінің, іскерліктің және дағдылардың жиынтығын болашақ өмірде құқықтық әрекеттерде қолдануы.

Осылайша, тұлғаның құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің маңыздылығы туралы философ А.Н. Бабенко былай деп айтты: «құқықтық мәдениетті елемей жағдайында адамдар дамымайды, қоғамдық қатынастардың құқықтық нысаны мүмкіндіктерінің байлығын жоғалтады, құқық бұзушылыққа жол береді. Құқық субъектісі болып жатқан оқиғаның мән-жайына қарамастан, соқыр әрекет ете отырып, субъективті тілектер мен ұмтылыстардан туындайды, осыған байланысты құқықтағы теріс әлеуметтік коллизиялар болуы мүмкін [81].

Біз құзіретімізге байланысты, колледж студентінің кәсіби және тұлғалық дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік құндылығын анықтауға тырысамыз. Бұл құндылықты ескеру «қалыптасу», «мамандық», «кәсіби тұлға» және «адамның кәсіби қалыптасуы» ұғымдарында анықталуды қажет етеді.

Сөздікке және басқа ғылыми деректерге сәйкес «қалыптасу» терминін іріктеп сараптау бұл терминнің ғылымның әртүрлі салаларында: философия, педагогика, психология, әлеуметтануда кеңінен қолданылатындығын көрсетті. Оның семантикалық мазмұны әр түрлі және белгісіз.

Атап айтқанда, «қалыптасу» термині философиялық санат ретінде қолдану, бізге ол заттар мен құбылыстардың өзгергіштігін, олардың басқа күйге үздіксіз ауысуын, даму процесінде жаңа белгілер мен формаларға ауысуы, белгілі бір жағдайға сай өзгеруін білдіреді. Яғни, өз дамуындағы заттар, қоршаған шындық құбылыстардың бастапқы кезеңге қарағанда өзгергенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, кез келген жаңа дамудың бастапқы кезеңі пайда болған кезде, Бірақ әлі толық қалыптаспаған. Бұл ұғымның ерекшелігі, ол қалыптасу барысында екенін көрсетеді [82,83]. Осы ұстанымнан қалыптасу, бұл нысандардың жай-күйінің, қасиеттерінің, құбылыстардың өзгергіштігін түсінуге болады.

Е.М. Удовиченконың түсінігінде «қалыптасу» термині әлеуметтік-мәдени процестердің үстемдігі ретінде анықталған. Егер кез-келген жүйенің жұмыс істеу процесінде ол белсенді, әрекет етуі жүзеге асырылса және даму процесінде жүйе өзінің бастапқы формасынан органикалық тұтастыққа ауысса, онда қалыптасу объекті «нөлден» «бірге» өтетін процесті қамтиды, одан кейін жаңа органикалық тұтастық дамиды [84].

Түрлі сөздіктерге жүгіну «қалыптасу» терминінің түсіндірудің бірқалыпты еместігін көрсетті. Мысалы, интернеттегі сөздіктердің бірінде «қалыптасу» термині заттар мен құбылыстардың пайда болуына, органикалық және адамның жеке бөлінуіне, табиғи және әлеуметтік жүйелердің өзін-өзі анықтауға әкелетін өтпелі күйлер ретінде түсіндіріледі. Өзгеру, пайда болу, қайта құру, жаңарту, қалыптастыру, ұдайы ұғымдармен қатар «қалыптасу» ұғымы болмыстың, қозғалыстың, процестің кең ұғымдарын сипаттайтын анықтамаларға енеді [85].

С.И. Ожеговтың басқа (классикалық) сөздігінде қалыптасуы түсінігі «даму процесінде бірдененің пайда болуы, құрылуы» деп қарастырылады [86].

А.Ю. Коджаспиров және Г.М. Коджаспировтардың үшінші педагогикалық сөздігінде, «қалыптасу» терминін даму процесінде жаңа белгілер мен формаларға өзгеруі ретінде түсіндіріледі [87].

Психологиялық - педагогикалық ғылыми деректерді талдау (В.И.Слободчиков, Т.В. Кудрявцев, Э.Ф. Зеер және т.б.) да «қалыптасу» терминін түсіндірудің көп қырларын көрсетті. В.И. Слободчиков [88, 66 б.] қалыптасу процесі даму үрдісінің кезеңіне сәйкес келеді. Атап айтқанда, «Даму» санатына негізгі назар аударатырып, ғалым бұл процесс бір уақытта кем дегенде үш процесті қамтиды: қалыптасу, қалыптастыру, түрлену.

В. Слободчиков бойынша қалыптасуы ол « белгілі бір күйден екіншісіне неғұрлым жоғары деңгейге ауысуы, жүзеге асырылған және әлеуетті болатын бірлік» ретінде сипатталады. Ал, қалыптастыруды «ресімдеу» («форманы игеру») және жетілдіру, мақсаттардың бірлігі және даму нәтижесі» деп атайды. Ал түрлендіру - өзін-өзі дамыту және негізгі өмірлік векторды ауыстыру, түбегейлі өзгерту деп түсіндіреді.

В.Слободчиков бойынша қалыптасуы және сипатталады «бір белгілі күйден екіншісіне ауысу – неғұрлым жоғары деңгей, жүзеге асырылған және ықтимал бірлік». Автор қалыптастырумен «ресімдеу («форманы алу») және жетілдіру; мақсаттардың бірлігі және даму нәтижесі» деп атады. Ал, түрлендіру мен өзін-өзі дамыту және негізгі өмірлік векторды ауыстыру, түбегейлі өзгерту екендігін еске салады.

Т.В. Кудрявцевтің [89] пікірінше қалыптасуы кәсіби ниетін қалыптастырудың басынан бастап кәсіби қызметте өзін толық жүзеге асырғанға дейінгі тұлғаның ұзақ даму процесі ретінде әрекет етеді.

Біз бұл терминнің сипаттамасын былайша түсінеміз. Ол көптеген зерттеушілердің пікірі секілді, қалыптасу берілген түпкілікті нәтижесі жоқ, өмірлік және кәсіби тәжірибе алу процесінде үнемі өзін-өзі байытатын, индивидке қоршаған болмыстың қандай да бір құбылыстарының жаңа мәні мен мағынасын ашатын процесс болып табылады.

Осындай көзқарасты белгілі психолог Э.Ф. Зеер де ұстанады. «Қалыптасу» термині ол «әлеуметтік ықпалдар мен өз белсенділігінің әсерінен жеке тұлғаның мақсатты прогрессивті өзгеруінің үздіксіз процесі» деп анықтайды. Жеке тұлғаның қалыптасу үдерісіне әсер ететін сыртқы факторларға ғалым адамның іс-әрекетке қатысу жолымен басқа адамдармен өзара іс-қимылы арқылы қалыптасуын анықтайтын өмір сүру жағдайларын, сыртқы әсерлерді жатқызады.

Э.Ф. Зеер үш мағынада қалыптасуды қарастырады. «Бірінші, дамудың символы ретінде. Екінші, алғышарттар жасау процесінің көрінісі ретінде. Үшінші кезеңде, ескі үрдістен жаңаға көшу, жаңасының өсуі, оның нығаюы және дамыған жүйеге айналу кезінде пайда болған процестің бастапқы кезеңінің сипаттамасы ретінде. Адамның кәсіби өмірімен қалыптасуды байланыстыра отырып, ғалым, қалыптасу- бұл кәсіби ниет қалыптасқаннан бастап кәсіби өмірдің аяқталуына дейінгі кезеңді қамтитын адам онтогенезінің көп бөлігі» деген пікір айтты [90].

Сонымен, «қалыптасу» категориялық ұғымын зерттеу бізге оны түсіндіруге өз ұстанымызды айқындау үшін бағдарларды анықтауға мүмкіндік берді.

С.С. Бакулевскаяның пікірімен біз «қалыптасуды» осы құбылыстың дамуындағы ерекше кезеңі деп түсінеміз. Қалыптасудың нәтижесінде «нақты айтқанда «құбылыс, аяқталған, сараланған, толық көлемде қалыптасқан жүйеге айналады» [91], содан кейін өз негізінде, яғни қалыптасу процесінде құрылған алғышарттар негізінде дамиды.

Құқықтық мәдениетке келетін болсақ, біз «қалыптасу» тек колледж студенттерінің кәсіби білімі, дағдылары, құзыреттіліктері жүйесі ғана емес, даму және қалыптасу кезеңдерінің бірі болып табылады деген көзқарасты ұстанатын боламыз. Сонымен бірге заң туралы білімі, дағдылары, құқықтық сауаттылықтың және құқықтық дүниетанымның ішкі жүйелері, олар бірге бітірушінің құқықтық өмірінің сапалы жақтарын және мемлекеттің білікті кадрларға деген қажеттілігін қамтамасыз етеді.

Сонымен, «қалыптасу» терминіне сүйене отырып және оны «кәсіби қалыптасу» және «кәсіби-тұлғалық» ұғымдарымен ұштастыра отырып, екі ұғымның «мамандық» терминіне тікелей қатысы бар екенін атап өту керек.

Сипатталатын ұғымның дефинициясы көп кездеседі. Олардың бірін психолог Е.А. Климов келтіреді. «Кәсіп – бұл қоғам үшін қажетті әлеуметтік құнды және еңбектің бөлінуінің салдарынан шектелген, адамның рухани және физикалық күштерінің қосымша саласы, оған жұмсалған еңбектің орнына оның өмір сүруі мен дамуына қажетті қаражат алуға мүмкіндік береді» [92].

Кәсіби психология саласындағы тағы бір маман С.Д. Дружилов кәсіпті әлеуметтік институт және кәсіби қауымдастық ретінде қарастырады, яғни кәсіби тәжірибені жинақтауды, жалпылауды, жүйелеуді және беруді қамтамасыз ететін өзін-өзі ұйымдастыратын әлеуметтік жүйе. Бұл жалпыланған және ескертілген (нұсқаулықтар, ережелер, қызмет алгоритмдері және т.б. түрінде) кәсіби тәжірибе актілері, екінші жағынан оның мүшелерінің жеке кәсіби әлеуеті үшін қосымша қызмет етеді. Пайда болу еңбек бөлінісімен байланысты мамандықты автор «тарихи анықталған әлеуметтік-психологиялық құбылыс» деп атайды [93].

Жалпыға бірдей қабылданған тұжырымдамада әр адам үшін мамандық – оның мүмкін болатын еңбек қызметінің әлеуметтік саласы, ол үшін адам білімі мен дағдыларының жиынтығы болуы, тиісті қабілеттерге және кәсіби маңызды жеке қасиеттерге ие болуы керек. Кез-келген кәсіптің негізгі мақсаты – белгілі бір кәсіптік салада күрделі кәсіптік қызмет процесінде қажетті нәтиже алу (Е.И.Иванова, Л.В. Кандыбович, В.Д. Шадриков).

Біздің ойымызша, «кәсіп» түсінігінің нақты анықтамасын бір топ қазақстандық авторлар Б.А. Әбдікәрімов, Ж.М. Мамерханова, М.Г. Соколова береді. Олар мұны адамға (мысалы, мұғалімге) белгілі бір талаптардың тізімін ұсынатын жұмыс түрі ретінде түсіндіреді. Авторлар айтқан кәсіп еңбек пәніне (жұмысшы айналысатын нәрсеге), еңбек мақсатына (еңбек пәнімен не істеу керек), еңбек құралдары (жұмысшы еңбек пәні бойынша әрекет етеді), еңбек жағдайларына (жұмыс процесі жүретін жерде) байланысты болады.. Олардың пікірінше, кәсіптің бірнеше пәндері, мақсаттары, құралдары және әртүрлі еңбек

жағдайлары болуы мүмкін. Бұл жағдайда бастысы негізгі болып бөлінеді. Авторлар мамандыққа әртүрлі еңбек міндеттерінің жиынтығын да, белгілі бір салада, еңбек саласында жұмыс істейтін адамдар қауымдастығын жатқызады [94].

Айтылғандар бізді «кәсіби қалыптасу» және «тұлғаның кәсіби қалыптасуы» ұғымдарын одан әрі ұғынуға әкеледі. Айта кету керек, тұлғаның кәсіби қалыптасу мәселелеріне кәсіби білім беру педагогикасы, еңбек психологиясы, кәсіби оқыту және тәрбиелеу психологиясы, кәсіптік бағдар беру және басқа да ғылым салалары бойынша зерттеулер жатады [95,96].

Бұл анықтамалардың базистік негізі тұлғаның кәсіби қалыптасуының тұжырымдамалары болып табылады, онда кәсіби қалыптасуды кәсіби-тұлғалық дамудың құрамдас бөлігі ретінде қарастырады (Е.М. Борисова, С.Г. Вершловский, Э.Ф. Зеер, Е.А. Климов, Н.В. Кузьмин, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Л.М. Митина, Г.В. Мұхаметзянова, Ю.Л. Поваренков, Н.С. Пряжников, А.М. Столяренко, А.Р.Фонарев және т. б.).

Біз ғылыми дереккөздерді талдай отырып: зерттелетін ұғымдардың «кәсіби қалыптасуы» және «тұлғаның кәсіби қалыптасуы» категориялары, бұрын қаралған категориялар сияқты, әр түрлі ғылым салаларында әртүрлі ұстанымдардан зерттелгендігін анықтадық.

Педагогикалық ғылымның өкілі В.Д. Симоненко кәсіби қалыптасуды «еңбекте өзін-өзі көрсетуге бағытталған әлеуметтік-кәсіби жағдайдың, кәсіби қызметтің және өзіндік белсенділіктің әсерінен тұлғаның өзгеру процесі» деп түсіндіреді [97].

Т.В. Кудрявцевтің психологиялық ұстанымымен кәсіби қалыптасу кәсіби оқу орындарының бір үлгісінің қабырғасында оқыту мен тәрбиелеу кезеңін ғана қамтитын қысқа мерзімді акт емес, ол бірнеше кезеңнен тұратын ұзақ, көп деңгейлі процесс болып табылады [98]. Бір сатыдан екіншісіне өту алдыңғы сатыға байланысты. Ол: субъектіде бірқатар қарама-қайшылықтардың пайда болуымен және оның дамуы мен қайта құрылуы барысында алынып тасталуға жататын дағдарыстық жағдайлардың да пайда болуымен қатар жүреді.

Е.Г. Слободнюк педагогикалық тұрғыдан кәсіби қалыптасу:

1) сандық, сапалық және құрылымдық қайта құрумен сүйемелденетін, адамның кәсіби қызмет субъектісі ретінде қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін жеке тұлғаның заңды өзгеру процесі;

2) маманның кәсіби қызмет түрлерін меңгеру процесі ретінде қарастырады [99].

Ірі ғалым Э.В. Зеердің пікірі бойынша, адамның кәсіби даму мәселелерін кәсіби қалыптасудың мәндік сипаттамасын нақтылау бойынша қайта зерттеу осы ұғымның мәнін нақтылауға мүмкіндік берді. Ол «кәсіби қалыптасуды» кәсіби қызмет талаптарына сай жеке тұлға ретінде анықтайды. Және тұлғаның кәсіби қалыптасуының төрт сатысын белгіледі:

- 1) кәсіби ниетін қалыптастыру;
- 2) кәсіптік даярлау немесе оқыту;
- 3) кәсібилендіру немесе кәсіби бейімдеу;

4) шеберлік, жеке тұлғаның кәсіби қызметінде ішінара немесе толық жүзеге асырылуы.

Осы тұрғыда кәсіби қалыптасудың мәнін сипаттай отырып Э.Ф. Зеер оны «тұлғаның даму және өзін-өзі дамыту процесі, кәсіби бағытталған қызмет түрлерін игеру және өзін-өзі жобалау, кәсіптер әлеміндегі өз орнын анықтау, кәсіпқойлықтың шыңына жету үшін өзін-өзі белсендендіру және кәсіпқойлыққа жету үшін өзін-өзі дамыту процесі» деп түсіндіреді. Автор сондай-ақ «кәсіби қалыптасуды кәсіби бағыттылық, кәсіби құзыреттілік, әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттер мен кәсіби маңызы бар психофизиологиялық қасиеттер дамуының өзекті деңгейі, әлеуметтік жағдай және дамытушы іс-әрекет арасындағы қайшылықтарды шешу арқылы олардың деңгейін арттыру және құрылымын жетілдіру үдерісін атайды» [100].

А.К. Маркова кәсіби қалыптасуының мәні бойынша Э.Ф. Зеердің пікірімен келісе отырып, тұлғаның кәсіби қалыптасуы психиканы байытады, адамның тіршілік әрекетін ерекше мағынамен толықтырады, кәсіби өмірбаяны маңызды болады дейді [101].

М.К. Рамазанов түрлі дереккөздерді талдау негізінде педагогтарға қатысты «кәсіби қалыптасу» ұғымын сипаттай отырып, бұл ұғым адамның үздіксіз даму мүмкіндігін қарастыратын ұзақ, көп жылдық, шексіз процесс болып табылады деген қорытындыға келді [102]. Бұл процесс әр түрлі мақсаттармен байланысты және әр түрлі қызмет кезеңдерінде түрлі мазмұнға ие.

С.Б. Елканов өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі бақылау және түзету сияқты әрекеттерді игеруді қамтитын өзін-өзі тәрбиелеу ұстанымынан кәсіби қалыптасуды қарастырады [103].

Н.С. Пряжников «кәсіби қалыптасу» ұғымын кәсіби ниетті қалыптастырудан бастап кәсіби қызметте өзін толық жүзеге асырғанға дейінгі тұлғаның даму үдерісі ретінде көрсетті [104].

Б.П. Невзоров кәсіптік қалыптасуды «адамның психологиялық мүмкіндіктерінің кәсіби қызметінің мазмұны мен талаптарымен келісілу дәрежесіне байланысты нақты кәсіптік саладағы кәсіби өзін-өзі айқындауды, сондай-ақ жеке тұлға өзінің кәсіби мансабының құрылысына байланысты өзгермелі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға бейімделу қабілетінің қалыптасуын» қалыптастыру процесі ретінде қарастырады [105].

Р.В. Демьянчук [106] кәсіби-тұлғалық даму ұғымы мен «кәсіби қалыптасу» ұғымын салыстырмалы түрде анықтайды, кәсіби өзіндік сана-сезімнің қалыптасуын ынталандыруды және кәсіби-маңызды қасиеттерді қамтитын қалыптасушы кәсіпқойға бағытталған ықпал ету процесі ретінде санайды.

Н.В. Бордовская кәсіби қалыптасу процесінде кәсіби және жеке даму контекстерін шектейді. «Кәсіби даму кәсіби қалыптасудың интегралды көрсеткіші болып табылады, динамикалық құрылыммен сипатталатын, маманның жеке тұлғасының әр түрлі даму кезеңдерінде өзгертін, сонымен қатар жеке даму кәсіби қалыптасудың түрлі кезеңдерінде тұлғалық жаңашылдықтардың динамикасын көрсететін өзге интегралды көрсеткіш болып табылады» [107].

Жоғарыда баяндалғанның негізінде біздің зерттеу форматында «колледж студентінің кәсіби қалыптасуы» ұғымының мазмұнына оның жеке және кәсіби қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне, сондай-ақ бітірушінің мамандыққа ойдағыдай кіруіне, оның құқықтық мәдениетінің тәрбиесін қоса алғанда, болашақ қызметінің сипатына байланысты бірқатар ерекшеліктерді енгізген жөн.

Енді «тұлғаның кәсіби қалыптасуы» ұғымын адамның тұлғалық қалыптасуының және оның кәсіби дамуының ұштасуында жеке тұлғаның, субъектілік қасиеттер жүйесінің тасымалдаушысы ретінде зерттеген еңбектерге (К.А.Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, А.Н. Леонтьев және т.б.) талдау жасайық.

Белгілі ғалым, педагог В.И. Загвязинский мен психолог Р.А. Атаханов жеке және кәсіби қалыптасу процесінде өмірлік және кәсіби жоспарлардың, дамудың әлеуметтік жағдайының, жетекші қызметтің, жалпы тұлғаның өзгеруі болатынын айтады [108].

В.С. Ежова осы ұғымның мәні туралы талдап, «тұлғаның кәсіби қалыптасуы бұл кәсіби ниеттерді қалыптастырудан бастап нақты қызметте өзін толық іске асырғанға дейінгі уақыт бойынша тұтас, динамикалық өрістетілетін процесс деген қорытындыға келеді. Кәсіби қалыптасудың негізгі қарама-қайшылықтары жеке тұлғаның қалыптасқан қасиеттері мен жетекші қызметтің объективті талаптары арасындағы қарама-қайшылықтар болып табылады, оның маңызы тұлғаның одан әрі дамуына себепші болады. Өзін жетекші қызметте жүзеге асыра отырып, тұлға бірте-бірте өзгереді, бұл жетекші іс-әрекеттің уәждерін қайта құруға, тұлғаның жаңа қасиеттерін қалыптастыруға әкеледі» деп ой қорытады [109].

Осы мәселе бойынша біз ұстанымымызды белгілейміз. Студенттің таңдаған мамандығы бойынша нақты іс-әрекетте толық жүзеге асырылғанға және қалыптасқанға дейінгі кәсіби ниеттерін қалыптастыру процесін болжап, оны колледж студенттерін құқықтық тәрбиелеу міндеттерімен байланыстырамыз. Бұл жағдайда жеке тұлғаның өзгеруі кәсіби этика талаптарына сәйкес құқықтық, адамгершілік және этикалық нормаларды саналы түрде сақтайды. Жеке тұлғаның жаңа қасиеттерін қалыптастыру біздің мысалда құқықтық мәдениеттің мынадай элементтері сөз болады: ҚР Конституциясының негіздерін білу, құқықты құрметтеу, құқықтық мінез-құлықты ынталандыру, болашақ маманның Ар-ождандылығы мен адалдығы.

Ю.П. Поваренков [110] тұлғаның кәсіби қалыптасуы кәсіби «бағдарлы кіші құрылым қалыптасатын және дамитын кәсіби жол субъектісінің құрылымдық-динамикалық даму процесі» ретінде анықтайды. Сонымен қатар тұлғаның кәсіби маңызды қасиеттері, оның кәсіби белсенділігінің формалары, индивидтің әлеуметтік және кәсіби талаптары мен талаптарына сәйкес келеді.

Осы анықтамаға қатысты біз кәсіби бағдарлы кіші құрылымдарға, оның жеке басының кәсіби қалыптасуы барысында колледж түлегінің бойында төмендегі қасиеттерге ие болуы тиіс деп есептейміз. Бұл заң нормаларын сақтау мен пайдалануды қамтамасыз ету үшін кәсіби қызметтің түрлі салаларында құқықтық білімнің базалық негіздерін пайдалану қабілетінің болуы. Ал жалпы кәсіби құрылымдар қатарында білім беру саласындағы заңнамалық және нормативтік-

құқықтық актілерге сәйкес бітірушінің кәсіби қызметке дайындығын қалыптастыруды атап өту қажет. Біздің ойымызша, осы жеке білім беру колледж түлегінің болашақ орта буын маманының құқықтық мәдениетінің негізгілері болып табылады.

Бізге Л.Ю. Боликова мен Ю.А. Шурыгинаның пікірлері әсер етті [111], «тұлғаның кәсіби қалыптасуы» ұғымының дефинициясын ұғыну барысында, қазіргі психологиялық-педагогикалық білім туралы дереккөздер материалдарын қарастырағанымызда көп ептігін тигізді. Кәсіби қалыптасуды кәсіби қызметте өзін-өзі белсендендіру және өзін-өзі жүзеге асыру жолымен кәсіби білімді, іскерлікті және дағдыларды игеру негізінде тұрақты қасиеттер мен сапаны қалыптастырумен және дамытумен сүйемелденетін жеке тұлғаның прогрессивті, кезең-кезеңмен өзгеру үрдісі ретінде анықтайды. Сондай-ақ кәсіби қалыптасуды кәсіпқойлық сатысымен байланыстырады.

Біздің зерттеуімізге қатысты осы анықтаудың мазмұнына сүйене отырып, құқықтық мәдениет колледж студенттерінің мәдениеттің осы түрінің мазмұнын сипаттайтын берілген жеке қасиеттерінің қалыптасуына әсер етеді деп есептеуге болады. Мұндай қасиеттерге мыналарды жатады: білімді, құқықты түсінуді, білім беру және құқықтық салада белсенді өмірлік ұстанымның болуын, заңдылық талаптарын сақтау әдеттерін, құқықтық нұсқамаларды құрметтеуді, олардың әділдігіне сенімділікті, құқықтық қоғамның бір бөлігі болуға ұмтылуы.

Айтылғанды қорытындылай келе, «кәсіптік білім беру колледжі студентінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуы» санаты туралы біз түсінігімізді тұжырымдаймыз. Кәсіби сана-сезімнің қалыптасуын ынталандыруды және тұлғаның кәсіби-маңызды қасиеттерін дамытуды қамтитын, қалыптасушы кәсіпқойға, болашақ орта буын маманына бағытталған педагогикалық ықпал ету процесін қарастырамыз..

Колледж студенттерінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәнін анықтағанда біз қазақстандық қоғамның мемлекеттік-құқықтық дамуының қазіргі кезеңінде құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің түпкі мақсатын негізге алдық. Мақсат студенттердің адам құқықтары мен бостандықтарына құрметпен қарауды қалыптастыру, заңды мінез-құлыққа бағдарлану, кәсіби қызмет саласында заңдылық пен құқықтық тәртіп талаптарын орындау бойынша жұмысқа белсенді қатысуға көмектесетін заң ұйғарымдарын, құқықтық нормалар мен міндеттерді, талаптарды сақтау жауапкершілігін сезіну болып табылады.

Колледж студентінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуындағы және дамуындағы құқықтық мәдениеттің рөлі мен тәрбиелік маңызы туралы пайымдай отырып, Г.Ф. Чекмаревтің құқықтың әлеуметтік құндылығы мен демократиялық қоғамды құру мен қайта құрудағы құқықтық мәдениеттің мәні туралы ойына жүгінеміз. Аталған автор, қоғамның құқықтық мәдениеті феноменіндегі жеке аспектіні зерттей отырып, құқықтық шаралар жүйесі арқылы адамның әлеуметтік ортамен өзара іс-қимыл жасау тәсілдерін меңгеріп, оларды өз өмірінде пайдаланатындығына назар аударады. Бұл ретте, қоғамның құқықтық дамуы үшін прогрессивті маңызы бар әлеуметтік рөлдерді орындау бойынша оның саналы заңды қызметінен көрінетін

тұлғаның прогрессивті-құқықтық дамуының дәрежесі мен сипатына назар бөледі [112].

Біздің ойымызша, колледж студентінің, болашақ кәсіптік білім беру маманының кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні, ол студентті кәсіптік білім беру және құқықтық ортаға енгізуге көмектеседі. Бұл ортада педагог пен студент, студент және кәсіби қоғамдастық арасындағы диалог, яғни, қазақстандық социумның қазіргі жағдайында тең дәрежеде қамтамасыз етіледі. Мұндай диалог студенттерде кәсіби білім, іскерлік пен дағдылар мен құзыреттілікті қалыптастыру үшін ғана емес, сонымен қатар оның жеке, құқықтық және кәсіби мәдениетін, адамгершілік тәрбиесін, әлеуметтік және психологиялық жетілуін қалыптастыру үшін де негізгі фактор болып табылады [113]. Құқықтық мәдениет арқылы тар мағынада колледж түлегінің жалпы мәдениетінің жеке деңгейі жетілдіріліп, жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарының заңды қорғалуы, ал кең ұғымда, қоғамның құқықтық өмірінің сапалы жағдайы қамтамасыз етілетіні туралы айтуға болады.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелік мәні құқықтық сананың жоғары деңгейін, бастапқы өмірлік қажеттілік ретінде заңды мінез-құлыққа ұмтылу мен әдетті дамытудан тұрады. Өйткені, құқықтық мәдениетке ие адам «өмірде құқықтық білімді қолдана алады, қоғамдастықтың басқа да мүшелерін құқық азаматын оқыта алады, сондай-ақ өзінің құқықтық санасын, айналасындағылардың және жалпы қоғамның құқықтық санасын жетілдіре алады»...өйткені «индивид құқықтық мәдениетімен туылмайды. Оны тәрбиелеу керек» [114].

Сонымен, қорыта айтқанда колледж студентінің кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің белгіленген ролін табысты орындау үшін құқықтық тәрбиелеу жұмысының оңтайлы әдістерін, құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің әдістері мен тәсілдерін іздеу, құқықтық құндылықтарды, идеялар мен қағидаттарды түсіндіру қажет. Бұл адамның сана-сезіміне және заңды мінез-құлқына белсенді әсер ету үшін қажет. Сонымен қатар, құқықтық мәдениетті тәрбиелеу процесінің тиімділігіне педагогикалық жағдайдың тиісті кешенін сақтаған кезде қол жеткізіледі деп санаймыз. Бұл жағдай кешені құқықтық тәрбие міндеттерін жүзеге асыруға бағытталуы тиіс, ол студенттердің оқу және оқу уақытынан тыс оқу кезеңінде құқықтық мәдениетті детерминациялайды.

1.3 Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ерекшеліктері

Колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тиімді тәрбиелеу үшін арнайы жағдайлар жасау талап етіледі. Адамның табиғи тұтастығының сақталуына ықпал ететін жағдайлар. Яғни, оған жаңа әлеуметтік маңызы бар сапалы білім беруді дамыту (құқықтық мәдениетті қалай қалыптастырамыз). Бұл - жеке тұлғаның табысты әлеуметтенуін қамтамасыз ететін жаңашылдықтар (Б.А. Әбдікәрімов, А.Б. Абибулаева, В.С. Библер, П.П. Блонский, Г.Н. Волков, К.Б. Жарикбаев, С.К. Қалиев, Б.К. Момынбаев, Г.К. Нұрғалиева, А.П. Сейтешев, В.А. Петьков, К.У. Устемиров, К.Д. Ушинский, Н.Д. Хмель, С.Т. Шацкий, Е.В. Шельпова, И.Я. Яковлев, В.А. Ясвин).

Осындай жағдайлардың бірі мәдени-тәрбие ортасын ұйымдастыру және колледждің білім беру үдерісінде оның педагогикалық әлеуетін тиімді пайдалану болып табылады. Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің тиімділігі тұтас педагогикалық процесті жүзеге асыруға байланысты.

Мұндай ортаны ұйымдастыру студенттерде заңды құрметтеуді қалыптастыру үшін қажет. Нәтижесінде: құқықтық нормаларды білу және түсінуге, өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің құқықтық қатынастарын реттеу тәсілдері туралы түсінік беруге, құқық қолдану мәнін ұғынуға, құқық бұзушылықтың алдын-алу және құқықтық мәдениет тәрбиесінің жоғары деңгейіне қол жеткізуге болады.

Жоғарыда атап өткендей, мұндай ортаны ұйымдастыру Конституцияға – Қазақстан Республикасының негізгі Заңына, ҚР Еңбек кодексіне, қазақстандықтардың бәсекеге қабілетті мәдени ментальдігін және жоғары руханилығын қалыптастыруға бағытталған ҚР мәдени саясатының тұжырымдамасына негізделуі тиіс. Біздің ойымызша, колледждің мәдени-тәрбие ортасының барлық компоненттері студенттің кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамыту мақсатын жүзеге асыру болып табылады.

Студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуде колледждің мәдени-білім беру ортасының педагогикалық потенциалын қолданудың лейтмотиві келесі идеялар болды:

1) тұлға туралы, оның дамып келе жатқан жеке тұлға, индивид, қызмет субъектісі және даралық туралы;

2) тұлғаның кәсіби және тұлғалық қалыптасуы мен дамуының факторы ретінде білім беру ортасы туралы (Т.С. Крахмалова, О.Ю. Мондонен, М.В. Петрова, В.А. Петков, В.М. Синко, В.И. Слободчиков, П.Б. Тарасов, А.П. Текеева, Л.В. Уколова және басқалар)

«Қоршаған орта», «білім беру ортасы», «тәрбие беру ортасы», «тәрбие ортасы» және «мәдени-тәрбие орта» ұғымдарына қатысты экологиялық көзқарастың семантикалық саласындағы зерттеулерді талдау ғалым-теоретиктер мен білім беру практиктерінің қоршаған ортаға тұлғаның дамуы және оның әлеуетті мүмкіндіктеріне әсер ету проблемасына деген қызығушылығының жоғарылағандығын көрсетті.

Орыс тілінің түсіндірме сөздігі С.И. Ожегова мен Н.Ю. Шведова «қоршаған орта» ұғымын «қоршаған орта, адам қоғамының, организмнің қызметі болатын табиғи жағдайлардың жиынтығы» және «...айналадағы әлеуметтік жағдайлар, шарттар, сондай-ақ осы жағдайлардың тұтастығымен байланысты адамдардың жиынтығы» деп түсіндіреді [115].

Тұлғаның дамуына қоршаған ортаның әсері туралы атақты американдық ғалым Джон Дьюи: «Біз тікелей емес, қоршаған ортаның көмегімен тәрбие береміз ... біз осы мақсатта қоршаған ортаны ерекше қалыптастырамыз», - деп атап өтті [116]. Психологиялық-педагогикалық ғылымдарында студенттердің жеке басының дамуына әсер ететін экологиялық көзқарас туралы нақты білім жинақталғандығы белгілі болды. Г.Ю. Беляевтің [117] еңбегінде әр түрлі типтегі оқу орындарындағы білім беру ортасының педагогикалық сипаттамалары туралы қарастырылған. Э.Ф. Зеер және И.В. Мешкова колледждің білім беру ортасы студенттердің кәсіби-білім беру кеңістігін дамытатын фактор ретінде зерттеген [118]. О.Ю. Мондонен

колледждің білім беру ортасын студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауының факторы ретінде қарастырады [119]. А.Р. Текеева [120], білім беру ортасында тұлға мен оның субъектілерінің даму жағдайын көрсетеді. В.А. Ясвин білім беру ортасын модельдеу және жобалау жолымен зерттеді [121]. В.И.Слободчиков білім беру ортасын іске асыру арқылы мақсаттарына мәдениет кеңістігінде білім беру мәселесін зерттейді [122]. Б.С. Патралов [123] және Н.Ф. Гейжан [124] кәсіби оқу орындарының білім беру ортасының білім алушының тұлғасына мәдени шығармашылық әсерін қарастырады. Б.М. Бим-Бадтың пікірінше, «оқыту және тәрбиелеу ортасы оқыту мен тәрбиелеудің табиғи элементі». Ол тікелей әлеуметтену үдерістерінен алынған және балаларға емес, олардың қоршаған жағдайына, тіршілік ету ортасына тиісті әсер етуден тұрады» деп анықтама береді [125, 28 б.].

Сөздік және ғылыми дереккөздерде «тәрбие ортасы», «ортаны тәрбиелеу» және «тәрбиелеу ортасы» сияқты ұқсас ұғымдар да кездеседі». Г.М.Коджаспиров және А.Ю. Коджаспировтардың педагогикалық сөздіктеріндегі тәрбие ортасы деп «тәрбиеленушінің өмір сүруі мен қызметінің материалдық, рухани, қоғамдық жағдайлары; табиғат, мәдениет объектілері, адамдар арасындағы қарым-қатынастарды жатқызады, ал тәрбиелеу ортасы сынып, мектеп, отбасы қамтиды» - деп түсінік береді [126, 322 б.]. О.А. Сахно тәрбие ортасы туралы адамгершілік әлеуетінің даму факторы және болашақ маманның өзін-өзі жүзеге асыруының негізі ретінде қызмет түрлері мен формаларын еркін таңдау негізінде пайымдайды [127]. С.В. Дубовицкая мен И.Л. Беккер тәрбиеленуші ортаға заманауи көзқарастарды шолу және талдауға арналған мақаласында былай деген қорытындыға келеді: «тәрбиелеуші орта - тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына, өзін-өзі дамытуына, шығармашылық әлеуетін ашуға жағдай жасайтын рухани, материалдық (пәндік), оқиғалық және ақпараттық толықтырылуы.

Тәрбиеленуші әлеуметтік, мәдени, сондай-ақ арнайы ұйымдастырылған психологиялық-педагогикалық орта жағдайлардың жиынтығында болады. Орта адамға жалпы мәдени игілікке қол жеткізуді қамтамасыз еткен сайын және ол адамның өзін-өзі дамытуға мүмкіндік берген сайын, әсіресе бұл орта тәрбиелеу үшін қажетті жағдайларды қанағаттандырады», - деп атап көрсетеді [128].

Л.В. Уколованың ғылыми мақаласында әңгіме мәдени-білім беру ортасының адамды тәрбиелеу үдерісіне оң әсері туралы болып отыр. Автор оқу процесінің тұтастығын анықтайтын типтік әдістемелік қасиеттер мен тәсілдер жүйесі ретінде тәрбиенің мәдени ортасын ұсынады. Мұндай бірлікке қол жеткізу студенттің жеке басын еркін дамыту кезінде оқытудың басты рөлінің қарама-қайшылығымен ұштасып, «жүйенің жетекші қозғаушы күші болады, оның мақсаты – тұлғаның тұтас дамуы» деп есептейді [129].

В.М. Синько және В.А. Петьков бастауыш кәсіптік білім беру мекемесінің мәдени-тәрбие ортасын ұйымдастырудың педагогикалық негіздерін қарастырды. Білім беру мекемесінде мәдени-тәрбие ортасының педагогикалық әлеуетін ашты. Екі автор да осы үдерістің гуманитарлық бағыттылығын қамтамасыз ететін орта тәсілдің педагогикалық принциптерін және білім беру процесінің

мәдени бағыттылығын жүзеге асыратын мәдениеттанулық тәсілді пайдаланбай-ақ, қазіргі тәрбиені ұйымдастыру мүмкін емес деп әділ санайды [130]. Г.К. Файзрахманова тұлғаның толерантты санасын дамыту үдерісіне қатысты мәдени-білім беру ортасын құрудың педагогикалық шарттарын зерттейді [131].

Осы негізде орта кәсіптік білім беретін кез-келген мекеменің мәдени-тәрбие ортасы «субъект және мәдениет», «субъект және социум» кіші жүйелеріндегі полисубъектілік қатынастарды құрудың жүйе құраушы компоненті болып табылады деп айтуға болады [132].

Біздің зерттеуіміздің қыр-сырында Т.С. Крахмалева мен В.А. Петьковтың педагогикалық дәстүрлер негізінде орта кәсіптік білім беру мекемесінің мәдени-тәрбие ортасын ұйымдастыру туралы мақаласы ерекше қызығушылық танытты. Мәдени-тәрбие ортасының мәні туралы өз ұсынысында авторлар ғылыми айналымға енгізілген «білім беру мекемесінің мәдени ортасы» ұғымына сүйенеді. Ол білім беру процесі субъектілерінің мәдени дамуының кеңістіктік сипаттарын және педагогикалық орта параметрлерінде көрініс табатын дәстүрлер, қарым-қатынастар, мотивтер, құндылықтар, символдар, пәндік орта және т.б. қамтиды.

Т.С. Крахмалева мен В.А. Петьков орта кәсіптік білім беру мекемелерінің білім беру қызметін талдау негізінде студенттерді кәсіптік тәрбиелеу мен өзін-өзі анықтаудағы мәдени-тәрбие ортасының рөлі мен орнын анықтады. Тәрбие жұмысында мәдени дәстүрлерді кеңінен қолдануға негіздеме берілді, олар: коммуникация; психологиялық қолдау; тұрақтылық; кәсіби әлеуметтендіру және кәсіби даму [133]. Студенттердің кәсіби дайындық тәжірибесінде мәдени және білім беру дәстүрлерін пайдалану білім беру мекемесінің мәдени ортасын байытады, үлгерімнің артуына, кәсіби әлеуметтендіруге ықпал етеді.

Бізге аталған мақала авторларының мәдени-тәрбие ортасында берген анықтамалары бойынша олардың пікірін білдік. Атап айтқанда, орта кәсіптік білім беру мекемесінің мәдени-тәрбие ортасы авторлар мәдениет, кәсіптік білім беру және студенттерді тәрбиелеу салаларын біріктіретін жүйені атайды. Бұл ортада олар «педагогикалық және студенттік қоғамдастықтың рухани-адамгершілік атмосферасын, қалыптасқан қарым-қатынасты, осы білім беру мекемесінің тәртібіне енген дәстүрлердің ерекшеліктерін» көреді. Мәдени-тәрбие ортасының маңызды құрылымдық элементтері ретінде Т.С. Крахмалева мен В.А. Петьков мәдени-білім беру мақсатындағы объектілерді бөліп береді. Олар: мәдени және білім беру құндылықтарын құрумен және трансляциялаумен байланысты. кәсіби-шығармашылық қауымдастықтар; әлеуметтік серіктестік; ұлттық-мәдени бірлестіктер; ғылыми-зерттеу және әдістемелік бірлестіктер; білім беру мекемесінің студияларында, үйірмелерінде, секцияларында іске асырылатын оқу шараларынан тыс ұйыметі; оқытушылар мен студенттердің киім мәдениеті және эстетика.

Өз позициясын бөліскен мақала авторлары колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерге келесі тәрбиелік міндеттерді іске асыруға бағыттылығы тұрғысынан ықпалының педагогикалық әлеуетін ашады:

-студенттердің жалпы мәдени және кәсіби мүдделерін және олардың әмбебап оқу іс-әрекеттерін дамыту үшін мәдени алаң құру;

-студенттердің өзін-өзі анықтау, өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі ақтандыру және өзін-өзі жетілдіру қабілеттерінде көрініс табатын мәдени әлеуетін дамыту үшін алғышарттар жасау;

-тұлғаның жағымды қасиеттерін дамыту үшін жағдай жасау: мейірімділік, төзімділік, эмпатия, оптимизм, өмірлік белсенділік;

-педагогтардың қызметі арқылы мәдени-тәрбие ортасын дамытуды қамтамасыз ету;

- психологиялық жайлылық атмосферасын құру;

- мәдени дәстүрлерді және инновациялық процестерді дамыту;

- студенттер мен оқытушылардың нәтижелі педагогикалық өзара іс-қимылы арқылы орта кәсіптік білім беру мекемесінің тыныс-тіршілігінің мәдени тәртібін құру, сондай-ақ студенттік қауымдастықтың өзін-өзі ұйымдастырудың еркін түрі ретінде өзін-өзі басқару.

Т.С. Крахмалеваның [134] басқа мақаласында орта кәсіптік білім беру мекемесінің мәдени-тәрбиелік ортасы «студенттердің мәдени даму кеңістігі және олардың ортасының негізгі параметрлерін (қарым-қатынас, құндылық, нышандар, заттар, заттар) қамтитын ортасының негізгі параметрлерін (қарым-қатынас, құндылықтар, заттар, заттар) құрайтын ортасының мәдени-тәрбиелік ортасы» деп атады. Оның түпкі мақсаты оның білім беру қызметін ұйымдастыру әдістері мен адамгершілік субъектілерінің кәсіби тәрбиесінің жоғары деңгейіне қол жеткізу болып табылады. Көріп отырғанымыздай, автор мәдени-тәрбиелік ортаны студенттердің мәдени даму кеңістігімен байланыстырады. Ғылыми ортада бұл феномен мәдени-білім беру кеңістігінің (А.Бондаревская, Г.И. Герасимов, Л.Н.Павленко, Т.В. Юртаева) аясында жиі қарастырылады. Әңгіме білім беру, мәдени және тәрбие кеңістіктері туралы жиі кездеседі. Олардың қатарында оқу орнының мәдени-білім беру кеңістігі «субъект және мәдениет», «субъект және социум» жүйесіндегі субъект-субъектілік қатынастарды құрудың жүйе құраушы компоненті ретінде көрінеді.

Г.И. Герасимова мен Л.Н. Павленко «мәдени білім беру кеңістігі: қалыптасудың мәні мен шынайылығы» монографиясында мәдениет пен білім берудің өзара әрекеттестігінің өзекті мәселелері баяндады. Тұлғаның даму кеңістігі ретінде мәдени-білім беру кеңістігінің ерекшелігі ашылды. Зерттелетін ұғымның педагогикалық архитектурасының мәселелері талданады және зерделенеді. Аталған монографияда «мәдени-білім беру кеңістігі мәдениеттің табиғи мәнін білім берудің әлеуметтік-мәдени мүмкіндіктерімен интеграциялайтын» деген түсінік бар [135, б.48].

Біздің зерттеуіміздің бағытына Т.В. Юртаевтың студенттердің мәдени-білім беру кеңістігінде адамгершілік-құқықтық мәдениетін дамыту мәселелері бойынша жұмыстары жақын болып табылады [136] және студенттің адамгершілік-құқықтық мәдениетін дамытудағы мәдени-білім беру кеңістігінің әлеуетін қарастыру. Автор мәдени-білім беру кеңістігі студенттің тұлғасына «жақын», ол үшін аса маңызды және ол немқұрайлы емес деп санайды. Өйткені ол «адамгершілік-құқықтық кәсіби қызмет тәжірибесін трансляциялау, жалпы әлемді игеру және адамзат болмысының

барлық салаларында құндылықты адамгершілік-құқықтық қатынастарды құрады», сондықтан ол шексіз мүмкіндіктерге ие деп есептейді [137].

Колледждің «мәдени-тәрбие ортасы» ұғымы мәдениет саласын, кәсіби тәрбие ортасын интеграциялайтын жүйе ретінде әрекет етеді, біз оны үш мағынада қарастырамыз: 1) жүйе ретінде; 2) процесс ретінде; 3) құбылыс ретінде.

Сонымен, бірінші құқықтық мәдениет кеңістігінде білім беру мақсаттарын іске асыруға және жалпыадамзаттық, құқықтық және ұлттық құндылықтар негізінде орта буындағы болашақ маманның кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуына бағытталған ортаның негізгі параметрлерін (қарым-қатынастар, құндылықтар, символдар, заттар, бұйымдар) қамтитын мәдениет, кәсіптік білім беру және студенттерді тәрбиелеу салаларын біріктіруші жүйе болып табылады [138].

Екінші, студент тұлғасының құқықтық мәдениетінің құрылымдық компоненттерінің деңгейін арттыруға бағытталған құқықтық тәрбиенің үздіксіз, мақсатты үрдісі [139,140].

Үшінші, колледждің мәдени бағыттарының барлық спектрін (тоқыма өндірісі, тігін өндірісі, киім үлгілеу және киім мәдениеті), педагогтар мен студенттердің жалпы және кәсіби мәдениетінің деңгейін (мәдени, шығармашылық әлеует) және оларды игеру механизмдерін қамтитын кешенді көп деңгейлі құбылыс ретінде қарастырамыз.

Колледждің мәдени-тәрбие ортасының педагогикалық потенциалының алға қойған білім беру-тәрбие міндеттеріне қол жеткізудің оң ықпалына байланысты жоғарыда аталған авторлардың пікіріне қосыла отырып, біз бұл фактіні жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесімен байланыстыруды заңды деп санаймыз.

Мұндай процестің өзіндік ерекшеліктеріне төмендегілерді жатқызамыз.

Біріншіден, колледждің мәдени-тәрбие ортасы құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің басты назарында қоғамдық дамудың ажырамас бөлігі ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары идеясы болуы тиіс.

Екіншіден, бұл процесс қоғамдық құндылықтарға негізделуі тиіс. Біз оған: әділдік, адалдық, азаматтықтың жоғары сезімі, патриотизмді жатқызамыз.

Үшіншіден, процесс студент жастардың құқықтық санасы мен құқықтық дүниетанымын дамытуға әсер ететін орта параметрлерімен, яғни өңірдің мәдени дәстүрлерімен, құқықтық нормалар, заңды мінез-құлық туралы түсініктермен анықталуы тиіс. Сондай-ақ адамгершілік-құқықтық құндылықтарға: азаматтық борыш, құрмет, азаматтық жауапкершілік, дербестік, тәртіптілік, заңға бағынушылық, мейірімділік, әділдік және т.б. бағдарланып отырады (Т.С. Крахмалева, О.Ю.Мондонен., М.В. Петрова, Т.Н. Павлова, О.А. Сахно, В.Е. Семенов, В.М. Синько, А.П. Текеева, Г.К.Файзрахманова, Т.Б. Юртаева).

Төртіншіден, құқықтық мәдениетті тәрбиелеу процесі мораль мен құқықтың тығыз өзара байланысында, ал құқықтық нормалар мораль принциптерімен бірге жүзеге асырылуы тиіс. Өйткені В.Е. Семеновтың айтуынша: «жастарға этикалық талаптар заңгерлерге қарағанда айтарлықтай жоғары» [141].

Белгілі қазақстандық ғалым Арын Ерлан, қазіргі замандағы студенттерді қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеуде мәселесі туралы ойлай отырып,

оның мемлекеттілігіміздің орнығуы мен нығаюындағы маңызды ролін көрсетеді. Автор «априори» ретінде өзінің ұстанымын көрсете отырып, жеке тұлғаны орта қалыптастырады деп әділ санайды және бұл ұстанымды «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілесің» деп қазақтар бекер айтпайды деп, негіздейді.

Мысал ретінде Арын Ерлан: «Қарақесек руынан шыққан 13 жастағы әйгілі шешенге рулардың арасындағы шиеленісті шешу мәселесі тапсырылды, кейін халық оны қазақтың атақты Қаздаусты Қазбек биі ретінде таныды. Қазақстандық заңдар бойынша ХХІ ғасырда өмір сүріп жатқан оның құрдастары өз қылмысы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды» деп келтіреді. Және риторикалық сұрақ қоя отырып: «мұндай инфантилизм қайда?», «тұлғаны орта қалыптастырады» деп түйіндейді.

Осы себепті Арын Ерлан тәрбие туралы өз этюдтарында «қазақ ауылдарындағы балалар мен жасөспірімдерге үлкендердің арқасынағы әр түрлі жинақтарға баруға тыйым салынбады, олардың қымыз іше отырып әңгіме тыңдап, ақсақалдарға құлақ қағып, қоғамда орнатылған этикалық көзқарастар мен қағидаларды бойларына сіңіре отырып, зейін салды. Мұның бәрі олардың ой-өрісінің кеңеюіне, ұжымдық сана-сезімі, адамдармен бірге өмір сүруге дағдыланған жастардың адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына әсер етті» деген өз ойын айтады [142]. Мәдени-тәрбие ортада осы жас тобының тұлғалық дамуының басым кезеңі – сензитивті (лат. sensus сезім, сезім) тұрғыды жүзеге асырылады.

Тұлғаның сензитивті даму кезеңі индивидтің сыртқы ортаның әсеріне жоғары сезімталдығымен сипатталады (біздің мысалда мәдени-тәрбие ортада болып табылады). Ол студенттердің құқықтық мәдениетті меңгеруіне қолайлы. Өйткені бұл өзін-өзі тану, адамгершілік сезімдердің даму кезеңі (Б.Г. Ананьев). құндылықты бағыт-бағдарлар мен идеалдарды құрастыру және қалыптастыру (С.К. Бондырева, А.В. Мудрик). Моральдік өсуде өз ойын көрсететін дүниетанымы қалыптасады (И.П. Подласый). Тұлғалық пайымдары қалыптасады (А.Г. Асмолов, В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев, Д.И. Фельдштейн, Н.М. Шевандрин). Рефлексияға қабілетті (Н.И. Гуткина, И.С. Кон, А.М. Прихожан, Д.И. Фельдштейн) және өзін-өзі дамытуға қабілеті (В.В. Неволіна, Л.Н. Куликова, В.Г. Маралов, В.И. Андреев).

Бұл жас тобына жеке тұлғалық құндылықтар жүйесінің қалыптасуы тән. Өзін-өзі тану, субъектінің өзін-өзі саналы түсіну және өзін-өзі анықтау нәтижесі «Мен - Тұжырымдамасының» дамуы ретінде көрінеді. Өзін қоғамның заңға мойынсұнушы мүшесі ретінде сезіну. Өзін-өзі тануды дамыту саласында өзін тұтас субъект ретінде және әлеуметтік әрі құқықтық кеңістікте өз орнын сезуі [143]. Жаңа, қоғамдық маңызы бар ұстанымды нақтылау. Өмірлік стратегияның жеке құндылықтарға, талаптарға және жеке ұмтылыстарға сай анықталуы. Мінез-құлықтың саналы мотивтерін күшейту. Заңдардың маңыздылығына және жасалатын іс-әрекеттің әлеуметтік құндылығына тұрақты сенім. Заңнаманы бұзғаны үшін саналы және жеке жауапкершілігі, заңға бағынушылық сипаттағы өзінің жеке басына қоятын талабы. Бұған түрлі іс-әрекетке қабілеттілігін жатқызуға болады. Рефлексивтілік және өзіне жоғары талап қою.

Колледждің мәдени-тәрбие ортасында білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескерудің маңыздылығын атап өту керек, себебі «егер олар жеке

тұлғаның мүдделерін, оның қажеттіліктерін, құндылықты бағдарларын, әлеуметтік ұстанымдары мен мотивтеріне әсер етпесе, яғни жеке тұлғаның санасында тиісті негіз жоқ болса, қандай да бір құқықтық қатынастарды іс жүзінде іске асыру мүмкін емес» [144]. Мақсатты-ұйымдастырылған мәдени-тәрбие жүйе (МТЖ) арқылы жеке тұлғаға әсер ету үшін, олардың жас ерекшеліктерін ескеру өте маңызды деп ойлаймыз. Ал құқықтық тәрбие студенттерді азаматтық-құқықтық қатынас жасауға қолайлы жағдай жасайды. Таңдалған қызмет саласында күнделікті құқықтық қатынастарда заңды сақтау әдетін қалыптастырамыз. Қоғамда және құрдастарының ұжымында заңға мойынсұнушы тұлғаның жеке, құқықтық және моральдық-адамгершілік міндеттерін түсінеді. Қандай да бір құқықтық жағдайға байланысты әрекет етудің үлгі алгоритмін түсінеді.

Атап айтқанда, колледж студенттерінің нақты, арнайы ұйымдастырылған мәдени-тәрбие ортасында құқықтық мәдениетін тәрбиелеу ерекшеліктерін нақтылаймыз.

Бірінші ерекшелігі колледждің білім беру саласы, жұмыс істеуі және дамуымен байланысты. Құқықтық емес бейіндегі орта кәсіптік білім беру мекемесі ретінде, оның мақсатты ұстанымдарына сай, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті білікті, құқықтық мәдениеті дамыған қызметкерді даярлауды қамтамасыз ету болып табылады. Колледжде студенттерді кәсіптік даярлау үдерісінде оқытудың барлық кезеңінде оларды құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге бағытталған. Колледж «Тоқыма өндірісі», «Тігін өндірісі және киім үлгілеу» мамандықтары бойынша тігін және тоқыма өндірісі үшін кадрлар даярлайды. Қазақстан Республикасының және еңбек нарығының инновациялық даму талаптарына жауап беретін нақты жұмыс бейінінің орта буынының білікті мамандарына әлеуметтік тапсырыс және Қоғамның ағымдағы қажеттіліктеріне сай мамандықтарды кәсіби даярлау мазмұнымен қамтамасыз етіліп отырады. Сондай-ақ мамандану бағыттарындағы (жалпы және кәсіптік) білім беру бағдарламаларының мазмұны және колледжден кейін бітірушілер үшін әр түрлі кәсіби болашақты қамтамасыз ететін оқу пәндерінің ерекшелігімен қамтамасыз етеді.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттер өмірінің мәдени орталығы болғандықтан, ондағы мәдени және білім беру ортасы студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге әсер ететін әлеуметтік ортаның маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Колледждің мәдени-құқықтық ортасында құқықтық мәдениетті тәрбиелеу адамның құқықтары мен бостандықтары, азаматтың қоғамдық дамудың ажырамас бөлігі ретіндегі идеясына, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне және еңбек заңнама қағидаларына негізделуі керек. Колледж түлектері таңдаған бағыты бойынша болашақ кәсіби қызметті барысында орындайтын міндетті:

- заң талаптарын сақтауға;
- нормативтік құқықтық актілерді құрметтеу;
- субъектілік қарым-қатынастарды реттейді;
- әр түрлі өмірлік жағдайдағы заңға сай ережелерді сақтау.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі заңгерлік емес колледж болғандықтан, оның бағдарламалары түлектерге заңнама негіздері мен құқықтық нормалар туралы толық ақпарат бере алмайды. Демек, колледждің оқытушылар құрамы студенттерге, болашақ мамандарға мәдени-ағартушылық ортада құқықтық мәдениетті тәрбиелеу бойынша іс-шаралар жоспарын тиісті түрде әзірлеп беруді қажет етеді.

Екінші ерекшелігі, жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасының білім саласындағы мемлекеттік саясатының, оны құқықтық мәдениет ұлттық және жалпы адамзаттық мәдениетте өз орнын алатын мәдениет саласы ретінде қарастыруымен түсіндіріледі. Колледждің мәдени-білім беру ортасындағы студенттердің құқықтық мәдениетін, олардың құқықтық санасын, құқықтық дүниетанымын арттыру және оны мемлекеттік құқықтық саясатты іске асыруда заңды белсенділікті арттырудың қажеттілігі.

Колледждің мәдени және тәрбие беру ортасындағы стратегиялық бағыттар:

- үнемі өзгеріп отыратын экономикалық, әлеуметтік-саяси жағдайларда Қазақстан Республикасының ашық азаматтық қоғам және егеменді заң үстемдігі ретінде дамуы;

- заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын анықтайтын, адам құқықтары мен бостандықтары туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының алғашқы ережелері;

- қоғамның құқықтық болмысы мен құқықтық жетілуіне сәйкес келетін құқықтық құбылыстар мен үдерістер;

- біздің мемлекеттіміздің негізін қалыптастыру мен нығайту үшін, жаңа демократиялық «Мәңгілік ел» қоғамының жалпыұлттық білім беру идеясы колледж өмірінде жүзеге асыру. Аталған іс-әрекеттің бағдарына сәйкес, колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында құқықтық мәдениетті тәрбиелеу үдерісі адамның құқықтары мен міндеттерін орындауға бағытталуы керек. Қоғамдық және құқықтық құндылықтарға негізделген. Адам мінез-құлқының қарапайым және қажетті ережелері (нормалары) туралы студенттердің ой-пікірін қалыптастыруға негіз бола алады. Жеке тұлғалық қасиеттердің қалыптасуының негізіне: әділеттілік, адалдық, жоғары азаматтық сезімі, патриотизм жатады. Осы бағыттағы білім берудің басым компоненттері:

- құндылықтар (құқықтық құндылықтар, заңға құрмет); қатынастар (құқықтық қатынастар); мінез-құлық (заңды мінез-құлық);

- бүгінгі қоғамның адамгершілік және моральдық мәні (адамдар арасындағы адами қатынастар: теңдік, серіктестік, өзара құрмет және басқаларға қамқорлық).

Үшінші ерекшелігі, студенттер контингенті мен колледждегі студенттік топтардың өзіндік ерекшелігімен анықталады. Олардың жас ерекшеліктері, жасөспірімнің дамуындағы әлеуметтік жағдайы, қоршаған ортамен өзара әрекеттесудегі белсенді ұстанымы. Мәдени-тәрбие ортада студенттік ұжым оның мүшелерінің құқықтық мәдениетті қабылдау процесінде басты фактор және қозғаушы күш болып табылады. 15-19 жас аралығындағы бұл топ психоэмоционалдық қоздырғыштықты, көңіл-күйдің жиі ауысуын, өмірлік стратегияның айқындығын жеке құндылықтарға, талаптарға және жеке

ұмтылыстарға сәйкес сипаттайды. Ұжымдық жұмыста студенттер неғұрлым мағыналы қарым-қатынас жасайды. Әрбір студент өзін қоғамның заңды мүшесі ретінде таниды. Тұлғааралық қатынастар және заңды мінез-құлық мотивтері анықталады. Әрқайсысының өзіндік «Мені» бар, құқықтық мәдениеттің қажеттілігі туралы жеке түсінік, заңдардың маңыздылығы мен актінің әлеуметтік құндылығы туралы сенімділігі қалыптасады. Құқық қорғау және заңды бұзғаны үшін жеке жауапкершілікті түсінеді. Студент жастардың ортамен қарым-қатынасы құқықтық сана мен құқықтық дүниетанымның дамуына, құқықтық нормалар, азаматтық парыз, ар-намыс, азаматтық жауапкершілік, тәуелсіздік, тәртіп, заңға бағыну, ізгілік, әділеттілік және т.б. түсінігіне әсер етеді. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үдерісінде мәдени-тәрбиелеу ортасының мүмкіндіктерін сәтті іске асыру үшін оқу процесінің барлық субъектілерінің (мұғалімдер, студенттер, өндірістік оқыту шеберлері, колледждің әр түрлі қызметтерінің өкілдері: әлеуметтік, психологиялық, әдістемелік, оқу бөлімі, кітапхана қызметкерлері, оқу зертханалары және т.б.) өзара әрекеттесуі қажет.

Төртінші ерекшелігі, оқу үдерісіне қатысушылардың барлығының мәдени-тәрбиелеу ортасымен өзара әрекеттесуін басқару үдерісін кадрлармен қамтамасыз ету (мұғалімдер, студенттер, кәсіптік білім беру шеберлері, колледждің әртүрлі қызметтерінің өкілдері: әлеуметтік, психологиялық, әдістемелік, оқу бөлімі, кітапхана қызметкерлері, оқу зертханалары және т.б.). Себебі, қоршаған ортаның дамуы мен жұмыс істеуі «әрине, әлеуметтік-мәдени контексттің ерекшеліктеріне байланысты. Бұл байланыстың маңызды екі жақты сипатқа ие: қоғамдағы және мәдениеттегі кез-келген өзгерістер автоматты түрде білім беру ортасының өзгеруіне әкеледі, ал білім беру саласындағы өзгерістер жалпы мәдени үдеріскедің ағымына айтарлықтай әсер етеді» (О.Г. Петушкова, 2016).

Бесінші ерекшелігі, колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үдерісі келесідей педагогикалық қағидаттар жиынтығының интегралды әсер ету негізінде мораль мен заңның өзара тығыз байланысында жүзеге асырылуы керек:

- гуманистік бағыт;
- мәдениеттілік;
- табиғаттылық;
- кәсіптік білім мен құқықтық білімнің байланысы;
- өзгергіштік пен ашықтық;
- аймақтандыру қағидасы;
- оқиғалық қағидасы.

Ю.С. Мануйловтың колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің анықталған ерекшеліктеріне және педагогикалық ортаның адамға тигізетін тәрбиелік әсері туралы көзқарасы:

1) қоршаған орта материалдық, әлеуметтік және мәдени мүмкіндіктерді ұсынатын және белгілі бір өмір салтын қалыптастыруға ықпал ететін жеке тұлғаның даму жолын анықтайды;

2) орта көзқарас - бұл оның оқу құралына айналуын қамтамасыз ететін іс-әрекеттің қоршаған ортамен үйлесуі;

3) басқару әрекеттері диагностикалық, жобалау және оқу нәтижелерін шығару болып бөлінеді [145], біз мақсаттарға жетуге бағытталған іс-әрекеттер түрлерін және 3 кепілдендірілген нәтижелерді алуға ұсынамыз (2-кесте).

Кесте 2 - Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің кепілді нәтижесіне қол жеткізуге бағытталған іс-әрекет түрлері

Диагностикалаушы	Жобалаушы	Өндіруші
1	2	3
Құқықтық мәдениеттің тәрбиелілік деңгейін арттыруға студенттердің мотивациясы туралы ақпарат алуға бағытталған іс-әрекеттер	Құқықтық мәдениетке тәрбиеленген колледж түлектерінің заңға мойынсұнушылық тұлғасын қалыптастыруды қамтамасыз ететін іс-әрекеттер	Колледждің құқықтық саласында студенттердің кәсіби және тұлғалық қалыптасуына және олардың мәдени-тәрбиелеу ортасында өмір сүру жолдары мен жағдайларын өзгерту арқылы жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған іс-әрекеттер.
Әдістер: бақылау, әңгімелесу, жағдайларды талдау, білім алушылардың тұлғалық және кәсіби дамуы, құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің табыстылығы туралы мониторингтік деректер	Студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үрдісінің педагогикалық моделін жобалау – шешімдерді іздеу саласы ретінде колледждің мәдени-тәрбие ортасында қызмет ету мүмкіндіктерін болжау.	Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мақсатын жүзеге асыруға бағытталған шараларды жоспарлау. Педагогикалық модельді құру.

Қорыта айтқанда, колледж студенттерін арнайы ұйымдастырылған мәдени-тәрбие ортасында құқықтық мәдениетін тәрбиелеу ерекшеліктері нақтыланды:

- колледждің білім беру саласы, жұмыс істеуі және дамуымен байланысты болуы;

- Қазақстан Республикасының білім саласындағы мемлекеттік саясатының, құқықтық мәдениет ұлттық және жалпы адамзаттық мәдениетте өз орнын алатын мәдениет саласы ретінде қарастыруы;

- студенттер контингенті мен колледждегі студенттік топтардың өзіндік ерекшелігі;

- пән оқытушылары мен оқу үдерісіне қатысушылардың барлық кадрлары мәдени-тәрбиелеу ортасымен өзара әрекеттесуін қамтамасыз етуі қажет;

- колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үдерісі педагогикалық қағидаттар жиынтығының интегралды әсер ету негізінде мораль мен заңның өзара тығыз байланысында жүзеге асырылуы керек.

Белгіленген ерекшеліктерді басшылыққа ала отырып, колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің кепілдірілген нәтижесіне қол жеткізуге бағытталған іс-әрекеттің басқа түрлерін болжай отырып, келесі тарауда педагогикалық модельді жобалауға кірісеміз.

1.4 Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделі

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық моделінің жобалық логикасына сүйене отырып, қазіргі ғылымда модель бойынша (латыннан - «modus» - өлшем) «зерттелетін объектінің орнын басатын кез-келген табиғат объектісі» деп түсінуге болатындығын атап өтеміз. Осы объект туралы жаңа ақпарат береді, ал модельдеу кезінде «зерттелетін объектінің орнын баса алатын кез-келген сипаттағы объектіні салу (немесе таңдау) және зерттеу (модель деп аталады), зерттеу жаңа ақпарат береді. Бұл нысанды пайдаланылады [146].

Педагогикада модель ретінде (эталон, стандарт) [147] түпнұсқа жүйелерінің кейбір маңызды қасиеттерін көрсететін нысандар немесе белгілер жүйесі [148, 170-171 б.] оның маңызды қасиеттері мен қатынастарын ашатын, жүйе ретінде педагогикалық құбылыстың немесе процестің схемалық, символдық бейнесі немесе жеңілдетілген сипаттамасы [149] объект немесе құбылыс туралы ақпаратты графикалық түрде ұсынуға және одан әрі оларды зерделеу кезінде пайдалануға болатын өзіндік кодтау [150] түсіндіріледі.

Ал, модельдеу дегеніміз – осы жүйені ұйымдастыру және қызмет ету принциптері жаңғыртылатын арнайы аналогтар (модельдер) құру арқылы, нақты бар педагогикалық жүйені материалдық немесе ойшаы имитациялау (Вишнякова С.М., 1999); білім алушының әлеуетті мүмкіндіктерін және оның қабілеттерін ашуға бағытталған қызмет (Әбдікәрімов Б.А., 2007).

Әдістемелік сипаттағы заманауи зерттеулер ғылыми-педагогикалық зерттеулердің мақсатына сәйкес келетін қажетті модельдерді олардың алуан түрінен таңдаудың күрделілігіне көп көңіл бөледі. Негізгі қасиеттері мен функцияларына сүйене отырып, педагогикалық модельдеу – бұл педагогикалық процесс немесе педагогикалық жүйе, олардың интегралды сатылары немесе элементтері (Н.В. Бордовская [151], В.В. Краевский [152], Н.Н. Никандров [153], А.М. Новиков [154], Н.О. Яковлев [155]).

Педагогикалық модельді таңдауда бізді оның педагогикалық модель орындайтын функциялары қызықтырды (С.А. Жолдасбекова, Н.Н. Моисеев,

Л.Н.Трубина, З.И. Тюмасева, В.П., Стариков), соған сәйкес біздің модель мыналарды көрсетеді:

- колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық процесін басқарудың үлгісі;

- студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің таңдалған педагогикалық құралдарының, әдістері мен формаларының ақиқатын анықтайтын, педагогикалық құбылыстарды, фактілерді ретімен салыстыру векторы;

- ұсынылған гипотезаның іске асырылуын тексеру үшін теориялық және практикалық ережелердің нақтылығы мен толықтығын анықтаудың бастапқы пункті ретінде көрсетеді.

Жобаланатын модельдің негізгі функциялары: колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық процесінің ерекшеліктерін сипаттау және анықтау; қойылған мақсаттарға қол жеткізуге және кепілді тәрбиелік нәтиже алуға бағытталған ортамен (диагностикалық, жобалаушы және өндеуші) өзара іс-қимылдың қажетті түрлерін орындау.

Көптеген үлгілердің ішінен біз схемалық, таңбалы суретті келесі мәтіндік түсіндірмелермен таңдаймыз. Модель колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің тұтас педагогикалық үрдісінің барынша маңызды жақтарын көрсететін графикалық элементтердің жиынтығы түрінде ұсынылған. Өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің ортамен ең маңызды қасиеттері мен қатынастарын ашатын жүйе болып табылады.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделін педагогикалық жобалау әдісін таңдауда біз §1.3 сипатталған оның құрудың алғышарттарын басшылыққа ала отырып, оның жетекші идеясын анықтадық.

Педагогикалық жүйе ретінде оны әзірлеудің жетекші идеясы мәдени-тәрбие ортасының педагогикалық мүмкіндіктерін тиімді пайдалану болып табылады. Бұл жағдайда қоғамның, орта мен адамның үйлесімді өзара іс-әрекетінде колледжде білім берудің мақсатты ұстанымдарын іске асырудағы ортаның нақты мүмкіндіктері туралы сөз болып отыр. Оның кәсіби даму процесінде жан-жақты дамуы - тұлғаның қалыптасуы және таңдаған қызмет саласында және құқықтық салада белсенді өмірлік ұстанымын қалыптастыру.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу идеяларын жүзеге асыру үшін педагогикалық модель құру арқылы педагогикалық жобалау әдісі таңдалды. В.В. Сериков, В.А. Сластенин, Л.Ф. Спириин және В.П. Беспалько сияқты ғалымдардың еңбектері негіз болды.

Жобалау әдіснамасына сүйене отырып, жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін құру үшін осы әдісті таңдау себептерін ашамыз [156, 157].

Модельдің педагогикалық жобалау әдісіне жүгінудің *бірінші себебі* анықталған қарама-қайшылықтарды жоюға арналған ұстаным болды, оның шешімі

колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу жетістігін анықтайды. Оларға мыналарды жатқызамыз:

- құқықтық мәдениет жоғары деңгейдегі орта буынды бітірушісіне деген мемлекет, қоғам мен білім беру практикасының объективті қажеттілігі мен қазіргі колледждегі білім беру жүйесі арасындағы, оны студенттерде тәрбиелеудің табыстылығына жеткілікті бағдарланбаған;

- заңгер емес мамандықтар бойынша колледж студенттері, «Тоқымашы», «Тігінші», «Пішуші», «Модельер-пішуші» және «Тігін өндірісінің техник-технологы» біліктілігі бар болашақ тоқыма және тігін өндірісі мамандарының бойынан күтілетін және шынайы құқықтық мәдениет деңгейілері арасында және осы бағыттағы педагогтардың мақсатты жұмысының болмауы.

Аталған қарама-қайшылықтарды педагогикалық жобалау әдісі арқылы шешу педагогикалық жобалау объектісін таңдауға негізделген, оның педагогикалық ғылымда педагогикалық жүйелер, педагогикалық процестер, педагогикалық жағдайлар рөлінде болады. Біздің мысалымызда педагогикалық жобалаудың мұндай нысаны колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеу үдерісі болып табылады.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін жобалауға әдіснамалық негіз іздеуде біз төмендегі жағдайларды басшылыққа алдық. Л.Н. Николаеваның жеке тұлғаның базалық мәдениетінің жүйе құраушы белгісі ретінде білім беру мекемелері түлектерінің құқықтық мәдениетінің жеткіліксіз қалыптасуы бойынша ұстанымы: «бітірушілердің негізгі бөлігі жеткілікті деңгейде құқықтық ойлауы дамымаған, құқықтық білімге ие емес, құқықты пайдалану құқығы мен дағдылары жоқ». Осы тұрғыда қазіргі заманғы маманның үмітсіз болашағын болжайды: «құқықтық мәдениеттің жетілмегендігі маманның тұлғалық өсуін тежейді, қоғамның жаңаруына кедергі келтіреді, студенттерде азаматтықты қалыптастыру үдерісінің тиімділігіне, заңдарды құрметтеуге, кез келген заң бұзушылықтарға төзбеге ықпал етеді» [158]. Сонымен қатар, педагогикалық болжау және жобалау саласындағы әртүрлі мамандықтар мен ғылыми бағыттар ғалымдарының зерттеулерін талдау жасау негіз болды.

Бұл Б.С. Гершунскийдің педагогикалық болжамының методологиясы, теориясы мен тәжірибесі [159], В.И. Загвязинскийдің педагогикалық болжауы [160], А.П.Беляеваның кәсіби педагогиканың әдіснамасы мен теориясы [161], В.С.Безрукованың жобалық педагогикасы [162], С.М. Маркованың кәсіби білім беру және білім беру жүйелерін жобалау жағдайында педагогикалық жобалаудың заңдылықтары [163] және т.б. туралы еңбектер, осының негізінде болашақ модельдің нобайын құру бойынша әрекеттерді елестетуге мүмкіндік алдық.

Педагогикалық жобалау әдісіне жүгінудің *екінші себебі* зерттеу мәселесі бойынша бірқатар ғалымдардың ұстанымдарын қарастыру болып табылады. Мысалы, педагогикалық жүйелерді зерттеуші Л.И. Гурьенің көзқарасы бойынша, ол жобалауды теориялық болжамдау формаларының бірі деп аталады. Аталған автор онда болашақ туралы ақпарат түрін көреді, өйткені жобалау көп функционалды және оның тұтастығы негізінде педагогикалық іс-әрекетті жетілдіру

туралы идея жасайды. Бұл жағдайда мәдени сәйкестік және жеке тұлғаға бағытталған білім беру жүйесінің болашақ бейнесі және оған сәйкес педагогикалық үдерістер туралы әңгіме болып отыр [164].

Сонымен қатар, С.А. Кузнецовтың әлеуметтік туризм саласы мысалында болашақ мамандардың нормативтік-құқықтық даярлығын жобалаудың теориялық тәсілдері туралы пікірінде педагогикалық жобалауды автор «күрделі көпсатылы қызмет» деп атап, ол бір-бірінен кейін бірі келе жатқан кезеңдер қатарына жатады, жалпы идеядан нақты сипатталған іс-әрекеттерге жақындайтынын баяндайды.

Бұл үдерісте автор үш кезеңді (немесе жобалау сатысын) бөледі: «модель жасау, жоба жасау және құрылымын жасау. Біріншісі, кезең педагогикалық үдерісті құру мақсаттарын (жалпы идеяны) және оларға қол жеткізудің негізгі жолдарын әзірлеумен сипатталады. Екіншісі, құрылған модельді одан әрі әзірлеу және оны практикалық пайдалану деңгейіне жеткізу. Үшіншісі, жасалған жобаны егжей-тегжейлі көрсете отырып, нақты жағдайларда тәрбие қарым-қатынасының қатысушылары пайдалануы үшін жақындату» [165,166]. Жобалаудың күтілетін нәтижесі автор білім беру жүйесін дамыту тұжырымдамасы мен бағдарламаларын, білім беру қызметінің (кәсіби-педагогикалық, ғылыми, мәдени-білім беру, басқару) модельдерін және білім беру кеңістігін ұйымдастыру формаларын көрсетеді [167,168].

Модельді педагогикалық жобалау әдісіне жүгінудің үшінші себебі педагогикалық жобалау теориясының белгілі зерттеушісі А.Н. Дахиннің ой-пікірін негізге алдық, атап айтқанда, автор қалаған педагогикалық объектінің моделін құру процесін жетекші идеялармен және құндылықтармен үйлестіре отырып қарастырады; мақсатқа жету жолдары мен кезең-кезеңмен жұмыс жасау нұсқалары туралы болжамдар; күтілетін нәтижелерді бағалау критерийлерін белгілеу және т.б.

Модельді педагогикалық жобалау әдісіне жүгінудің үшінші себебі педагогикалық жобалау теориясының белгілі зерттеушісі А.Н. Дахиннің ой-пікіріне бағыттау болды. Атап айтқанда, қалаған педагогикалық объектінің моделін құру процесін автор жетекші идеялармен және құндылықтармен; кезең-кезеңмен іс-әрекеттің мақсаттарына қол жеткізу тәсілдері мен нұсқалары туралы болжамдармен; күтілетін нәтижелерді бағалау критерийлерін белгілеумен және т.б. өзара байланыста көреді.

Педагогикалық жобалау және педагогикалық модельдеу процестерін талдай отырып, А.Н. Дахин жобалау жоспарланған (болашақ) процестер мен құбылыстардың модельдерін жасауға бағытталғанын, оны терең ұғыну және болжанатын процесті оны жүзеге асырғанға дейін алдын ала болжау мақсатында өткен тәжірибеге де таратылуы мүмкін деген пікір білдірді. Автор теріс салдарларды анықтау және оларды жою немесе нақты көрініске дейін әлсірету мүмкіндігін ұсынады [169].

Аталған жағдайлар мен себептерді басшылыққа ала отырып, жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделін жобалау кезінде елдің педагогикалық жүйе ретінде дамуының жаңа

жағдайында тігін және тоқыма өндірісі үшін кадрлар даярлайтын нақты мақсат қойылды.

Модельді әзірлеу кезінде біз өзара байланысты және өзара шарттас екі нысанды ескердік: жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің білім беру процесінің субъектісі ретінде жеке тұлға (студент, педагог) және іс-әрекеттің өзі. Құқықтық мәдениетті тәрбиелеу жөніндегі қызметті біз екі позициядан қарастырдық. Бірінші позиция – жалпыланған және көп жағдайда біріздендірілген феномен ретінде, ал екінші позицияда – білім берудің бірыңғай жалпы мақсаттарын орындайтын білім беру үдерісі субъектілерінің белгілі бір тобына тән жүйе ретінде әлеуметтік тапсырыс талаптарына сәйкес жеке өмір сүруге орта буын мамандарын даярлау болып табылады.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін жобалаудың мақсаты орта буындағы болашақ мамандарды кәсіби білім жиынтығымен ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасын детерминациялайтын механизм ретінде құқық туралы білім жүйесімен қамтамасыз ету жолдарын болжау болып табылады. Сондай-ақ оларды практикалық қызметте іске асыруға бағытталған іс-әрекеттер.

Осы мақсатты ұстанымға сәйкес, біз өз міндетімізді нақтыладық, «бірлік пен тұтастықта әр түрлі әдістерді қолдана отырып, жүйенің икемділігін қамтамасыз ету, оны тез әрекет етуге қабілетті ету, тез өзгеретін шарттарға бейімделуге қабілетті ету» [170].

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделін жобалау үшін келесі міндеттерді жүзеге асыру арқылы қол жеткізіледі:

- студенттердің заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерді меңгеруге, адамгершілік құндылық ретінде құқыққа деген тұрақты уәждемесін қалыптастыруға ықпал ету;

- жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениет тәрбиесінің өлшемдерін, көрсеткіштерін және деңгейін әзірлеу;

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің табысты болуын қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайларды анықтау;

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастыру деңгейін арттыру процесін қадағалау үшін дидактикалық қамтамасыз ету және әдістемелік құралдар әзірлеу.

Біз модель құру процесін студенттердің айналасында арнайы мәдени-тәрбиелеу ортасын (МТО) құрумен байланыстырамыз, оның мүмкіндіктері колледж студенттерін құқықтық тәрбиелеу §1.3-те сипатталған. Мұндай орта, біздің ойымызша, таңдаған жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы бойынша колледж түлегінің кәсіби-жеке және құқықтық қалыптасуы педагогикалық тұрғыда ұйымдастырылатын білім беру кеңістігін құрайды (яғни мақсатқа сай) [171].

Сонымен қатар, құрылған педагогикалық жүйенің құрамдас бөліктері студенттердің мәдени-білім беру ортасымен және қоршаған ортамен студенттермен өзара әрекеттесу процесінің ішкі ұйымдастырылуын ашуы керек. Яғни, олар негізгі идеялардың мақсаты, міндеттері мен мазмұнын ғана емес, сонымен қатар ұйымдық

формаларын, әдістерін, өлшем критерийлерін де қамтуы керек және осы процесс субъектілерінің өзара әрекеттесуінің тұрақты өсуіне жауап береді.

Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету колледждерінің студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделін жасау үдерісі алдын-ала қажетті мәселе бойынша ғылыми дереккөздерді талдап, түсінуден өтті.

Біздің зерттеу бағытымызда студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесінің әртүрлі аспектілеріне тікелей байланысты және студенттердің белгілі бір контингенті үшін құқықтық мәдениетті қалыптастыру үшін әртүрлі модельдерді жасаған ғалымдардың еңбектері ерекше қызығушылық тудырды. Мысалы, О.С. Демконың студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру моделін әзірлеу туралы еңбегі (Белгород, 2006). Студенттің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық-функционалды моделін ұсынған Т.И. Цыганова (Саранск, 2006), кәсіптік білім беру процесінде колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастыру моделін құрған М.С. Завьялова (Магнитогорск, 2007), орта араны білім беру мекемелері топтарында студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру жүйесінің моделін жасаған П.Б.Тарасовалардың (Мәскеу, 2009). еңбектерінде баяндалады.

С.В. Воронкова университеттің оқу процесінде педагогикалық білім беруде бакалаврлардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру моделін қарастырса (Орел, 2013 ж.), С.А. Кузнецова әлеуметтік туризм саласындағы болашақ мамандарды нормативті даярлау моделін құрудың теориялық тәсілдері туралы (Набережные Челны, 2013), А.П. Лопанова заң нормаларына құндылықтық қатынасты қалыптастырудың құрылымдық-функционалды моделі туралы зерттейді (Оренбург, 2019).

Мәселенің жай-күйін зерттеу көрсеткендей, зерттеу тақырыбы құқықтық мәдениетке қарамастан, әр автор оны өз мақсатына сәйкес өз көзқарасы бойынша қарастырады. В.П. Сальниковтың көзқарасы бойынша [172], құқықтық мәдениет жеке тұлғасының моделі мынандай сенімді сипаттамаларға негізделеді:

- а) нақты заңды немесе заңды мінез-құлық;
- б) заңға және басқа да құқықтық құбылыстарға жеке көзқарас, заңның әлеуметтік маңыздылығы мен заңдылықты түсіну, басқа адамның құқықтарына құрметпен қарау қажеттілігі;
- в) заңды мінез-құлық әдетін қалыптастыру;
- г) азаматтық белсенділіктің көрінісі.

А.А. Максименко колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастыру үшін өзінің моделін кәсіби білім беру процесінде колледждегі болашақ менеджерлердің құқықтық жауапкершілігін қалыптастыру үшін жағдай жасау тұрғысынан қарастырады. Автор бұл процестің соңғы кезеңін белсенді құқықтық шындық контекстінде құқықтық білім мен құқықтық тәрбиенің нәтижесі ретінде көреді. Оның моделі бүкіл процесті ұйымдастыруға бағытталған: «құқықтық білім, іскерлік, дағды студенттің жеке басының құндылық-құқықтық бағытын, құқықтық көзқарасы, идеялары, мотивтері, құқықтық ұстанымдары, құндылық ретінде заңға қатынасының құндылық бағдарынан бастап, студенттердің мінез-құлқы және әлеуметтік-құқықтық белсенділігінің

заңды мәдениеттегі көрініске дейін» қарастырады. Құқықтық мәдениеттің деңгейлерін сипаттай отырып, автор оларды «мәжбүрлеу арқылы емес, құқықтық нормаларды сақтаудың сыртқы талабымен емес, мінез-құлықта өздерінің ішкі бостандығын білдірудің ішкі қажеттілігімен» анықтау керектігін баса айтады [173].

Е.И. Ермакованың колледж студенттерінің құқықтық тәрбиесінің педагогикалық моделінде: мақсаты, мазмұны, әдістемелік элементтері, оқытушылар мен студенттердің педагогикалық өзара әрекеттестігін ұйымдастыру формалары мен функциялары, құқықтық мәдениеттің қалыптасу нәтижелері көрсетілген. Орта кәсіптік білім беру мекемелерінің негізгі міндеттері ретінде Е.И. Ермакова болашақ маман аталған құқықтық тәрбиені игеруге көмектесу қажет, себебі «ол жай ғана оған эксцессіз құқықтық қатынастарға қатысуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар конструктивті кәсіби қызметке қосылуға, сондай-ақ қалыптасқан құқықтық көзқарастар жүйесіне ие еркін тұлға ретінде өзін көрсетуге мүмкіндік береді» [174].

М.И. Алдошина мен С.В. Воронков [175] педагогикалық білім беру бакалаврларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру бойынша ұсынған моделінде негізгі назарды белгілі бір өлшем топтарында жасайды, олардың пікірінше, білім алушылардың құқықтық мәдениеті мазмұнының компоненттерін адекватты бейнелейді. Атап айтқанда, авторлар когнитивті компонентке құқықтық білімді жатқызады. Іс-әрекет компонентіне құқықтық іскерліктер. Аксиологиялық компонентке тиісінше құқықтық құндылықтарды. Рефлексивті компонентке құқықтық өзін-өзі бақылауды жатқызады. Ұсынылған модельде студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру деңгейі де негізделген: төменгі - базалық деңгей, орта-кәсіби-функционалдық, жоғары-кәсіби-тиімді. Олардың моделі жүйелі, мәдениеттанушылық және құзыреттілік әдіснамалық тәсілдерге негізделеді.

Л.Н. Николаева ұсынған студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық-функционалдық моделі когнитивтік (интеллектуалдық), мотивациялық-құндылықтық және реттеушілік (мінез-құлық) компоненттерінің жиынтығының өзара байланысы мен өзара әрекеттесуінің күрделі процесінде іске асырылады [176]. Білім беру үдерісінде студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру нәтижесіне бірқатар аспаптық-дидактикалық құралдар негізінде оқытушылар мен студенттердің өзара байланысқан іс-қимылдарының құрылымдық жүйесі негізінде қол жеткізіледі.

Студенттердің құқықтық құзыреттілігін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жобалауда М.А. Соболева аксиологиялық, жүйелік, іс-әрекеттік, құзыреттілік және жеке тұлғаға бағытталған ұстанымдарды негізге алады.

Оның моделі өзара байланысты төрт блоктан тұрады:

Мақсатты блокта, студенттердің кәсіби құқықтық дайындығының мақсаттары мен міндеттерін қамтыды;

Мазмұнды блокта, дайындық мазмұнын сипаттайды;

Ұйымдастырушылық – іс-әрекет, оқыту процесін ұйымдастырудың тиімді жолдарын ашып көрсетеді, анықталған педагогикалық шарттар, студенттерді құқықтық оқытудың формалары мен әдістерін қарастырады.

Нәтижелі-критериалды блокта, қызмет нәтижелерін және оның тиімділігін бағалау критерийлерін қарастырды. Осы блоктардың әрқайсысы автор «өз функцияларына, өзіндік мазмұны мен әдістемелік ерекшеліктеріне ие бола отырып, жалпы педагогикалық міндеттерді медициналық институт студенттерінің құқықтық құзыреттілігін қалыптастыруды қарастырады» деп тұжырымдайды [177].

М.С. Завьялованың құқықтық мәдениетін қалыптастыру моделі кіші жүйелердің мақсатты болжау, мазмұндық, функционалдық, ұйымдастырушылық, бағалау жиынтығынан құрылды. Біздің ойымызша, аталған кіші жүйелер мен тиісті шарттардың жиынтығы автордың мәлімдеген колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті сапасының моделін қалыптастыруды адекватты қамтамасыз етеді, яғни: құқықты білу, түсіну, заңдылық талаптарын сақтау әдеті, құқықтық ұйғарымдарды құрметтеу, олардың әділдігіне сенім, құқықтық саладағы белсенді өмірлік ұстанымы, яғни танымдық, бағалау және мінез-құлық элементтері [178].

П.Б. Тарасов зерттеуінде оқушы жастардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру моделі, мақсаты, міндеттері, принциптері, факторлары, мазмұны, формалары, әдістері, құралдары, педагогикалық жағдайлары, нәтижесі сияқты құрылымдық өзара байланыстарда құрылған [179]. Автор олардың әрқайсысына объективті сипаттама береді. П.Б. Тарасов студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың критериалды көрсеткіштерін когнитивті, эмоциялық-құндылық және мінез-құлық компоненттері бойынша анықтайды.

Сонымен, біздің зерттеу мәселеміз бойынша ғылыми дереккөздерге қысқаша шолу біздің жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың болашақ моделін ұсынуға мүмкіндік берді (3-сурет).

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін жобалау осы бейіндегі мамандарды даярлауға әлеуметтік тапсырысқа, болашақ мамандардың кәсіби және құқықтық салалардағы жеке бастың талпыныстарына, мотивтері мен ынталарына сәйкес жүзеге асырылды. Біздің модель педагогикалық жүйенің белгілі бір бөлігі ретінде олардың өзара байланысын, оның кезең-кезеңмен дамуы мен динамикалығын ескере отырып, блоктық принцип бойынша жобаланды. Өзара байланысты блоктар жүйесімен ұсынылған: мақсатты, теориялық-әдіснамалық, процессуальды, ұйымдастыру, педагогикалық және нәтижелі-бағалау. Педагогикалық модельдің әрбір блогы тиісті мазмұнға толы.

Мақсатты блок модельдің жүйе құраушы элементі болып табылады. Ол 1211000 «Тігін өндірісі, киімдерді үлгілеу» бағыттары бойынша және 1209000 «Тоқыма өндірісі» (бейіні бойынша) жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарын даярлауға әлеуметтік тапсырысқа негізделген.

Бұл блок аталған мамандықтардың білім беру бағдарламаларында қойылған кәсіби мақсаттар мен міндеттерден басқа, құқықтық мәдениеттің құқықтық емес бейіндегі колледж студенттерін тәрбиелеудің мақсатын, міндеттерін және күтілетін нәтижелерін нақтылайды. Осы бағыттағы колледж студенттерін құқықтық тәрбиелеудің негізгі мақсаты кәсіби қызмет саласында заңдылық талаптарын сақтау үшін құқықтық мәдениетті тәрбиелеу болып табылады.

Қойылған мақсат негізінде келесі міндеттер анықталды:

- кәсіби саладағы табысты құқықтық бағдарлауға ықпал ететін құқықтық білім, білік және дағды жүйесін қалыптастыру;
- құқықты құрметтеуді қалыптастыру, оны құндылық ретінде тану;
- белсенді құқықтық ұстанымға деген ұстанымды қалыптастыру және заңды мінез-құлқық моделін игеру;
- кәсіби қызмет саласында өз құқықтары мен қызмет тұтынушыларын іс жүзінде қолдануға және қорғауға, олардың заңды мүдделерін сақтауға құқықтық дайындығын қалыптастыру.

Теориялық-әдіснамалық блок жобаланатын процестің ғылыми қамтамасыз етілуін анықтайды және колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің мазмұндық, ұйымдастырушылық-педагогикалық және іс жүргізу құралдарын іріктеу және құрылымдау туралы жалпы түсініктерді қамтиды.

Бұл блок теориялық көзқарастарды (аксиологиялық, іс-әрекет, мәдениеттанулық, орта және жеке тұлғаға бағытталған) және мәдени-тәрбие ортасындағы педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың жетекші қағидаларын (гуманистік бағыты, мәдениеттанушылық, кәсіби білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы, вариативтілік пен ашықтық, аймақтандыру, оқиғалар) қамтиды. Әрбір тәсіл модель құрастыруда өзінің мақсатын орындайды.

Аксиологиялық көзқарас (грекше Ахiа-құндылық және logos - ілім) таным объектісі ретінде тұтас адамның әлем ұғымы бойынша тұжырымдамалар (В.П. Барышков, Т.П. Жуйкова, В.А. Слостенин, Г.И. Чижакова, Ю.Г. Иванов, Н.А. Логинова, И.М. Ильинский, Т.Ш. Шықтыбаев, И.В. Яковлева және т.б.) болатынын сипаттайды.

Құқықтық мәдениетті тәрбиелеуге аксиологиялық ұстаным негізінде қоғамдық сананың және заң этикасының өнімі болып табылатын заңды құндылықтар мен нормалар жатады [180]. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудегі аксиологиялық ұстаным келесідей құқықтық құндылықтарды қабылдауға бағытталған:

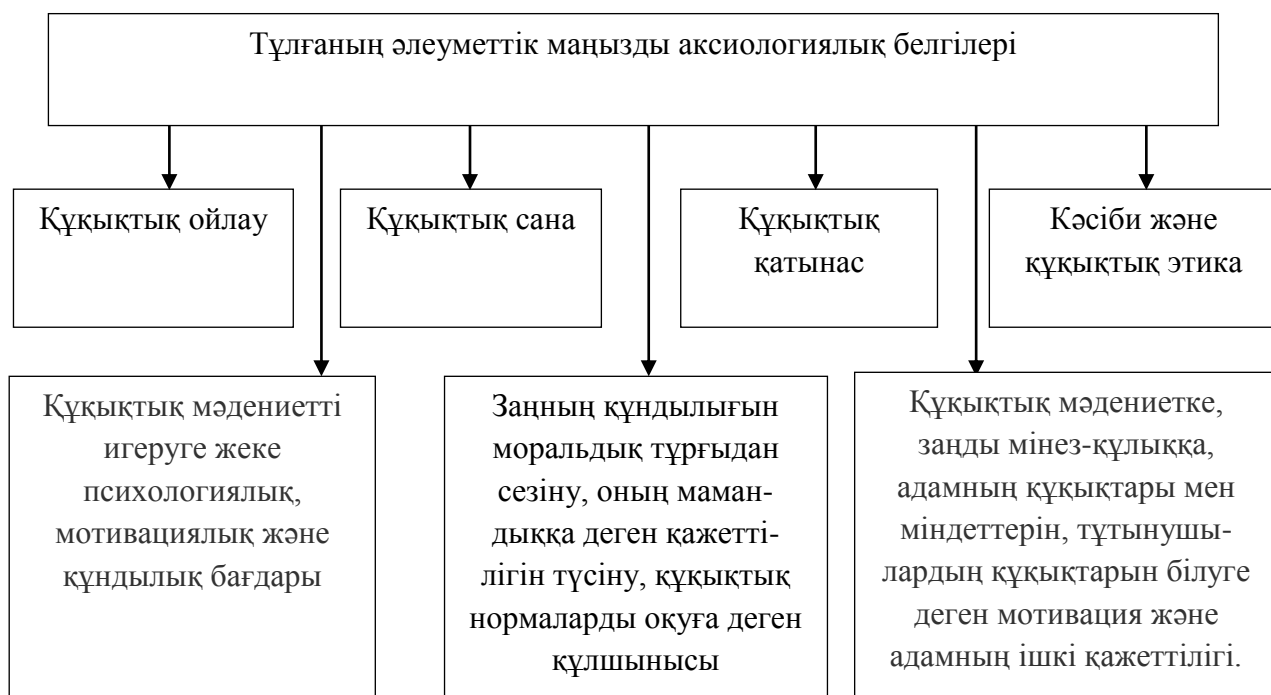
- тәрбиеленушінің жеке тұлғасына құндылық көзқарас, яғни колледж студенттерінің құқықтық тәрбиесіне қатысы бар барлық қатысушылар: педагогикалық ұжым, ата-аналар, социум қамқор болуы тиіс, себебі, онда заң нормалары мен аксиологиялық бағдарларды меңгеру барысында студент қандай да бір дәрежеде өзі құнды болады;
- жүйелі құндылықтық бағдарларға сай құқықтық мәдениеттің рефлексиясы: адамның әлемге, жақын қоршаған ортаға және өзіне, оның

қылықтары мен заңды мінез-құлқына әсер ететін оң дүниетаным, оң ойлау, құқықтық сана және тұлғаның өмірлік ұстанымымен үйлесуі;

- құқықтық бағдарларға, құндылықтар мен нормаларға сәйкес әр түрлі өмірлік жағдайларда құқық қолдану субъектілерінің өзін-өзі реттеуге арналған ұстанымдарын қалыптастыру.

Басқаша айтқанда, аксиологиялық ұстаным студенттердің құқықтық мінез-құлыққа, құқықтық мәдениетке, адамгершілік құндылық ретіндегі заңға құрметпен қарауына, кәсіби саладағы заңнамалық және нормативтік актілерді оқуға дағдылануға және т.б. бағдарлануына бағытталған (4-сурет).

Орталық ұстаным - бұл колледждің мәдени және білім беру ортасының жұмыс істеуі мен дамуының теориялық негізі болып табылады. Оның мүмкіндіктерін адамның тұлғалық және кәсіби дамуындағы фактор ретінде қарастырады (Т.В. Аникаева, А.И. Артюхина, М.В. Дюжакова, М.Б. Есаулова, Р.А. Кассина, Ю.С. Мануйлов, Т.М. Менг, О.Ю.Мондонен, С.Ю. Полуикова, В.В. Сериков, В.А. Ясвин соавт.), оның тұлғаға мәдени әсері (Н.Ф. Гейжан, Б.С.Патралов, А.П. Текеева, Г.К. Файзрахманова, Г.Г. Шик, Т.Б. Юртаева) және басқалар еңбектерінде қарастырылған.

Сурет 4 - Тұлғаның әлеуметтік маңызды аксиологиялық белгілері

Орталық ұстаным адамды дамушы индивид, тұлға, белсенділік субъектісі және жеке тұлға ретіндегі идеяларына негізделеді. Студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуде Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің мәдени-білім беру ортасының ықтимал әсері 1.3 тармақта осы үлгіні жасаудың алғышарттары ретінде егжей-тегжейлі сипатталған. Болашақ маман тұлғасының

дамуын «пәндік-кеңістік, мәдени, интеллектуалдық сипаттың белгілі бір жағдайларын жасау» арқылы басқаруға мүмкіндік береді [181].

Мәдениеттанушылық ұстаным білім мен мәдениеттің интеграциясы проблемасын философиялық тұрғыдан қарастырылып (Г.С. Батищев, И.А. Ильин, А.Камус, Н.С. Розов т.б.), білім беру процесіне мәдениетке ұқсас парадигма элементтерін қосу идеясына негізделген (В.С. Библер, Е.В. Бондаревская, Н.Б.Крылова, Э. Майерс, Ф. Озер, Л.Стоун және басқалар).

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледждерінің студенттерін құқықтық мәдениетке білім беру моделін жобалаудағы мұндай көзқарас бізге құқықтық салада және өркениеттегі жалпы адамзаттық мәдениеттің құрамдас бөліктерінің бірі тұрғысынан құқықтық мәдениетті игеру, иемдену және дамыту процесін қарастыруға мүмкіндік береді (мәдениеттану тұжырымдамасы О.Шпенглер, П.А.Сорокин, А. Швейцер, К. Ясперс, А.К. Адамов, А.А. Гусейнов, П.С. Гуревич және т.б.).

Модельді құрастыруда мәдениеттанушылық ұстаным құқықтық шындыққа байланысты рухани және материалдық құндылықтардың тұлғасын игеруге бағытталған. Басқаша айтқанда, қазіргі кезде заң саласында құрылған, прогрессивті, әлеуметтік пайдалы, құнды барлық нәрсені игеру, иемдену және дамыту.

Тұлғаға бағдарланған ұстаным біздің моделіміздің барлық компоненттері студенттің жеке басының дамуына, жеке құндылықтар саласындағы нормативтік талаптардың сыртқы көрінісін, тұлғаның құқықтық мәдениетті қабылдауға ұмтылысы мен ішкі дайындығын қамтамасыз етеді.

Модельді жобалаудың мәні демократиялық құндылықтарды қабылдайтын құқықтық мемлекеттің азаматы ретінде Студент туған елдің құқықтық мәдениетіне оның кәсіби салада болашақта табысты қызмет етуінің қажетті шарты ретінде «кірісіуі» болып табылады. Басқаша айтқанда, демократиялық және құқықтық құндылықтар жүйесі, сондай-ақ жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауға даярлығы бар таңдалған мамандық бойынша талап етілетін білім мен іскерлікке ие азамат.

Тыңдаушыны оқу-тәрбие үрдісіндегі басты әрекет етуші тұлға ретінде тануы (Б.Г. Ананьев, А.Г. Асмолов, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В.В. Сериков, В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов, В.А. Петровский және басқалары), олар ешқандай мақсатқа жетпейінше ешқандай педагогикалық бағдарламаларды жүзеге асырудың құралы бола алмайды. Яғни, заңнама негіздерін оқып үйрену, құқықтық білімді игеру мотиві, құқықтық нормаларды қабылдау қажеттілігі, құқықтық құндылықтарға қызығушылық және т.б.

Іс-әрекеттік ұстаным (Л.В. Выготский, Э.Ф. Зеер, А.Н. Леонтьев, С.М. Марков, А.Г. Маслоу, В.А. Петровский және т.б.) құқықтық білімді игеруге педагогикалық ықпалдың барлық шараларын бағдарлауды қарастырады. Кәсіби салада құқықты пайдалану дағдыларын қалыптастыру. Олардың құқықтарын, сондай-ақ жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін құрметтеуге дайын болу.

Модельді жобалаудың осы тәсілі шеңберінде студенттердің кәсіби қызметтің нақты мазмұнына қатысты мамандықты меңгеруге және құқықтық нормаларды игеруге танымдық мотивациясының арақатынасы арқылы жүзеге асырылады.

Іс-әрекеттік ұстаным құқықтық тәрбиенің реттеушісінің бірі болып табылады. Студенттердің құқықтық білім жүйесін, құқықтық құралдарды қолдану дағдылары мен іскерлігін белсенді меңгеру стратегиясын қамтиды. Құқықтық білім беру нәтижесінде болашақ маман заң талаптарына бойынсұнуының оң нәтижесін көрсететінін, болашақта құқықтық мәдениеттің маңыздылығы туралы нанымдарын қалыптастыруға ықпал етеді.

Біздің моделіміздің теориялық-әдіснамалық блогының соңғы құраушысы болып, әрі модельді жобалау негізі болатын колледждің мәдени-тәрбие ортасында педагогикалық үдерісті ұйымдастырудың негізін қалаушы қағидалар болып табылады. Бұл 1.3 тармақта сипатталған гуманистік бағыттылық, мәдениеттілік, табиғаттылық, кәсіби білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы, вариативтілік пен ашықтық, аймақтық, оқиғалық қағидасы.

Процессуальды блог колледждің білім беру үрдісінің құқықтық құрауыштарының ұйымдық-іс-әрекеттік, мазмұндық және процессуальдық жақтары дидактикалық бірлік теориясына негізделеді. Ол екі құрамдас бөліктен тұрады: ұйымдық-іс-әрекет және мазмұндық.

Модельдің осы блогының *ұйымдастырушылық-әрекеттік* элементі колледждің құқықтық өрісіндегі субъектілер қызметін ұйымдастыруды және оны әдістемелік қамтамасыз етуді қамтиды. Мұнда құқықтық емес бейіндегі колледждің мәдени-тәрбие ортасында оқудан тыс жұмыс түрлері мен әдістерін тиімді іріктеу сияқты негізгі құрамдас бөліктерді жатқызамыз. Олардың дұрыс таңдауы білім беру процесіне қатысушылардың белсенді өзара іс-қимылына ықпал етеді және болашақ кәсіби қызметіне қажетті студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге бағытталған.

Мәдени және тәрбиелеу ортасындағы өзара әрекеттесудің оңтайлы түрлерінің бірі ретінде біз студенттердің өзін-өзі басқаруына, қызығушылық клубтарына, гипотезаларды, дәлелдер мен қарсы көрсетілімдерді, құқықтық викториналарды, қайырымдылық акцияларын, шығармашылық байқаулар мен жобаларды насихаттайтын және негіздейтін пресс-конференцияларға басымдық береміз.

Студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу әдістерінің ішінде мыналарды бөліп көрсетеміз: нақты құқықтық мәселе бойынша даулар, пікірталастар, мораль, заң бойынша пікірталастар, құқық қорғау органдарының өкілдерімен дөңгелек үстелдер, рөлдік және іскер ойындар.

Бұл компонент студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің барлық кезеңдерін бақылауды қамтамасыз етеді: студенттердің құқықтық мәдениетінің бастапқы деңгейін диагностикалау, деңгейлерді саралау, бағдарламаны әзірлеу, әдіснаманы таңдау, іс-шараларды ұйымдастыру.

Процессуалды блоктың *мазмұндық құрамы* құқықтық тәрбиенің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес жүзеге асырылатын құқықтық мәдениетті тәрбиелеу бойынша іс-әрекеттің индикативті негізін көрсетеді.

Осы бағыттағы мамандарды даярлау моделінің маңызды элементі кәсіби стандарттармен, нормативтік-құқықтық құжаттармен қамтамасыз етілген. Оған колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасындағы білім беру процесіне қатысушылардың өзара іс-қимылының сипаттамаларын, құқықтық мәдениетті тәрбиелеуге қол жеткізудің құралдары мен дидактикалық құралдарды қарастыру кіреді.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі түлегінің құқықтық мәдениетінің маңызды компоненттері «Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсы арқылы жүзеге асырылады. Арнайы курстың жұмыс бағдарламасы. Проблемалық семинарлар, әр түрлі деңгейдегі құқықтық тапсырмалар жинағы және проблемалық-ситуациялық кейстер. Құқықтық тәрбие әдістері мен технологиялары. Студенттерге арналған нұсқаулықтарды қарастырады.

Процессуалды блог өзара байланысты төрт компоненттің бірігуімен жүзеге асырылады: құндылық-мотивациялық, когнитивті (ақпараттық), праксиологиялық және реттеуші (мінез-құлықтық).

Құндылық-мотивациялық компонент гуманистік құқықтық және өмірлік көзқарастардың, заңды қоғамның демократиялық құндылығы ретіндегі қатынасын, оның моральдық мағынасын түсінуді қамтамасыз етеді; заңның әлеуметтік, кәсіби және жеке маңыздылығын, заңдылық пен заңды мінез-құлықты түсінуі; құқықтық сана мен құқықтық ойлау қабілеттерін дамыту; студенттің, болашақ маманның құқықтық мәдениетіндегі өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі дамыту қажеттілігі.

Когнитивті (ақпараттық) компонент құқықтық сананы, құқықтық ойлауды және жеке, адамгершілік, құқықтық және кәсіби «Мен» туралы идеяларды қалыптастыру үшін құқықтық ақпаратты игерудің маңыздылығын сипаттайды. Бұл кәсіби саладағы құқықтық мәселелердің сәтті шешілуін қамтамасыз ете отырып, құқықтық білімді игерудің толықтығын, хабардарлығын және беріктігін болжайды. Олардың құқықтары мен міндеттерін, жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы тұтынушылардың құқықтарын білу.

Праксиологиялық компонент. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделінің праксиологиялық компоненті түлектің өмірлік позициясын тігін және тоқыма өндірісінің ғылыми-техникалық деңгейін, қоғамдық тәжірибені үнемі жаңартуға бағыттауды білдіреді. Бітірушінің жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы кәсіби қызметін құқықтық қамтамасыз етуге дайындығын және қабілетін қалыптастырады қарастырады. Құқықтық жағдайларды шешудің қажетті тәсілдерін, дағдылары мен құралдарын меңгеру. Игерген кәсіби және құқықтық білімдерін құқық пен мораль нормаларына сәйкес практикалық қызметте қолдана білуі.

Реттеуші (мінез-құлық) компоненті жеке тұлғаның кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен заңды мінез-құлыққа бағытталуының оң көзқарасын қамтамасыз ету арқылы оның әлеуметтік-құқықтық белсенділігін ынталандырады. Құқықтық салада өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылу. Өз қызметінің нәтижелері мен салдары үшін жауапкершілікті тәрбиелейді. Құқықтық нормаларды сақтау әдеттерін

калыптастырады. Нақты өмірлік жағдайда құқықтық құралдарды қолдану іскерлігі мен дағдылары. Басқа адамдардың құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтірмей, проблемалық-ахуалдық құқықтық міндеттерді шешу кезінде өз ұстанымдарын, заңды құқықтары мен мүдделерін дәлелді түрде қорғау қабілеті.

Осы бөлімнің құрамына кіретін, колледждің мәдени-тәрбие ортасында сипатталған компоненттердің өзара байланысын жүзеге асыру жалпы педагогикалық тапсырманы – түлектерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің табысты шешуге мүмкіндік береді. Бұл адамның кәсіби салада заң талаптарын сақтауына ықпал етеді. Студенттер арасында оның қалыптасу деңгейлері мен көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік беретін белгілі бір педагогикалық шарттарды ескере отырып, құқықтық мәдениетте өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі дамытуға деген ұмтылысты қалыптастыру және қолдау.

Ұсынылған педагогикалық модельдің ұйымдастырушылық-педагогикалық блогы колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін ойдағыдай іске асыру үшін қажет, бұл модель тиімді жұмыс істейтін тиісті *психологиялық-педагогикалық шарттар* жиынтығымен ұсынылған.

Біз оларға ішкі және сыртқы жағдайларды жатқызамыз.

Ішкі жағдайлар колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін олардың іс жүргізу блогында қаралған дидактикалық құралдарды қолдануда жеке даралығын есепке алу арқылы тәрбиелеудің табыстылығын қамтамасыз етеді. Бұл жағдайларды колледждің педагогикалық процесі шеңберінде де, одан тыс жерлерде де оқу-танымдық, құқық-танымдық және құқық-қолдануға арналған іс-әрекеттерге тұлғаны белсенді енгізуге психологиялық алғышарттар деп есептеуге болады. Мұндай психологиялық алғышарттар қатарына келесілерді жатқызуға болады:

а) студенттердің «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсына оқуға, проблемалық құқықтық семинарларға, дискуссияға, дебаттарға, пікірталастарға, рөлдік және іскерлік ойындарға белсенді қатысуға қызығушылығы;

б) кәсіби және құқықтық білім, іскерлік және дағды жүйесін меңгеруге қажеттілігі;

в) «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсына оқып-үйренуге деген қызығушылықтары;

г) Кәсіби саладағы құқықтық қатынастар мен қызметті *реттеу* үшін болашақ маманның құқықтық мәдениеттің қажеттілігін ұғыну және сенімі.

Бұл тұрғыда тек ішкі жағдайлар арқылы ғана жеке тұлғаға әрекет ететін *сыртқы шарттарды* есепке алу қажеттігін атап өту керек:

- кәсіптік білімнің негізгі мазмұнын жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы заңнама мен құқықтың негіздерімен, жалпыға бірдей міндетті құқықтық нормалар жүйесімен және рецептуралар құқығымен таныстыру бағытында байыту;

- студенттердің құқықтық қызмет саласындағы құқықтық нормаларды орындауға, құқықтық қатынастарды реттеуге және құқық бұзушылықтардың

алдын алуға дайындығын қамтамасыз ететін құқықтық бағыттағы колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасын құру;

- студенттерді қызметтің барлық түрлеріне жүйелі және мақсатты түрде қосу: оқу-танымдық, құқықтық-когнитивті және заңға сәйкес оқу уақытында және оқудан тыс уақытта;

- студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылымда жинақталған белсенді формаларды, әдістер мен оқу құралдарын қолдану;

- студенттерге өзін-өзі бағалау, ішкі істер мен барлық қызмет түрлерін өзін-өзі бақылау мүмкіндігі туғызу;

- студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру жоғарылау деңгейін арттыру және рефлексия.

Кесте 3 - Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің деңгейлері мен көрсеткіштері

Деңгейлері	Құқықтық мәдени тәрбие көрсеткіштері
1	2
Жоғары	<p>1) кәсіби саладағы заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді зерделеуге мотивациясы мен құндылықтары; құқықтық білім алу оларды болашақ кәсіби қызметінде қолдану туралы; құқықтық сананы және құқықтық ой-өрісі жоғары дамыған;</p> <p>2) тұрақты қызығушылық және құқықтық ақпаратқа қажеттілік; өзінің және басқалардың құқықтық мінез-құлық нормаларын бұзуға сыни көзқарас; кәсіби және қызметтік құқық бұзушылық үшін заңды жауапкершілік туралы жеке хабардар болу;</p> <p>3) кәсіби салада құқықтық ақпаратты білу;</p> <p>4) кәсіптік салада құқықтық ақпаратты білу; өз құқықтары мен міндеттері, жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері туралы берік білім жүйесінің айқын біледі;</p> <p>5) іскерліктер мен дағдылардың қажеттілігі мен тұрақтылығы: кәсіби салада құқықтық құралдарды пайдалану; құқықтық ақпаратты ұғынуға, бағалауға және оған әрекет етуге ұмтылу; өз іс-әрекетінің сипатын негіздеу; проблемалық құқықтық жағдайларды шешудің стандартты емес жолдарын табады;</p> <p>б) айқын, жеке маңызды құқықтық ұстаным - өмірдің әртүрлі салаларында құқықтық нормаларды сақтауға дайын болу; кәсіби саладағы заңнама талаптарының сақталуы; өздерінің заңды құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін, тұтынушылардың - қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін басқалардың мүдделеріне нұқсан келтірместен қорғайды.</p>

3-кестенің жалғасы

1	2
Орта	<p>1) кәсіптік саладағы заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді зерделеуге мотивациясы мен құндылықтық қатынастарды ішінара қалыптастыру; құқықтық білім алу оларды болашақ кәсіби қызметінде қолдану туралы; құқықтық сананы және құқықтық ойлау деңгей орта;</p> <p>2) қызығушылықтың тұрақсыздығы және құқықтық ақпаратқа ішінара қажеттілік; біреудің және басқалардың құқықтық мінез-құлық нормаларын бұзудың салдары туралы орташа хабардар болу мөлшері; кәсіби және қызметтік құқық бұзушылық үшін заңды жауапкершілік орта;</p> <p>3) кәсіби саладағы құқықтық ақпараттың жеткіліксіз болуы; олардың құқықтары мен міндеттері, жеңіл өнеркәсіп пен қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері туралы білімдердің үстірт көрінісі;</p> <p>4) іскерлік пен дағдыларға ішінара сұраныс: кәсіби салада құқықтық құралдарды қолдануға; түсінуге, бағалауға, проблемалық құқықтық жағдайларды шешу жолдарын іздеуде олардың іс-әрекеттерінің сипатын негіздеуге және құқықтық ақпаратпен жұмыс жасауға ұмтылыстардың жеткіліксіздігі;</p> <p>5) өмірдің әртүрлі салаларында құқықтық нормаларды сақтауға дайындығы жеткіліксіз; кәсіби саладағы заңдылық талаптары, өз клиенттерінің - қызметтерді тұтынушылардың заңды құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін, құқықтарын, бостандықтары мен мүдделерін қорғауға, басқалардың мүдделеріне нұқсан келтірмеу.</p>
Төмен	<p>1) кәсіби саладағы заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді зерттеуге жағымды мотивациясы мен құндылық қатынастарының болмауы; құқықтық білім алу болашақ кәсіби қызметінде қолдану туралы; құқықтық сананы және құқықтық ойлауды дамыту;</p> <p>2) құқықтық ақпаратқа деген қызығушылық пен қажеттіліктің болмауы; біреудің және басқалардың құқықтық мінез-құлық нормаларын бұзудың салдары туралы білмеуі; кәсіби және қызметтік құқық бұзушылықтар үшін жеке заңды жауапкершілігі жоқ;</p> <p>3) кәсіби саладағы қызмет туралы заңды ақпараттың толық болмауы, олардың құқықтары мен міндеттері, жеңіл өнеркәсіп қызметтері мен тұтынушылардың құқықтары мен міндеттері туралы білмеуі;</p> <p>4) іскерліктер мен дағдылардың төмендеңгейде қалыптасуы: кәсіби салада құқықтық құралдарды қолдану; құқықтық</p>

3-кестенің жалғасы

1	2
	<p>ақпаратты түсінуге, бағалауға және жұмыс істеуге деген құлшыныстың болмауы; проблемалық құқықтық жағдайларды шешу жолдарын іздеуде өз әрекеттерінің сипатын негіздеуге мүмкіндігі төмен;</p> <p>5) өмірдің әртүрлі салаларында құқықтық нормаларды сақтауға деген ұмтылыстың тапшылығы (немесе жетіспеуі); кәсіби салада заңдылықты түсінбеу; олардың заңды құқықтары, бостандықтары мен мүдделері, тұтынушылардың сұранысы мен құқықтары, бостандықтары мен мүдделерін түсінбеуі.</p>

Модельді эксперименттік тексеру үшін тәжірибелік-эксперименттік жұмыста одан әрі тексеруге жататын құндылық-мотивациялық, когнитивтік, психологиялық және реттеуші компоненттер (3-кесте) бойынша деңгейлік көрсеткіштер әзірленді.

Біздің ойымызша, анықталған шарттар оқытушыларға колледждің мақсатты оқу процесінде студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің қажетті деңгейін қалыптастыруға, құқықтық мәдениет деңгейлерін қалыптастыру процесін бақылау үшін шаралар мен диагностикалық құралдар жүйесі арқылы көмектеседі.

Нәтижелерді бағалау блогында жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету колледжінің түлектері арасында құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің сараланған деңгейі көрсетілген. Педагогикалық процестің тиімділігін көрсетеді. Ол қол жеткізілген өзгерістерді мақсатты параметрлерге сәйкес сипаттайды. Ол нәтижелерді критерийлік индикаторлар бойынша бағалауды қамтамасыз етеді: «арнайы тігінші-клиент», «тігінші-клиент», «дизайнер-ішуші-клиент», «техник-технолог-клиент», «тоқушы-клиент» қатынастар жүйесіндегі олардың құқықтары мен міндеттерін, тұтынушылардың құқықтарын білу. Кәсіби және қызметтік құқық бұзушылықтар үшін заңды жауапкершілік туралы хабардар болу. Қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін құрметтеу.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті тәрбиесінің жиынтық, жалпыланған критериялды көрсеткіштерінен көрініп тұрғандай, құндылық-мотивациялық критерий құндылық қарым-қатынасты, құқықтық ақпаратқа деген қызығушылықты және қажеттілікті, жеке тұлғаны құқықтық нормаларға, фактілерге, құбылыстарға орналастыруды, құқықтық мінез-құлықты және кәсіби саладағы қызметті ынталандыруды көрсетеді. Когнитивті критерий тұлғаның маңызды құқықтық білімді меңгеру дәрежесін, олардың беріктігі мен тереңдігін сипаттайды.

Психологиялық критерий құқықтық құралдарды пайдалану және оған бағдарлану машықтары мен дағдыларында, құқықтық ақпаратты қорыту және талдау, фактілер мен құбылыстарға құқықтық баға беру талпыныстарында

көрініс табады. Реттеуші критерий студенттің өмір сүрудің түрлі салаларындағы құқықтық нормаларды сақтауда және кәсіби саладағы заңдылық талаптарын сақтауда жеке маңызды құқықтық ұстанымды бекітуге және қорғауға бағытталған.

Біз жобалаған жеңіл өнеркәсіп және сервис студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделі колледждің нақты педагогикалық процесінде өмір сүруге және іске асыруға құқылы деп санаймыз. Ол өміршең және кәсіби салада колледж түлектерінің табысты қызметіне ықпал ететін құқықтық білім, іскерлік және дағды жүйесін барабар қалыптастыруды қамтамасыз ете алады.

Модель тұтастықпен сипатталады, өйткені барлық көрсетілген блоктар өзара байланысты. Әрбір блок белгілі бір мағыналы жүктемені көтереді және соңғы нәтижеге жұмыс істейді - яғни, болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарын құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізу.

Біздің моделіміз прагматикалық болып табылады, өйткені ол студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге бағытталған колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасындағы пәндердің өзара әрекетін ұйымдастырудың құралы болып табылады, өйткені модель белгілі бір профильдегі мамандар үшін кәсіптік білім беру жүйесінің контекстінде құрылған.

Модельдің тиімділігі қоғамға заңға бағынатын азаматтардың заң талаптарына бағдарланған талаптарына сәйкес еңбек нарығындағы түлектерге деген сұраныспен қамтамасыз етіледі. Құқықтық дүниетанымға ие болу, құқықтық нормалар мен ережелерді білу. Кәсіби қызметте заңды құралдарды қолдана білу. Құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейіне ие болады.

Бірінші тарау бойынша қорытындылайтын болсақ, колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің ұғымдық мәртебесінде оны жалпы адами мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде зерделеудің бірнеше тәсілдері: философиялық, антропологиялық, социологиялық, мәдениеттанулық және жүйелік тәсілдері ерекшеленеді.

Философиялық көзқарас мәдениетті жалпылама түрде қарастырады, яғни адамның ұдайы өндіріс және даму жүйесі ретінде қызмет субъектісі ретінде. Антропологиялық – осы қоғамның (қоғамдастықтың) мүшелері мұра еткен және өмірде күнделікті жағдайларда адамның мінез-құлқында көрініс тапқан артефактілер, білім, нанымдар, салт-дәстүрлер және т.б. жүйесі арқылы мәдениетті түсіндіреді. белгілі бір мәдениет контекстіндегі адамдардың өмір сүру салтының бейімделуі мен жаңғыртылуы.

Әлеуметтік ұстаным – қоғамның, халықтың немесе этникалық топтың әлеуметтік жадысын, ұжымдық әлеуметтік байланыстарды және осы ұжым үшін ортақ мәдени қызметтің заңдылықтарын ашуға негізделген. Мәдениеттану әдісі негізгі, бөлінбейтін мәдениет бірліктерін бірқатар қоғамдар мен халықтарға тән идеалды нормалар немесе мінез-құлық үлгілері ретінде әрекет ететін жалпыадамзаттық, жалпыадамзаттық, жалпыадамзаттық, ерекше немесе ерекше дағдыларды тәрбиелеуге бағытталған. Мәдениетті түсінудің жүйелік

ұстаным мәдениеттің барлық балама түсініктерін бірыңғай жүйеге енгізуге мүмкіндік береді.

Құқықтық мәдениет ғылым жалпыадамзаттық құндылықтардың маңызды санаты және өркениетті құқықтық мемлекеттің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Оны екі бағытта зерттейді:

1) қоғамның құқықтық мәдениеті;

2) тұлғаның құқықтық мәдениеті.

«Құқықтық емес бейіндегі колледж студентінің құқықтық мәдениеті» ұғымын екі мағынада көрсетуге болады:

1) болашақ кәсіби қызметке қатысты, оған тән барлық компоненттерді қамтитын, студенттің нормативтік-құндылықты құқықтық бағдарын құрайтын динамикалық жеке жаңалық;

2) заңды іс-әрекеттерге одан әрі ауыстыру мақсатында қарапайым заңдық білім, іскерлік және дағды жиынтығы.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің мәндік сипаттамалары олардың құқықтық тәрбиесін қалыптастыру жиынтығында болжайды: құқықтық сана, құқықты пайдалану дағдылары мен іскерліктері, құқықтық құндылықтарды сезіну, осы қоғамда өзінің қорғалу дәрежесі және өзінің мінез-құлқын заң нормаларының талаптарына бағыну.

Колледждің тәрбие үрдісіндегі құқықтық мәдениет функциясы білім беру үдерісіне қатысушылардың міндеті, іс-қимыл шеңбері ретінде әрекет етеді, оның рөлін колледж атқарады, жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің заңды қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Құқықтық мәдениет бір уақытта бірнеше ерекше *функцияларды орындайды*: танымдық-түрлендіргіш, адаптивті, құқықтық реттеу, коммуникативтік және нормативтік-аксиологиялық.

Құқықтық мәдениеттің танымдық-қайта құру функциясы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет адамының қоғамдық, топтық және жеке мүдделерін келісуге бағытталған. Адекватты құқықтық көзқарас пен құқықтық ойлауды қалыптастыру, құқықтық көзқарастар мен түсініктерді меңгеру арқылы іске асырылады.

Адаптивті функциясы қоғамның құқықтық кеңістігінде тұлғаның табысты бейімделуіне ықпал етеді. Оқу және кәсіби қызметтің барлық түрлерінде болашақ мамандардың мүдделерін, құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру. Заңды мінез-құлыққа ұмтылу.

Құқықтық реттеу функциясы заңдылық шеңберінде адамның қоғамдық, Жеке және құқықтық мүдделерінің арақатынасынан көрінеді. Өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің қатынастарын, әлеуметтік ұмтылыстарды, идеалдарды, әлеуметтік өмірдің түрлі салаларының құқықтық өрісіндегі мінез-құлықтың қажеттіліктері мен үлгілерін реттеу арқылы іске асырылады.

Коммуникативті функциясы азаматтардың идеялық-құқықтық байланыстарын іске асыруды, құқықтық тәжірибенің сабақтастығын және қоғамды жетілдіруді қамтамасыз етеді. Субъектілердің құқықтық мәдениетінің деңгейін қалыптастыруға

және арттыруға ықпал етеді. Құқықтық мәдениеттің барлық түрлерінің прогрессивті жетістіктерін жинақтайды және оларды жаңа ұрпаққа береді.

Нормативтік-аксиологиялық функция субъектілердің құқық іс-әрекеті саласындағы құндылықтық бағдарларында, құндылықтық мағынаға ие болатын құқықтық қатынастарда әрекет ететін индивидтердің санасында, іс-әрекеттерде және заңды мінез-құлықта көрініс табады. Құқықтық білім мен іскерлікті пайдалану және оларды сенімге айналдыру жолымен жүзеге асырылады.

Құқықтық мәдениет функциясын жүзеге асыру – колледж ұжымынан арнайы ұйымдастырылған мақсатты жұмысты талап ететін күрделі және ұзақ үдеріс. Сондықтан колледж студенттерінің құқықтық тәрбиесімен тиісті кәсіби-педагогикалық және құқықтық құзыреттері бар педагогтар айналысуы тиіс.

Колледж студентінің, болашақ орта буын маманының кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні, ол студентті кәсіптік білім беру және құқықтық ортаға енгізуге көмектеседі. Бұл ортада педагог пен студент, студент және кәсіби қоғамдастық арасындағы диалогта қазақстандық социумның қазіргі жағдайында барабар қамтамасыз етіледі.

Құқықтық мәдениет колледж студенттерінің мәдениеттің осы түрінің мазмұнын сипаттайтын жеке қасиеттерінің қалыптасуына әсер етеді. Мұндай қасиеттерге мыналарды жатқызуға болады: білімді, құқықты ұғынуды, құқықты түсінуді, білім беру және құқықтық салада белсенді өмірлік ұстанымның болуын, заңдылық талаптарын сақтау әдеттері, құқықтық нұсқамаларды құрметтеу, сенімділік қасиеттері.

Колледждердің нақты, арнайы ұйымдастырылған мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің өзіндік ерекшеліктеріне келесілерді жатқызамыз.

Біріншіден, құқықтық мәдениетті тәрбиелеу кезінде қоғамдық дамудың ажырамас бөлігі ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары идеясы басты назарда болуға тиіс.

Екіншіден, тәрбие процесі жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің профилизациясына, жұмыс істеуіне және дамуына байланысты. Қазақстан Республикасы мен еңбек нарығының инновациялық даму талаптарына жауап беретін нақты жұмыс бейіндегі білікті мамандарға қоғамның әлеуметтік тапсырысы мен ағымдағы қажеттіліктеріне оның мақсатты ұстанымдарына және мамандықтардың кәсіби мазмұнына байланысты. Мамандану бағыттары және оқу пәндерінің ерекшелігі бойынша білім беру бағдарламаларының мазмұнымен (жалпы білім беру және кәсіби) қамтамасыз етіледі. колледжді бітіргеннен кейін түлектердің кәсіби перспективаларының әртүрлілігін қамтамасыз ету.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі заңды емес бейіндегі колледж болғандықтан, оның бағдарламалары түлектерді заң негіздері мен құқықтық нормаларды толық көлемде біліммен қамтамасыз ете алмайды. Демек, колледждің педагогикалық корпусы әлеуметтік ортаның маңызды компоненттерінің бірі болып табылатын мәдени-тәрбие ортасында студенттердің, Болашақ мамандардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу бойынша іс-қимыл жоспарын тиісті әзірлеу қажет.

Үшіншіден, колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы іс-әрекеттердің стратегиялық бағыттары:

- тұрақты өзгеріп отыратын экономикалық, әлеуметтік-саяси жағдайларда Қазақстан Республикасын ашық азаматтық қоғам және егеменді құқықтық мемлекет ретінде дамытуға арналған ұстанымы;

- ҚР Конституциясының адамның құқықтары мен бостандықтары туралы, Заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын анықтайтын бастапқы ережелері;

- қоғамның құқықтық болмысы мен құқықтық жетілуіне сәйкес келетін құқықтық құбылыстар мен үдерістері;

- жаңа демократиялық қоғамның «Мәңгілік ел» жалпыұлттық тәрбие идеясының біздің мемлекеттігіміздің орнығуын қалыптастыру және нығайту негізі ретінде колледждің тыныс-тіршілігі ретінде іске асырылуы.

Төртіншіден, мәдени-тәрбие ортасында оның мүшелерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесінің факторы мен қозғаушы күші студенттік ұжым болып табылады. Ұжымдық қызметте әр студент өзін қоғамның заңға мойынсұнушы мүшесі ретінде сезінеді, тұлғааралық қарым-қатынас және заңды мінез-құлық себептері анықталады. Заңдардың маңыздылығына және жасалатын іс-әрекеттің әлеуметтік құндылығына тұрақты сенім қалыптасады. Заңнаманы бұзғаны үшін жеке жауапкершілікті сезіну.

Бесіншіден, білім беру процесінің барлық субъектілері колледждің мәдени-тәрбие ортасымен өзара іс-қимылы адамгершілік бағыттылығы, мәдениеттілік, табиғатқа сәйкестілік, кәсіби білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы, вариативтілік және ашықтық, аймақтандыру, оқиғалар сияқты педагогикалық қағидалар жиынтығының біртұтас ықпалының негізінде мораль мен құқықтың тығыз өзара байланысында жүзеге асырылуы тиіс.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің тексерілген педагогикалық моделінің тиімділігін бағалау үшін оның тиімділігінің критерийлері мен көрсеткіштері анықталды.

Модельдің тиімділігін бағалау құрамдас бөліктерге арналған критерийлік көрсеткіштерді қолдану арқылы жүзеге асырылды:

- құндылық-мотивациялық (мотивтердің ауырлығы, құндылық қатынасы және құқықтық ақпаратқа деген қажеттілік, құқықтық мәдениет, заңның әлеуметтік, кәсіптік және жеке маңыздылығын, заңдылық пен тәртіп пен заңды мінез-құлық, заңға құрметпен қарау);

- когнитивті (ақпараттық) - (құқықтық білімнің толықтығы, күші мен тереңдігі, олардың заңды құқықтары мен мүдделері, қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен мүдделері, кәсіби саладағы нормативтік құқықтық актілер туралы идеялар мен тұжырымдамалар);

- праксеологиялық (кәсіптік және құқықтық білімді заң және адамгершілік нормаларына сәйкес тәжірибеге беру мүмкіндігі, құқықтық бағалауға, құқықтық ақпаратты, фактілер мен құбылыстарды талдауға және

синтездеуге, жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы кәсіптік қызметті құқықтық қолдауға ұмтылу);

- реттеушілік (мінез-құлық) - (заңдылықтың талаптарына сәйкес заңды және әлеуметтік маңызы бар қызметті жүзеге асыру кезіндегі өзінің мінез-құлқы мен іс-әрекетін, сондай-ақ өзара әрекеттесетін субъектілердің мінез-құлқы мен іс-әрекетін, заңды және әлеуметтік маңызды қызметті жүзеге асырудағы ерікті көріністер).

2 КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТКЕ ТӘРБИЕЛЕУ БОЙЫНША ТӘЖІРИБЕЛІ-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫС

2.1 Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін арттыру мүмкіншіліктері

Орта кәсіптік білім беру мекемесі ретінде «Жеңіл өнеркәсіп және сервис» колледжінің заңгерлік емес бейіндегі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесі болашақ мамандардың құқықтық дүниетанымын, құқықтық санасын қалыптастырумен тікелей байланысты. Сондай-ақ заңнама, заңдылық, құқықтық тәртіп туралы, олардың өмір сүру жағдайын, құқықтары мен бостандықтарын, кәсіптік қызметте іске асыруды және білім беру қызметтері нарығындағы бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету жөнінде ақпараттарды біліп отырады.

Колледж орта кәсіптік білім беру мекемесі деңгейінің білім беру ұйымы болып табылады. Бұл деңгей жалпы білім беретін және жоғары кәсіби мектеп арасындағы аралық буын қызметін атқарады. Ол Қазақстан Республикасының болашақ әлеуметтік-экономикалық дамуының, оның кадрлық әлеуетінің және жалпы азаматтық қоғамның іргетасы. Колледж, кез-келген басқа кәсіби білім беру ұйымы сияқты, «тек білікті қызметкерлерді ғана емес, ең алдымен, құқықтық мәдениеті дамыған жеке тұлғалы қоғам мүшелерін дайындайды, өйткені туындаған проблемаларды шешуде кәсіби адамдармен қатар, олар құқықтық білімді пайдалануға және қолдануға тура келеді» [182].

Басқаша айтқанда, колледж тұлғегіне бүгінгі таңда таңдалған қызмет саласында кәсіби білім, шеберлік пен дағдылар жиынтығы жеткіліксіз. Ол әлеуметтік өмірдің белсенді қатысушысы, мемлекеттің білім беру және құқықтық саясатының құзыретті жолсерігі болуы тиіс. Өйткені, болашақ бітірушіге лауазымдық міндеттерін орындау барысында құқықтық ақпарат ағымында, заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерде талдануға тура келеді. Құқықтың әлеуметтік, кәсіби және тұлғалық мәнін түсіну. Оның проблемалық заңды жағдайларды, жанжалдарды, даулар мен наразылықтарды шешу үшін пайдалылығын түсіну, құқықтық қатынастарды реттеу, құқық бұзушылықтар мен адамдардың іс-әрекеттері туралы пікірлерді дәлелдеу, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті сезінуі, яғни, біздің тұлғектеріміз социумдағы заңды іс-әрекет үшін заңды құрметтеуі және оқу-танымдық, құқық-танымдық және құқық-қолдану қызметін орындау барысында жас маманның оң көзқарасын қалыптастыруға әсер ететін жалпы және кәсіби мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейіне ие болуы тиіс.

Бұл форматта колледж білімгерлерінің тұлғасына тәрбиелік ықпал етудің ішкі резервтеріне ие. Бұл студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге әсер ететін орта, әдістемелік, кадрлық, материалдық ресурстар, білім беру контентінің мазмұны мен олардың болашақ мамандығының ерекшелігіне байланысты.

Колледжде білім алу студенттердің таңдаған мамандығын игерумен ғана емес, кәсіби-тұлғалық қалыптасумен байланысты. Студенттік ұжымдағы осы

үдерістер арасындағы диалогта тұлғааралық қарым-қатынас және мінез-құлық, тұлғалық дамуында болып жатқан өзгерістердің сипаты анықталады. Ал тұлғалық мәндер студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесіне қолайлы нақты, арнайы ұйымдастырылған мәдени-тәрбие ортада қалыптасады.

Колледж студенттердің мәдени өмір сүру орталығы болғандықтан, онда мәдени-тәрбие ортасы әлеуметтік органның маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Сондықтан, біз мәдени-тәрбие ортасында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу ерекшеліктерін әр түрлі мән-мәтіндерде қарастырамыз. Мәселен, Қазақстан Республикасының ашық азаматтық қоғам және егеменді құқықтық мемлекет ретінде дамуы контекстінде, ҚР Конституциясының «адамның құқықтары мен бостандықтары әркімге туғаннан тиесілі, абсолютті деп танылады және бөлінбейтін, заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды» деген бастапқы ережелерінің контекстінде (12-бап), ҚР Мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамаларының өмірге нақты іске асырылуы контекстінде [183], ҚР мәдени саясаты [184] және «Мәңгілік ел» жалпыұлттық тәрбие идеясы [185] ұлттық тәрбиенің әдіснамалық негізі ретінде зерделенеді. Өйткені, дәл осы форматта мемлекет пен адам бір-бірінің алдында өзара құқықтары мен міндеттері бар тең құқықты құқық субъектілері ретінде әрекет етеді [186-188].

Айта кету керек: «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы, рухани-адамгершілік мазмұнға негізделген, қазақстандықтарды жаңа демократиялық қоғамда лайықты өмір сүруге шақырады. Осы себепті қазіргі заманғы білім беру студент жастарды тәрбиелеудің іргетасының негізі ретінде ғана емес, сонымен қатар құқықтық мәдениет барлық қазақстандық, жалпы адами мәдениетте өз орнын алатын мәдениет саласы ретінде қарастырылады.

Колледж, арнайы орта оқу орны, қоғамдық институт және кәсіптік білім беру мекемесін бітірушінің кәсіби-тұлғалық қалыптасу орны ғана емес, сонымен қатар Қазақстан азаматы да болып табылатындықтан, біздің зерттеулеріміз аясында «Мәңгілік Ел» бағдарламасына сәйкес тәрбиелеудің басымдықтарын нақтылауға болады. Оларға мынадай санаттарды жатқызамыз:

- *құндылықтар* (құқықтық құндылықтар, Заңға құрмет); *қатынастар* (құқықтық қатынастар); *мінез-құлық* (заңды мінез-құлық));
- *біздің бүгінгі қоғамның моралдығы мен өнегелілігі* (адамдар арасындағы адами қатынастар: тең құқылық, серіктестік, өзара құрмет және жақындарға қамқорлық).

Олар адамның әлеуметтік маңызы бар мінез-құлқын нормативтік-құқықтық реттеудің қозғаушы күші ретінде студент жастардың құқықтық санасын дамытуға және құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге және социумның мінез-құлқын қабылдауға және мақұлдауға ұмтылуына жаңа серпін береді.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің арнайы ерекшеліктері кәсіптік білім беру мекемелерінің мамандану бейіндері бойынша мақсаттары мен міндеттеріне негізделеді. Мысалы, заң бейіндегі орта кәсіптік білім беру мекемелерінде (К.Б. Ершов бойынша) студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу құқықтық пәндердің жеткілікті санын зерделеу және сабақтан тыс тәрбие

іс-шараларын өткізу процесінде жүзеге асырылса [189], онда заң бейіндегі орта кәсіптік білім беру мекемелерінде бұл қиындау. Мұнда негізгі акцент тәрбие жұмысына жатады.

Біздің мысалда жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі тігін және тоқыма өндірісі үшін кадрларды екі білім беру бағдарламасы бойынша дайындайды.

Бірінші [190] - 1209000 «Тоқыма өндірісі» мамандығы бойынша (түрлері бойынша), біліктілігі 1209012 «Тоқымашы».

Екіншісі [191] - 1211000 «Тігін өндірісі және киімдерді үлгілеу» мамандығы бойынша»,

1211062 - «Тігінші»,

1211072 - «Модельер-пішуші» және

1211093 - «Тігін өндірісінің техник-технологы».

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің басты мақсаты еңбек нарығында сұранысқа ие тігін және тоқыма өндірісі мамандықтары бойынша жеңіл өнеркәсіп үшін білімді, білікті, бәсекеге қабілетті орта буын кадрларын даярлау болып табылады.

Колледжді бітіргеннен кейін мемлекеттік үлгідегі диплом беріледі, оның негізінде түлектер Қазақстанның жоғары оқу орындарында ұқсас мамандықтар бойынша қысқартылған оқу мерзімімен оқуын жалғастыра алады.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің «Тоқыма өндірісі» (бейін бойынша) және «Тігін өндірісі және киім үлгілеу» мамандықтарының кәсіби мазмұны бүгінгі күннің талаптарына жауап беретін білікті жұмысшы кадрларға қоғамның ағымдағы қажеттіліктерін қамтамасыз ететін оқу пәндерінің ерекшелігімен байланысты.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінде мұндай мамандарды даярлау тігін және тоқыма өндірісінің жұмыс бейіндері бойынша негізгі жалпы, орта (толық) және бастауыш кәсіптік білім негізінде жүзеге асырылады. Болашақта колледжде дайындық жеңіл өнеркәсіп және сервис саласында таңдаған мамандық бойынша жоғары кәсіби білім алу мүмкіндігін қарастырады.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің негізгі міндеті болашақ орта буын маманының тұлғасына, оның құндылықты таңдауына, жеке қабілеттеріне, әлеуметтік тапсырысына, мемлекеттің білікті жұмысшы кадрларына қажеттілігіне сәйкес студенттің кәсіби қалыптастыру мен дамыту болып табылады.

Студенттердің кәсіби қалыптасуы мен тұлғалық дамуы арасындағы «диалогта» дұрыс ұйымдастырылған педагогикалық әсер ету кезінде оның құқықтық дүниетанымы қалыптасады, құқықтық мәдениеттің тәрбиелік сипаты мен деңгейі анықталады.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінде студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің ерекшелігі студент жастардың кәсіби білім берудің әртүрлі нысандарының қатарында «орта кәсіптік өзіндік ерекшелігі бар, өйткені жеке тұлға мен қоғамның білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруда маңызды орын алатын үздіксіз білім беру жүйесінің сапалы белгіленген деңгейі болып табылады. Қоғамның жіктелуі, халықтың аз қамтылған жіктерінің аумақтық

ұтқырлығының төмендеуі жағдайында оның әлеуметтік маңыздылығы артады» [192].

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің бітірушілері әртүрлі қызмет түрлерін орындауға қатысты дайындалады. Бұл тек елдің индустриялық-инновациялық дамуына бағытталған тоқыма, тігін өндірісі мен сервис салаларындағы кәсіби құқықтық бағыттағы қызмет ғана емес. Әрі қоғамдық-саяси және әлеуметтік-мәдени қызмет. Өйткені колледждің білім беру үдерісінде «белгілі бір бағыттағы нақты білім ғана емес, әлеуметтік бастаманың негізі, адаммен және адам үшін жұмыс істеу қабілеті. Болашақ маманның мәдени әлеуеті құрылады, оның өмір сүруі мен қызмет ету тәсілі анықталады» [193, 155 с].

Біздің түлектеріміз қандай да қызмет түрімен айналысса да, оның кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуы барысында қажетті қоғамдық-саяси, кәсіби, этикалық және басқа да білімнің болуы ғана емес, сонымен қатар құқықтық мәдениеттің қалыптасуы да қажет. Біздің ұстанымымызды студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселесін зерттеуші М.С. Завьялованың сөзімен дәлелдей аламыз. Автор студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастыру қажеттілігін нақты әрі айқын дәлелдейді. Бір жағынан, бұл «білімгерлер мен студенттердің едәуір бөлігі төтенше жағдайларда жеке және қоғамдық мәселелерді шешу құралы ретінде ғана құқыққа жүгінсе», екінші жағынан, М.С. Завьялова «құқықтық мәдениет қарым-қатынастарды құқықтық реттеу факторы ретінде және құқыққа оң көзқарасты орнатып, құқықтық білімнің, іскерліктің, дағдылардың белгілі бір деңгейін, оларды практикалық қызметте іске асыру мүмкіндігін, сондай-ақ заңды мінез-құлықты қалыптастыруды білдіреді... Бұл ойлаудың инерттілігіне алып келеді,- деп түйіндейді Завьялова. Мұнымен қоса, кәсіби қалыптасуды қиындатады, өзінің кәсіби қызметінде құқықты пайдаланудың тұрақты білімі мен дағдыларын қалыптастыруға алып келмейді...Әрбір түлек қандай мамандықты игергеніне қарамастан, құқықтық мәдениет пен құқықтық сананың жоғары деңгейіне ие болуына қол жеткізу маңызды» [194].

Орта кәсіптік білім беретін «Жеңіл өнеркәсіп және сервисі» колледжінің студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу міндеттерін болашақ заңгерлердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу міндеттерімен (К.Б. Ершов бойынша, 2004) салыстыру үшін келесілерге назар аударамыз. Болашақ заңгерлерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің міндеттері студентке, одан әрі маманға көмек көрсету үшін құқықтық тәрбиеге қол жеткізу болып табылады, ол «эксцессіз құқықтық қатынастарға қатысуға ғана емес, сонымен қатар конструктивті кәсіби қызметке қосылуға мүмкіндік береді». Сондай-ақ, өзін қалыптасқан құқықтық көзқарастар жүйесіне ие еркін тұлға ретінде танытуына болады. Ол үшін мына жағдайлар ескерілуі керек:

- құқықтық тәрбие мақсатын тәрбиенің басқа түрлерінің мақсаттарымен араластырмау керек;
- құқықтық тәрбиеде дүниетанымдық ұстанымдарды қалыптастыру маңызды мәнге ие.

Біз К.Б. Ершовтың бұл ұстанымын Д.А. Қонаев атындағы Еуразия заң академиясының профессоры Ұзақбай Құдайбергеновтің түсіндірмесінде [195],

жеке тұлғаның қоғамның құқықтық өміріне жалпыланған көзқарастар жүйесі ретінде берген түсінігімен келісеміз. Онда мынадай мүмкіншіліктер жүзеге асады :

- қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени дамуындағы құқықтың орны мен рөлі және адамдардың қоғамның факторларына объективті тән осы көзқарастардан туындайтын заңдар мен құқықтық құралдарға деген сенімдері, оларсыз әлеуметтік прогресс, адамдардың жеке және қоғамдық мүдделерін қанағаттандыру;

- заңгерлік колледждің оқу процесінде құқықтық мәдениетті тәрбиелеу, басқа пәндерді оқытудағы құқықтық мәселелерді көрсете отырып, пәнаралық байланысты жүзеге асыру;

- құқықтық тәрбие практикасында бүгінгі таңда оның моральдық-құқықтық нұсқаулықтардың төмен деңгейінің көрінісі және жастар ортасында моральдық нигилизмнің таралуы аясында жүзеге асырылатындығын ескермеудің мүмкін еместігі;

- жеке тұлғаның құқықтық мәдениетін қалыптастыруда адамгершілік тәрбиенің маңыздылығы.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің заң және заңгер мамандығына кірмейтін бейіндегі колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мүмкіндіктерін талдай отырып, заң бейіндегі колледжде заңды емес бейіндегі колледж студенттеріне қарағанда, студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үшін көбірек мүмкіндіктер бар деп есептейміз. Болашақ заңгерлерді даярлаудың білім беру бағдарламасында студенттердің құқықтық дүниетанымы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыруға әсер ететін құқықтық пәндер тізімі берілген. Ал жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің білім беру бағдарламасында бірінші курс студенттері 2 семестрде 46 сағат көлемінде оқитын «Қоғамтану» бір ғана оқу пәні бар. Әрине, бұл салыстыру колледждегі студенттер үшін «жағымсыз» болып отыр.

Осы бағыттағы көптеген ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге ықпал ететін колледждің мәдени-тәрбие ортасының педагогикалық әлеуетін қарастыруды көздейтін зерттеудің негізгі идеясын іске асыру осы процесі қамтамасыз ететін мүмкіндіктерді , қағидалар тұрғысында анықтауды талап етті деп есептейміз. Олар: гуманистік бағыт, мәдениеттілік, табиғаттылық, кәсіптік білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы, вариативтілік пен ашықтық, аймақтық, оқиғалық қағидалары (2-кесте).

Біз 4-кестеде көрсетілген қағидаларды толығырақ сипаттаймыз.

Гуманистік бағыт қағидасы. Бұл қағиданы іс-жүзінде жүзеге асыру мұғалімнің студенттің колледждің кәсіби құқықтық саласында жеке тұлғаның дамуының жауапты және дербес субъектісі ретінде қатынасын білдіреді.

Адаммен және ұжыммен педагогикалық өзара іс-қимыл стратегиясы мәдени-ағартушылық ортада құқықтық сананы және өзін-өзі тәрбиелеуді ынталандыратын етіп жасалған. Танымдық құқықтық мінез-құлық. Әлеуметтік және білім беру қызметіндегі басқа адамдармен қарым-қатынаста әр оқушының іс-әрекетін адамгершілік көзқарас пен өз іс-әрекетін түсіну негізінде өздігінен түзету.

Мәдениеттілік қағидасы ұлттық құндылықтар туралы білімді ұлттық мәдениет тұрғысы арқылы анықтайды. Бұл әртүрлі этникалық мәдениеттермен диалогта мәдениетті байытатын өзара әсерді ұйымдастыруға деген толеранттылықты білдіреді.

Кесте 4 - Колледждің мәдени-ағарту ортасындағы пәндердің өзара әрекеттесу принциптері

Қағидалары	Принцип мазмұны
1	2
<i>Гуманистік бағыт</i>	Бұл колледждің ішкі өміріндегі демократиялық өмір салтын құруға, студенттердің адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын Қазақстан Республикасының жоғары мемлекеттік құндылығы ретінде тануға негізделген. Осы құқықтардың сақталуына кепілдік беру. Олардың моральдық көзқарастарының тұрақтылығы. Олардың жеке ұстанымдарының әлеуметтік бағдары.
<i>Мәдениеттілік</i>	Ол колледждегі оқу процесінің жалпыадамзаттық, ұлттық және құқықтық мәдени құндылықтарды (адамдардың практикалық өміріндегі және құқықтық қатынастардағы адамгершілік, мәдени, тарихи құндылық факторы ретіндегі маңызы) интеграциялау бойынша құрылысын анықтайды.
<i>Табиғаттылық</i>	Білім беру мыналарға негізделеді: табиғи және әлеуметтік процестердің өзара байланысын ғылыми түсінуге; қоғамдағы моральдық ұстанымдарға, моральдық сенімдерге сәйкес табиғат пен адамның дамуының жалпы заңдылықтарына сәйкестігі; студенттердің қызығушылықтары мен қажеттіліктерін дамыту, мораль және заң нормаларын меңгеру; заңды мінез-құлыққа ұмтылыстар.
<i>Кәсіптік білім беру және құқықтық білім арасындағы байланыс</i>	Түлектің болашақ мамандығы бойынша практикалық іс-әрекетіне деген қоғамның мен мемлекеттің жаңа талаптарына бағдары. Студенттердің заңға бағынатын мінез-құлық пен құқық қорғау қызметіне тұрақты бағдарлануын дамыту. Онда жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсетудің нақты мәселелері мен міндеттеріне сәйкес заңнамалық және нормативтік актілерді қолдану мүмкіндігі қарастырылған.
<i>Вариативтілік пен ашықтық қағидасы</i>	Бұл мәдени және білім беру ортасында тұлғаны дамыту үшін білім беру мүмкіндіктерін кеңейту үшін қажетті шарт болып табылады; құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің субъективті мағынасын ашу. Ол жеке тұлғаның әлеуметтік маңызды мінез-құлықты құқықтық реттеудегі қажеттіліктерін қамтамасыз ете отырып, олардың алуан

	түрлілігі жағдайында білім беру бағдарламаларын таңдау еркіндігіне бағытталған.
--	---

4-кестенің жалғасы

1	2
<i>Аймақтық қағидасы</i>	Бұл кез-келген әлеуметтік қоғамда ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан өзіндік ерекше құқықтық менталитетті қалыптастыратын құқықтық дәстүрлер, нормалар, құндылықтар кіретін ұлттық құқықтық мәдениеттің негізі болатындығымен айқындалады.
<i>Оқиғалық қағидасы</i>	Ол әр адамның өмір сүруінің маңыздылығын қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл іс-әрекетте өзін-өзі тану және басқа адамдармен бірге болу мағынасын қалыптастыру үшін кең мүмкіндіктер ашады. Бұл болашақ кәсіби қызметтің құқықтық саласындағы студенттік өмір жолындағы оқиғаларды түсіну құралы ретінде қызмет етеді. Дамыған құқықтық мәдениеті бар қоғамның мүшесі болу туралы хабардар болу және осылайша олардың болашақ әлеуметтік-құқықтық «Мен» бейнесін қалыптастыру.

Диалог азаматтық келісім мен адамдардың қоғамдық және құқықтық қатынастарының үйлесіміне қол жеткізуде мәдениеттер бірлігі мен өзара түсіністік негізінде өтеді. Қағида қоршаған ортаның этномәдени дәстүрлерінің өзара түсінігі мен өзара байланысын колледждің оқу процесінде барынша пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Колледж студенттерінің белгілі бір аймақта тұратын халықтар мен этностардың мәдениеттерінің этникалық әртүрлілігіндегі өмірі. Яғни, «өзге «мен» немесе керісінше өз мәдениетін тануы болып табылады.

Табиғаттылық қағидасы көбіне адамға табиғаттың бір бөлігі ретінде қатынасты, оның табиғи күштері мен таланттарына сүйенуді білдіреді. Оқыту мен тәрбиелеу процестерін адамның дамуының табиғи кезеңдерімен үйлестіру. Қағиданың мәні білім беру қоғамдағы адамгершілік қағидаларына, адамгершілік сенімдеріне сәйкес табиғат пен адамның дамуының жалпы заңдылықтарына сәйкес келетін табиғи және әлеуметтік процестер арасындағы байланысты ғылыми түсінуге негізделуі керек. Қағида адамның өзін-өзі дамыту жауапкершілігін тәрбиелеуге бағытталған. Біз студенттерде мораль мен құқық нормаларын, заңды мінез-құлыққа деген құштарлықты, оның қоғамын қабылдауға және бекітуге деген қызығушылықтары мен қажеттіліктерін ескере отырып, белгілі бір этикалық қатынастарды өзімізде тәрбиелеу, олар одан әрі ішкі ішкі ұстанымдарға енеді. Содан кейін олар өзін-өзі танудың ажырамас бөлігі болды, студенттің өмірлік ұстанымы, оның мінез-құлқына әсер етіп, сананы басқара алды [196-198].

Бұл ойларды көрнекті шығыс ойшылы Әбу Насыр әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық трактаттарынан көруге болады: «Адам заттың мәнін керемет түсініп, ұғыну керек ... Оның табиғаты шындықты және оны жақтаушыларды, әділеттілікті және оны жақтаушыларды жақсы көруі керек ... Әдепті болу үшін жақсылыққа мойынсұну оңай. әділеттілік ... Сонымен қатар оны заңдар мен әдет-ғұрыптарға сәйкес тәрбиелеу керек ... » [199].

Кәсіптік білім беру мен құқықтық білімнің байланысы қағидасы кәсіби саладағы түлектің, қоғамның және мемлекеттің болашақ практикасындағы өзгеретін қажеттіліктерге сәйкес мәдениеттің саласы ретінде білімнің мораль мен заң нормаларына сәйкестігін қамтамасыз етуге бағытталған. Студенттердің заңға бағынатын мінез-құлық пен құқық қорғау қызметіне тұрақты бағдарын дамыту. Бұл қағида Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында белгіленген нақты құқықтық деректерді пайдалануға негізделген. Ол заңнамалық және нормативтік актілерді түлектердің кәсіби қызметінде жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсетудің нақты мәселелері мен міндеттеріне сәйкес қолдану мүмкіндігін қарастырады. Кәсіптік оқыту, құқықтық білім және жеке адамның өмірі мен ғылымның интеграциясы.

Вариативтілік пен ашықтық қағидасы дамудың, өзін-өзі дамытудың жеке траекториясын құруға және құқықтық білім беруді кәсіптік және заң саласындағы студенттердің өзіндік білім алуына айналдыруға бағытталған. Оқу процесінде белсенділік, тәуелсіздік және танымдық ынталандыру үшін мәдени-тәрбие ортасының мүмкіндіктерін пайдалану, мәдени-тәрбие ортасы студенттерді әлеуметтік рөлдерді саналы түрде орындауға бағыттайды. Құқықтық тәрбиенің оңтайлы құралдарын таңдау, студенттердің нақты жағдайларды ескере отырып, олардың іс-әрекеттерімен құқықтық ойлауын және өзін-өзі басқаруын дамыту, әр адамның ерекшелігі мен мүмкіндіктерін түсінуге ықпал етеді. Кәсіби саладағы құқық қолдану перспективасындағы өзін-өзі бағалауды жүзеге асырады. Кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында құқықтық салада өзін-өзі тану әлеуетін түсіну және пайдалану, құқықтық мәдениеттің даму деңгейінің шекараларын болжауға негіз болады.

Аймақтық қағидасы кез-келген әлеуметтік қоғамның ерекше құқықтық менталитетімен, құқықтық дәстүрлерімен, сол немесе басқа ұлттық құқықтық мәдениеттегі құқықтық ойлау стилімен анықталады. Бұған мысал ретінде ежелгі қазақ құқығының ой тарихындағы материалдары, құжаттары мен зерттеулері, Қазақ хандығының «Жеті Жарғы» заңдары, біздің елімізде құқықтық мәдениеттің жетілуіне, заң нормаларына құнды қатынасы негіз болды.

Басқаша айтқанда, бізде жеке заңды дәстүрлері бар, жеке тұлғаның құқықтық психикасының қалыптасуына тікелей әсер ететін өзіндік құқықтық менталитетті қалыптастыратын қоғамның құқықтық менталитеті туралы айтуға болады. Бұл қағида жеке тұлғаның психикасының қалыптасуына мынадай факторлардың әсері, мысалы, құқықтық құндылықтар жүйесі, қоғамдағы заңды мінез-құлық ережелері, құқықтық сана деңгейі және т.б. ескеруді талап етеді. [200].

Бұл қағида колледждегі оқу үрдісін кең түрде әртараптандыруға жол ашады, аймақтың ерекшеліктері мен жағдайларын ескере отырып, студенттердің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу процесін құрудың объективті заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Құқықтық тәрбиенің технологияларын, әдістерін, нысандары мен құралдарын таңдауды анықтайды. Бұл қағида колледждің мәдени-тәрбие ортасында жинақталған оқу процесіне қатысушылардың күнделікті өмір тәжірибесі арқылы жүзеге асырылады. Ол құқықтық шындық туралы білім мен идеялардан тұрады. Құқықтық бағдарлау жүйелерінің құндылығы. Жақсы қалыптасқан құқықтық қатынастар. Әділдік деңгейі және т.б. Колледждің әлеуметтік және құқықтық өмірінің ерекшеліктерін көрсетеді.

Оқиғалық қағидасы мәдени-тәрбие ортасындағы тәрбие процесін оның даралануы контекстінде «адамның адамилығының» өсуі ретінде түсіндіреді. Ол әрбір жеке тұлғаның болмысын қамтамасыз етуге бағытталған. Оған іс-әрекетте өзін-өзі жүзеге асыру және басқа адамдармен бірге өз болмысының мағынасын тудыру мүмкіндігін ашады. Индивидтің өзін қоғам мүшесі ретінде ұғыну құралы болып табылады және өзінің болашақ әлеуметтік «Мен» бейнесін осындай жолмен құрастырады (М.М. Бахтин, В.И. Слободчиков, В.М. Гребенникова, В.К. Игнатович, С.С. Игнатович, Я.А. Баскакова).

Осы қағида негізінде (В.В. Сериков) жеке тұлғаға бағытталған білім берудің педагогикалық идеясы салынған: «жеке тұлғаның даму факторы, әдетте, ол үшін маңызды оқиға болады, онда ол өзінің жаңа мүмкіндіктерін анықтайды, жеке құндылықтары мен өмір салтына тексеру жүргізеді. Бұл оқиға қалыптасушы субъектінің мінез-құлқының құндылықтары мен стереотиптерін өзгертуге қабілетті басқа адаммен немесе оның шығармашылық өнерімен әрдайым кездесуі негіз болады» [201]. Басқаша айтқанда, адамның өзін еркін таңдау мен іс-әрекетті жүзеге асыратын «тұлға болу» қабілетін игеруі.

В.М. Гребенникова, В.К. Игнатович, С.С. Игнатовичтің, Л.Е. Солянкина жеке білім беру бағытын жүзеге асыратын білім беру қызметі субъектілерінің өмір сүруге кепілі, яғни, оның шығармашылық өзгерісі және оның жеке құндылық-мағыналық қатынасын анықтау арқылы құқықтық мәдениетке құндылық-мағыналық қатынас туралы да айту орынды. Елдің мәдени-тарихи ерекшеліктері оның азаматтарының менталитетінде қалай көрініс табатыны және олардың адамның негізгі әлеуметтік рөлін орындауға, этникалық мәдениеттер диалогында басқа адамдармен өзара іс-қимылдың құқықтық және демократиялық нормаларын сақтауға дайындығы туралы айтуға болады. Өмір жолының оқиғалары колледж түлектерінің болашақ кәсіби қызметінің шеңберінде қалай көрініс табатындығы оқиғалық *қағидасы* ұжымдық жобаларды, фестиваль шараларын, мерекелерді және т.б. ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады [202,203].

Осылайша, белгіленген қағидаттар колледж мәдени-тәрбие ортасының әдіснамасын, стратегиясын және бағыттылығының сипатын анықтайды. Студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің мақсатты бағдарламасын әзірлеуге және енгізуге негіз болды. Колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы осы

қағидаларды кешенді іске асыру студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу идеясын олардың кәсіби-тұлғалық қалыптасуымен және білім беру-тәрбие қызметінің нәтижелеріне педагогикалық мониторинг негізінде дамытумен сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Алайда, жоғарыда көрсетілген қағидаттар жиынтығының тұтас әсер етуі негізінде колледждің мәдени-тәрбиелеу ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу міндеттерін іске асыру кезінде зерттелетін білім алушылар контингентінің жас ерекшеліктері сияқты маңызды жағдайларды ескеру қажет. Осы сипаттамалардың жас ауқымы үлкен мектеп жасына (15-17 жас) сәйкес келсе де, мәртебесі бойынша олар мектеп оқушылары емес, студенттер, орта буындағы болашақ мамандар. Бұл кезең құқықтық мәдениетті тәрбиелеу үшін аса жауапты және күрделі болып табылады.

Сонымен қорыта келе колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуді жүзеге асыру мүмкіншіліктері арнайы түзілген мәдени-тәрбие ортасында жүргізілсе және олар арнайы қағидалар тұрғысында басшылыққа алынса, зерттеу жұмысының теориялық бөлімінде және арнайы ұсынылған құрылымдық модельде көрсетілген компоненттердің өлшемдерін арттыруға мүмкіндік болатынын қарастырдық. Мұнда ең алдымен модельге сәйкес қазіргі уақыттағы көрсеткіштерге диагностика жасап қандай әдістер қолдану мүмкіндіктеріне тоқталамыз

2.2 Колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін қалыптастырудың диагностикасы

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің құрылымдық моделіне сәйкес және құқықтық мәдениетті арттыру мүмкіншіліктерін ескере отырып бұл саладағы колледж жұмыстарына сипаттама берейік.

Жобаланған модельді сынау 2017 жылдан бастап 2020 жыл аралығында Шымкент қаласындағы «Жеңіл өнеркісіп және сервис колледжі», «Тамақтандыру индустриясы және сервис» колледжі, Қаракемер кәсіптік колледжінде өтті. Тәжірибелік жұмыстарға аталған колледждің 195 студенті және 17 оқытушы қатысты. Бақылау (БТ) және эксперименттік (ЭТ) топтары құрылды.

Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу моделінің тиімділігін тексеру үш кезеңмен өтті (анықтау, қалыптастыру және қорытынды). Құқықтық мәдениетке тәрбиелеу деңгейлерін педагогикалық диагностикалау барысында экспериментке белсенді қатысушылар студенттер боып табылды, олар қалыптастырушы эксперименттің барлық іс-шараларына тікелей қатысып отырды. Бақылау топтарына формативті эксперименттің көптеген іс-шараларында бақылауда болған студенттер кірді.

Жалпы, 97 адамнан тұратын бақылау тобындағы (БТ) студенттерге дәстүрлі түрде «Қоғамтану» пәні және колледждің оқу жоспары аясында құқықтық мәдениетті тәрбиелеу бойынша тренингтер өткізілді. Жоспар Қазақстан Республикасының орта кәсіптік оқу орындарында студенттерді кешенді оқытудың нормативтік парадигмасына негізделген, мұнда құқықтық

білім жоспардың міндетті компоненттерінің құрылымы болып табылады. Бақылау тобында құқықтық білім беру мұғалімдерінің жетекшілігімен өздігінен, эпизодтық және дербес жүргізілді, ал 98 адамнан тұратын (ЭТ) қатысушылары «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының бағдарламасы бойынша және «Қазақстан заңнамасындағы еңбек қатынастарын құқықтық реттеу» проблемалық семинар-дискуссиясы барысында білім алды (Қосымша А).

Экспериментті анықтау кезеңінің міндеттері:

- студенттер құрамын зерттеу;
- екі топтағы колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің бастапқы деңгейінің диагностикалау.

Студенттердің құқықтық мәдениетін бағалау сауалнама, сұрақтар, тестілеу, сұхбат, байқау әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Анықтау эксперименті барысында студенттер құқықтық мәдениетті игеруге және құқықтық нормаларды, Қазақстан Республикасының заңнамасы мен құқықтық қатынастар жүйесі туралы білімдерін игеруге тиісті мотивтеріні қалыптастыру мақсатында біз 36 сұрақтан тұратын сауалнаманы жасадық. Сауалнамадағы бірқатар сұрақтар нақты субъектілердің құқықтық түсінігін анықтауға бағытталған тікелей сұрақтардан тұрады. Таңдамалы түрдегі сұрақтар қойылады, онда тақырыптар бойынша әр сұраққа бірнеше дайын жауаптар ұсынылады. Бұл жағдайда субъектілердің міндеті ең қолайлы жауапты таңдау. Сауалнамада сұрақтардың таразысы түріне сәйкес құрастырылған сұрақтар бар, тест сұрақтарынан дайын жауаптардың ең дұрысын таңдап қана қоймай, ұсынылған жауаптардың неғұрлым нақтылығын талдап (ұпаймен бағалау) қажет. Сауалнамалардың барлық түрлерінің сұрақтары колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің бастапқы деңгейіне диагноз қоюға, эксперименттік топтағы педагогикалық іс-әрекеттің мазмұнын одан әрі анықтауға арналған құқықтық мәдениетті игеруге мотивациясын қалыптастыруға бағытталған.

Бұл студенттердің құқықтық мәдениеті мен құқықтық ұғымдар туралы білімін анықтауға қатысты сұрақтар және құқықтық мәдениетті құрайтын ұғымдардың мағынасын түсіну мен оқушылардың өз құқықтары мен міндеттері туралы білімдерін ашу және заң, құқық қорғау органдарымен және т.б. қатынасына арналған.

Колледж оқушыларының сауалнамасы нәтижелерінің арақатынасы мен факторлық талдауы мынаны көрсетті (ҚОСЫМША В).

Студенттердің жауаптарын талдай отырып, «құқықтық мәдениет» ұғымына қысқаша анықтама беру ұсынысына бірде-бір респондент нақты жауап бермесе де, кейбір респонденттердің әлі де болса құқықтық мәдениет туралы түсініктері жоқ екендігін атап өтуге болады (39%). Респонденттердің едәуір бөлігі (88%) жеңіл өнеркәсіп және сервис саласының қызметкері құқықтық мәдениетті қажет деп санайды. Себебі құқықтық мәдениеті болмаса, тұтынушылармен, қызметтерді тұтынушылармен іскерлік қарым-қатынас орнату қиын болады (52%). Сіз клиенттермен қиын құқықтық жағдайға түсе аласыз және заңды мүдделеріңізді және клиенттердің мүдделерін бұзбай оны

дұрыс шеше алмайсыз (8%); еңбек дауларын объективті түрде шешу мүмкін емес (10%). Болашақта жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету кәсіпорнын басқарысыз (10%),

Ұсынысты жалғастыра отырып, «Адамның құқықтық мәдениетінің негізі ...» тек 30%-ы заң, білім деп атады. Ешкім заңға деген құндылық қатынасты және заңды ұстану қажеттілігін көрсеткен жоқ. Тұлғаның құқықтық мәдениетінің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі ретінде респонденттердің 19% құқықтық сананы атады.

«Құқықтық мәдениет» және «құқықтық ұстаным» ұғымдары бірдей ме деген сұраққа респонденттердің 32% «иә», 35% «жоқ», 27% «жауап беру қиыналамын» деп жауап берді «Сіздің құқықтық мәдениетіңіз бар ма?» деген сұраққа студенттердің 50% «иә» деп сенімді жауап берді. Бұл сұраққа неғұрлым қарапайым жауаптар «толық емес» (17%), «айта алмаймын» (12%) болды. Бұл сапаның қол жетімділігіне нақты жауапты респонденттердің 11% «жоқ» деп жауап берді.

Құқықтық мәдениетті өз ұстанымдары бойынша сипаттай отырып, кейбір студенттер мұны қоғамдағы қабылданған құндылықтар мен мінез-құлық нормалары негізінде субъектілердің өзара әрекеттесу мәдениеті тұрғысынан қарастырады (37%). Басқалары (респонденттердің 28%) құқықтық білім, мәдени кеңістіктегі құндылықтар, сондай-ақ жеке мінез-құлық нормаларын қамтитын кешенді тұжырымдама форматында. Тағы біреулері (45%) мұны заңдармен өзара әрекеттесу формасы ретінде қарастырады,

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін анықтау кезінде респонденттердің 48% жеке тұлғаның нормативтік ұстанымын, 30% Қазақстан Республикасы азаматтарының заңды мінез-құлқын, 22% адамның қоғамдағы орнын атады. Көріп отырғаныңыздай, бұл сұраққа нақты жауап болмады.

«Құқықтық мемлекет» ұғымы сіз үшін нені білдіреді? Респонденттердің 25% «демократияға қайшы келмейтін заңдарға негізделген мемлекет». 36% заңдар «жұмыс істейтін» мемлекет, 39% заңдар басым мемлекет деп жауап берді. Көріп отырғаныңыздай, біздің студенттерімізде басымдық пен заң үстемдігі бар мемлекет ретіндегі құқықтық мемлекет туралы жалпы түсінігі бар. Алайда олар құқықтық мемлекет туралы ұзақ ұсыныстарды қысқарта алмады.

Респонденттердің көпшілігі Қазақстан Республикасының азаматы үшін ең маңызды үш құрамдас бөлік:

- 1) еліміздің заңдарының сақталуы;
- 2) өз мүдделерін қоғамның, мемлекеттің пайдасына құрбан етуге дайын болу;
- 3) қоғам мен мемлекет істеріне белсенді қатысу (62%), бұл олардың құқықтық сана мен құқықтық ойлаудың дұрыс бағытын көрсетеді.

Қазақстандағы қолданыстағы заңдардың ішінде студенттер конституцияны, кодекстерді атады. Алайда, кейбір заңдар көрсетілмеген, бұл үстірт құқықтық білімнің дәлелі.

Студенттердің құқықтық білімге деген қажеттілігін зерттеу көрсеткендей, респонденттердің 58%-ы қажеттілікті сезінеді, 22%-ы қажеттілікті сезінбейді, 20%-ы жауап беруге қиналды. Біздің пікірімізше, құқықтық білімнің қажеттілігін барлық студенттер заң ғылымының белгілі бір салаларында, мысалы, тұтынушылар құқығын қорғау саласында білуі керек. Себебі күнделікті өмірде құқықтық сауаттылық деңгейі төмен адамдар негізгі құқықтық негіздерді білмеу салдарынан моральдық немесе материалдық шығындарға жиі ұшырайды. Ал «Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі» заңгерлік емес профильдегі оқу орны болғандықтан, олар «Әлеуметтану» пәнін оқу кезінде тек 40 сағат көлемінде құқықтық білім алады. Заң колледжінің студенттері құқықтық білімнің қажеттілігін сезінбейді, өйткені заң олардың болашақ кәсіптері болып табылады.

Анықталған 58% студенттердің құқықтық білімге деген қажеттіліктерінің себептерін талдау ең басым себептер ретінде көрсетті: «құқықтық білім олардың құқықтарын қорғауда пайдалы болады» (респонденттердің 21%), «Кәсіби салада транзакцияларды аяқтаған кезде қарапайым адам болмас үшін» (респонденттердің 17%), «Заңдарды бұзбау немесе оларды әдейі бұзбау үшін» (респонденттердің 20%). Егер құқықтық білім алудың алғашқы екі себебі толығымен негізделген болса, үшінші себепті меркантил деп атауға болады. Бұл мұндай студенттерді құқықтық мәдениеттің шынайы тасымалдаушылары болуға ынталандырмайды.

Респонденттердің 96%-ы адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілгеніне сенімді, бірақ респонденттердің 4%-ы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін атады.

Студенттер заң бойынша не түсінеді деген сұрақты түсіндіргенде, респонденттердің көпшілігі (92%) дұрыс жауап берді. Олар мемлекет бекіткен және Қазақстан Республикасының барлық азаматтары сақтауға тиісті ережелерді атады. Респонденттердің 8%-ы «ережелер әрқашан орындалмайды, кейде айналып өтпейді» деп жауап берді. Мұндай респонденттердің %-ы аз болғанымен, олардың жауаптары сізді заң үстемдігінің қазіргі шындығы туралы ойлауға мәжбүр етеді.

«Заңдар не үшін?» Деген сұраққа «Елде тәртіп болуы керек» деген жауап алынды (42%). «Егер заң болмаса, көптеген қылмыстар болады» (36%). «Заңсыз, әр адам өзіне ұнайтындай жазасыз әрекет ете алады, бірақ адамдар мүлдем басқаша, және бұл барлық нәрсеге әкелуі мүмкін» (22%).

Бұл сұраққа осындай жауаптар беруі колледж студенттерінің заңға деген оң көзқарасы және оның заң үстемдігіндегі қажеттілігі туралы сөйлесуге мүмкіндік береді. Алайда студенттердің көпшілігінде құқық қорғау органдарына заңдылықты сақтаушыларға бейтарап көзқарастары қалыптасқан.

Респонденттердің 42% конституциялық заңды азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын реттейтін жүйе ретінде қарастырады; мемлекеттік органдар қызметінің құқықтық нормалары мен принциптерінің жиынтығы 39%; азаматтардың құқықтық мәртебесі және олардың мемлекетпен қарым-қатынасы

19%. Олардың жауаптары жартылай дұрыс, мәніне жақын, бірақ табиғаты түсініксіз. Атап айтқанда, бірде-бір респондент конституциялық құқықты «құқықтық реттеу субъектісі болып табылатын құқық саласы ...» деп атаған жоқ.

Респонденттердің заңға және құқықтық қатынастарға қатынасын анықтау Д.С. Бесносовтың «Заңға қатынасы» әдістемесі бойынша анықталды. Заң бойынша, студенттер жалпы мемлекет белгілейтін жалпыға міндетті әлеуметтік нормалар жүйесін түсінеді. Өз құқықтарын білесіз бе деген сұраққа респонденттердің «иә» 24%, «ішінара» 19%, «жоқ» 57% деп жауап берді.

Оларды ұсыну кезіндегі құқықтық норма қоғамдағы жеке мінез-құлық ережелерін сақтаумен байланысты (49%), қоғамдық орындарда өзін мәдени ұстауға мәжбүрлеу (51%). Студенттердің құқықтық нормалар туралы білімі, олардың пікірінше, қажет болған жағдайда оларды дұрыс қорғауға мүмкіндік береді (34%); өздерін заң нормаларына сәйкес реттейді (29%); заңды бұзбай ақша табыңыз (37%).

Алайда, қарапайым сұраққа: «Қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы қарым-қатынасты қандай заң саласы реттейді?» - Тек 52% респонденттер еңбек заңнамасын атады. Мұндай білім құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің пайдасына емес. Сауалнамаға қатысқан студенттердің көп бөлігі құқықтық норманың мәнін нақты түсінбейді.

Ұсынылған жауаптары бар сұраққа, адамның біздің елімізде қандай құқықтары бар, деген сұрақтарға жауаптар әр түрлі бағаланды. Респонденттердің әлеуметтік қамсыздандыруға (30%), жеке басының адалдығына (21%), еркін жұмыс таңдауға (19%), жеке өмірге (21%) құқықтары жиі айтылды. Алайда, жауап алаңдатады: «Мен өз құқығымды білмеймін ...» - (9%).

Студенттер біздің елімізде адам құқығының бұзылуы туралы әртүрлі пікірде болды. Олар саяси, соның ішінде сөз бостандығы, баспасөз, сайлау құқығы т.б. (респонденттердің 28%), әлеуметтік (тұрғын үй үшін, денсаулықты сақтау, медициналық көмек және т.б. үшін) 20%, экономикалық (еңбек құқығы, меншік құқығы және т.б.) 19%, мәдени (мәдени өмірге қатысу, шығармашылық еркіндігі және т.б.) 13%, жауап беру қиын 20%. Олардың жауаптары түсінікті, сондықтан студенттер қолдарындағы сенімді ақпаратсыз интуитивті жауап берді.

Сауалнамаға сәйкес, құқықтық ақпарат алудың басым көздері: әлеуметтік ғылымдар сабақтары (32%), БАҚ (29%), Интернет-ресурстар (21%). Барлық қалған ақпарат көздері (нормативтік құқықтық актілер, құқық қорғау органдары, отбасы, колледж, тұрмыстық орта және басқалар) респонденттердің 18% -на бірдей қосылады.

Біздің ойымызша, бұл жағдай заңдық емес бағыттағы орта кәсіптік оқу орындары студенттерінің құқықтық мәдениетін көтеруге ықпал етпейді. Бұл құқықты білім, іскерлік пен дағдының деңгейі мен сапасын жақсарту қажеттілігі мен мемлекет тарапынан мұны заңнамалық деңгейде жеткіліксіз назар аудару арасындағы қайшылықты көрсетеді. Студенттердің негізгі құқықтары мен міндеттері: оқу міндеттілігі (34%), ақысыз білім алу құқығы (33%), Қазақстан

Республикасының заңдарын сақтау (23%), жеке ақпаратты қорғау (10%) көрсетті.

Олардың құқықтарының бұзылуынан мақсатты қорғауды іздеуде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Жастар құқығын қорғау комитеті, жергілікті билік органдары (әкімдік, білім бөлімі немесе басқалар), халықтың құқықтарын қорғау органы және бұқаралық ақпарат құралдары, құқық қорғау органдарына, сенім телефондары мен ресми шағым хаттар да көрсетілді жалпы бұл сауалнамалар бойынша ең жоғары балл алды. Жағымсыз жауаптар да болды, жергілікті билік органдарына жүгіну (8%), жеке байланыс бойынша (12%) көрсетті.

Құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің бастапқы деңгейін зерделеу үшін, олардың болашақ мамандығы осы іс-әрекетке тән өзіндік құндылықтар жүйесін құрайтындығын ескере отырып, студенттердің өмірлік құндылықтарын талдау біз үшін маңызды болды. Болашақ мамандардың мамандыққа қатынасын, олардың заң саласындағы бағдарларын днақты сол анықтайды. Алдағы жұмыстың адам және қоғам үшін маңыздылығын түсіну. Оған қатысудың қажеттіліктері мен себептерін және құқықтың білім, іскерлік пен дағдыны игеруге қажеттілігін қалыптастыру.

«Құндылық» ұғымын ғылым әр түрлі тұрғыдан қарастырады. Философтар үшін құндылықтар – «белгілі бір қоғамның, таптың немесе жеке адамның мүшелеріне олардың қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру құралы ретінде қажет болатын (қажет, пайдалы, жағымды) нысандар, құбылыстар және олардың қасиеттері, сонымен қатар норма, мақсат ретінде идеялар мен мотивтер немесе идеал» ұғымын береді [204].

Психологтар адамның өмірде ерекше бағалайтын, оған ерекше, жағымды мән беретін құндылықтарын көреді (Р.С. Немов [205]). Педагогикалық тұрғыдан алғанда, құндылықтар дегеніміз – адамдардың сезімдері бәрінен жоғары деп танылуға жатады және сіз оған құрметтеуге, тануға, құрметтеуге тырысуға болатын нәрсе. Бұл белгілі бір мағыналар мен олардың негізінде жасалған мінез-құлықтарды қалау (немесе қабылдамау) (З. Қабылбекова [206]).

Көптеген жұмыстар құндылықтар әлемінде тұлғаны бағыттау тетіктеріне арналған. Олардың ішінде танымал В.П. Бездуховтың [207], Г.П. Выжлецовтың [208], А.В. Кирьякованың [209] және басқалары біздің зерттеу жұмысымызда басшылыққа алған. Себебі құқықтық мәдениетке келетін болсақ, оның әлемге деген көзқарасының «негізі» деп атауға болатын адами құндылықтар жүйесі. Мәдени тұрғыдан алғанда, құндылықтар мәдениеттің адами өлшемі, оның рухани тірегі деп саналуы кездейсоқ емес, өйткені мәдениет жан-жақты, ал құндылықтар жүйесінде оның көріністерін бағалауға болады.

Құндылықтардың маңызды сипаттамаларын зерттейтін көптеген дереккөздерге қарамастан (С.Т. Акутин, Л.М. Архангельский, Л.П. Буева, С.Г.Вершловский, М.Е. Дуранов, А.Н. Здравомыслов және т.б.), құндылықтарды олардың маңыздылығы бойынша реттеу мүмкін емес деп санаймыз. Өйткені кез-келген мұндай әрекет субъективті сипаттағы элементтерді қамтиды және белгілі бір дәрежеде салыстырмалы болса да, біз студенттерге мұны істеуге кеңес бердік. Яғни

өмірлік құндылықтардың иерархиясын олардың маңыздылық дәрежесі бойынша саралау.

Сауалнамаға жауап берушілердің көпшілігі денсаулықтың бес басты мәнін атады (24%). Бейбітшілік, қауіпсіздік, қауіпсіздік, тұрақтылық және тыныштық (16%). Материалдық байлық (21%). Отбасы, ата-ана, туыскандармен жақсы қарым-қатынас (19%), абырой, өзгені және басқаларды құрметтеу (20%) Кейбір респонденттер берілген тармақтарға қайшы келіп, алтыншы құндылықты – әдептілік, адалдық, әділеттілікті атап өтті. Біздің өмірлік құндылықтарды осы заңгерлік емес мамандық студенттеріне сәйкестендіру өте қолайлы деп санаймыз.

Студенттердің өмірлік құндылықтарының иерархиясын анықтауда бізге М.Рокич әдіснамасының өзгертілген нұсқасы көмектесті. Ол сауалнамаға қатысқан студенттер, ең алдымен, жоғарыда аталған жалпыадамзаттық құндылықтарға көңіл аударады деген қорытынды жасауға негіз берді. Олардың басымдығы: жалпыға бірдей және гуманистік бағыт. Дәл осы құрамдас бөліктер бүгінде Қазақстандағы қоғамдық сананы жаңғыртудың басты ерекшелігі болып табылады (ҚосымшаD).

Алайда бірде-бір студент адам құқықтарын, бостандық пен теңдікті көрсетпеді. Қазақстан Республикасының ең жоғары құндылығы адам болғанымен, оның құқықтары мен бостандықтары танимыз. Бұл құқықтық мәдениеттің құндылықтарын игеру және құқықтық жағдайларды шешуде бостандық пен әділеттілікке кепілдік беретін демократиялық қоғамның жалпыға ортақ нормаларына құндылыққа негізделген көзқарасты қалыптастыру міндеттеріне мүлдем қайшы келеді. Болашақта заңның құндылығын жүзеге асыру үшін болашақ жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласының қызметкерінің құқықтық мәдениеті мен кәсіби мінез-құлқы анықталады.

Студенттерден құқықтық ақпарат алу үшін дереккөздерді пайдалану жиілігін зерттеу алты балдық шкала бойынша жүргізілді:

- 6 - күн сайын;
- 5 - аптасына бірнеше рет;
- Аптасына 4 -1 рет;
- 3 - айына 1-3 рет;
- 2 - тоқсанына бірнеше рет;
- 1 - жылына бірнеше рет;
- 0 - ешқашан.

Масштабтау әдісі сауалнама деректерін сандық талдауға мүмкіндік берді. Алынған мәліметтер негізінде реттік рейтинг кестесі құрылды, онда студенттер ақпарат көзін пайдалану жиілігіне қарай бөлінді және оған өзін-өзі бағалауды берді. Студенттердің заңдық ақпарат алу үшін дереккөздерді пайдалану жиілігінің әр артықшылығы 1-ден 6-ға дейінгі сәйкес баллдармен бағаланды, «6» рейтингі ақпарат көзіне үнемі және жоғары дәрежеде артықшылық беруді білдіреді. «5» ұпайы - егер көзді пайдалану өте жиі болса. «4» деген баға - егер ақпарат көзін пайдалану оң бағытта басым болса. «3» ұпайы - ақпарат көзін пайдалану үшін артықшылықты емес, артықшылықтардың шамалы, тең мөлшерде көрінуін білдіреді. Ақпараттық көздерді пайдалану үшін сирек кездесетін преференцияларды бағалау үшін 2

рейтингі пайдаланылды. «1» ұпайы ақпарат көздерін пайдаламайтындығын білдіреді.

Құқықтық ақпарат алу үшін көздерді пайдалану жиілігіне студенттер қандай дәреже тағайындайтындығын анықтау үшін, біз эксперименттік және бақылау топтарының студенттеріне нәтижелерге өзіндік баға беріп, олардың рейтингтік орнын көрсетуді ұсындық. Сайып келгенде, жауаптар жоғары нәтиже көрсетті: «аптасына бірнеше рет» (респонденттердің 40%) және «аптасына 1 рет» (респонденттердің 38%). «Айына 1-3 рет» респонденттердің 12% -ының ақпаратын пайдаланады. «Ешқашан» - 2%. «Тоқсан сайын бірнеше рет» - 4%. «Жылына бірнеше рет» - 4%. Ақпарат көздерінің артықшылығы бұқаралық ақпарат құралдары (44%) және интернет-ресурстар (56%).

Осыған ұқсас әдіс алты балдық шкала бойынша ақпарат мазмұнын талқылау кезінде студенттердің қалауын анықтады:

- 1 - моральдық нормаларды сақтау, яғни жақсылық пен жамандық;
- 2 - қызметтерді өндіруші ретіндегі менің құқықтарым мен міндеттерім;
- 3 - қызметтерді тұтынушылардың құқықтары, міндеттері және заңды мүдделері;
- 4 - таңдалған қызмет саласында еңбектің әлеуметтік маңызы;
- 5 - елде және шетелде болып жатқан іс-шаралар;
- 6 - тұратын аймақтағы жергілікті жаңалықтар.

Біздің респонденттер артықшылығы ақпарат мазмұнын таңдады: елде және шетелде болып жатқан оқиғалар - (31%); тұрғылықты жеріндегі ағымдағы жергілікті жаңалықтар - (26%); қызметтерді өндіруші ретіндегі менің құқықтарым мен міндеттерім - (13%); қызметтерді тұтынушылардың құқықтары, міндеттері және заңды мүдделері - (12%); таңдалған қызмет саласы бойынша еңбектің әлеуметтік мәні (10%); моральдық нормаларды сақтау - (8%). Көріп отырғаныңыздай, ақпараттық мазмұнды таңдау студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейіне жеткіліксіз бағытталған.

Ақпаратты талқылауға қажетті әңгімелесушілер ата-аналар, әжелер, басқа туыстар, көршілер, курстастар, интернет-форумдар, WhatsApp-тың жақын достары, секциялардағы, клубтардағы, спорттағы достар, құқық қорғау органдарының өкілдері және т.б. Бұл біздің жауап берушіміз айналасындағы қоршаған ортаны, зияткерлік ортаны елестетуге мүмкіндік берді. Сұраққа: «Заң алдында бәрі бірдей деп ойлайсыз ба?» респонденттердің 42% оң, 39% теріс жауап берді, 19% жауап бермеді. Біздің студенттердің заң алдындағы «жалпыға бірдей» теңдік ұстанымдары жоқ екені анық.

«Нормативтік құқықтық талаптар» түсінігі нені білдіреді деген сұраққа барлық респонденттер интуитивті, анық емес анықтамаларды берді. Сонымен, кейбіреулер «мінез-құлық ережелері» деп атады (44%). «Адамдардың құқықтық қатынастарын реттеу» (27%), «кәсіби саладағы тапсырыстар» (29%). Респонденттердің ешқайсысы құқықтық құжаттарды атамады.

Студенттердің құқықтық мәдениетін жоғарылату үшін колледж өмірінде нені өзгерткілері келеді деген сұраққа жауап бергенде, қазіргі Қазақстанда бұл үшін заңдық емес профильдегі оқу орындарының рөлін арттыру қажет деген

пікір білдірді. Сондай-ақ отбасы мен бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі. Жақын болашақта олар колледжде сыныпта және сыныптан тыс жерлерде арнайы немесе қосымша сабақтар ұйымдастыруға мүмкіндік тапқысы келді.

Сонымен, эксперименттік және бақылау топтарының колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің бастапқы деңгейінің диагностикалық нәтижелері олардың құқықтық мәдениеттің табиғаты мен функциялары, оның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласы бойынша болашақ жұмысшыларға қажеттілігі туралы түсініктері жоқтығын көрсетті. Оларға құқықтық мәдениет, құқық салалары, қолданыстағы заңдар, қызметтерді өндірушілер ретіндегі олардың құқықтары мен міндеттері, клиенттердің құқықтары мен міндеттері және т.б. туралы негізгі білім қажет. Құқықтық мәдениет бұл қай жерде жұмыс істейтініне қарамастан, әр адамның бойында болу керек;

2) құқықтық білім адамды әрқашан құқықтық нормаларды сақтауға алып келмейді олар аксиоманы нақты білді: егер адам жаза қатерінен қорқу сезімі арқылы заңдылықты бұзбаса, бұл оның қажетті құқықтық мәдениетке ие екенін білдірмейді.

2.3 Колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің әдістері

Студенттерді құқықтық мәдениеттің деңгейіне қарай саралау біз үшін эксперименттің анықталу сатысында бағыттаушы болдық. Эксперименттің қалыптасу кезеңінде студенттерді құқықтық мәдениеттің төмен деңгейінен жоғары деңгейге ауыстыру үшін арнайы курс жасалды. Аксиологиялық, белсенді мәдени, экологиялық және тұлғаға бағытталған тәсілдерге негізделген «Жеңіл өнеркәсіп және заңгер емес қызмет колледжінің» студенттері үшін «Құқықтық мәдениет әліппесі» курсы әзірленді. Арнайы курстың көмегімен эксперименттік топтағы студенттердің құқықтық мәдениетін кезең-кезеңімен оқыту жүзеге асырылды. Арнайы курстың мазмұнын айқындау кезінде оқу жоспарына сәйкес жоғарыда айтылған «Қоғамтану» пәнін оқу арқылы алынған студенттердің құқықтық білімінің, дағдылары мен қабілеттерінің көлемі мен сипатын ескердік. Сондықтан арнайы курстың мазмұнын анықтай отырып, біз оларды жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы маманның болашақ кәсіби қызметі бағытында олардың байыту және дамыту перспективаларын қарастырдық. Арнайы курстың мазмұны колледж студенттері үшін құқықтың маңызды негізгі қағидағдарын және онымен өзара әрекеттесу салаларын көрсетеді. Құқықтың белгілі бір салалары мен заңнама олардың болашақ кәсіби қызметімен тікелей байланысты.

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсын әзірлеу кезінде біздің студенттерге Қазақстан Республикасының барлық заңнамасын толық білудің қажеті жоқ екенін ескертеміз. Қажет болса, олар кәсіби мамандарға жүгіне алады: «... бірақ қолданыстағы заңнама туралы түсінікке ие болу және өмірлік мәселелерді шешуге және қылмыстық жағдайға тап болмауға мүмкіндік беретін құқықтық кеңістікті шарлау - бұл нақты қажеттілік». Оның мазмұны сізге құқықтық мәдениетті жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ жұмысшылардың құқықтарын конституциялық қорғау тұрғысынан қарауға

мүмкіндік береді, оларды құқықтық мәдениет тасымалдаушыларының заңды және заңды мінез-құлқына бағыттайды.

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы студенттерге көптеген құқықтық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Онда Қазақстанның құқықтық жүйесінде қалыптасқан және елдің қоғамдық өмірінің маңызды аспектілерін реттейтін құқықтың негізгі салалары туралы түсінік беріледі. Курс колледждің мәдени-білім беру ортасының құрылымына сәйкес жасалынған және келесі мақсаттарға бағытталған:

- мәдени-ағартушылық ортаның білім беру әлеуетін болашақтағы кәсіби қызметінде қолдану үшін құқықтық нормаларды әзірлеу кезінде онда тұрған субъектілердің қажеттіліктері мен себептерін іске асыруда пайдалану;

- процестің негізі ретінде мәдени-білім беру ортасы субъектілерінің іс-әрекеттерінің жиынтығын ұйымдастыру, оның құқықтық білім беру құралына айналуын қамтамасыз ету;

- колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үшін жағдайлар жасау, олардың субъективті ұстанымын іске асыру, басқа адамның құқықтарына құрметпен қарауды тану.

- кәсіби саладағы нақты құқықтық мәселелерді шешудің әдістері мен құралдарын игеру.

Арнайы курстың мақсаты – колледж студенттерін жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ мамандардың кәсіби қызметін құқықтық қолдауға ықпал ететін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу.

Осы мақсатқа жету үшін арнайы курс келесі міндеттерді шешеді:

- студенттердің саналы қажеттілігі мен болашақ кәсіби қызметінде практикалық қолдануда құқықтық нормаларды игеруге тұрақты мотивация қалыптастыру; өзін-өзі дамыту және кәсіби өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі;

- заңдылықты, құқықтық тәртіпті, саналы құқықтық тәртіпті ішкі бағыттың дамуына ықпал ету;

- студенттерді өздерінің құқықтары мен міндеттері, олардың қызметінің нәтижелері мен салдары үшін жауапкершілік туралы қажетті минималды құқықтық біліммен қамтамасыз ету;

- алған білімдерін үнемі өзгеріп отыратын өмірде және құқықтық жағдайда іс жүзінде қолдануға үйрету;

- заңға және құқықтық нормаларға құрметпен қарауды, құқықтық нормаларды сақтау әдетін, құқықбұзушылық пен құқықбұзушылыққа жол бермеу;

- құқықтық сананы, құқықтық ойлау дағдыларын және заңды дұрыс қолдана білу, олардың құқықтары мен бостандықтарын, сонымен қатар жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсетуді тұтынушылардың заңды мүдделерін қорғау қабілеттерін дамыту.

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының тақырыптық жоспары 5-кестеде көрсетіліп отыр.

Кесте 5 - «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсын тақырыптық жоспары

№ р/с	Тақырып атауы	Теория лық сабақ	Практик. сабақ
1	2	3	4
1	Құқықтық мәдениеттің әліппесі - бұл жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы болашақ мамандарды кәсіби даярлау жүйесіндегі ғылыми білімнің бір саласы.	1	1
2	Қазақстан Республикасындағы орта және жоғары кәсіби білім жүйесінің жұмыс істеуінің құқықтық негіздері.	1	1
3	Құқықтық мәдениет жалпы адамзаттық мәдениеттің бір түрі ретінде.	1	1
4	Жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ маманның құқықтық мәдениеті оның кәсіби мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде	1	1
5	Құқықтық мәдениет болашақ маманның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы кәсіби жетістіктері мен тұлғалық ерекшеліктерін іске асырудың факторы ретінде.	1	1
6	Заңның үстемдігі және оның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет саласының болашақ маманы үшін құқықтық мәдениеттің феномені ретіндегі маңызы.	1	1
7	Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі құқық салалары	1	1
8	Заң жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың құқықтық жүйесі ретінде	1	1
9	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің конституциялық заңы	1	1
10	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің азаматтық құқығы.	1	1
11	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің коммерциялық заңы.	2	2
12	Шаруашылық келісімшартты жасау және сараптау	2	2
13	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің әкімшілік құқығы.	1	1
14	Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы қызметкерлерінің еңбек құқығы.	1	1
15	Қорытынды сабақ: Құқық қорғау органдарының мамандарымен кездесу ұйымдастыру.	2	2
	Барлық сағат (36)	18	18

Маңызды жағы «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруға ықпал етеді. Арнайы курстар 36 сағатқа есептелген (18 теориялық және 18 практикалық). Арнайы курсты оқыту барысында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің формалары мен әдістерін таңдағанда, біз жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ маманның қоғамның құқықтық мәдениеті мен тұлғаның құқықтық мәдениеті арасында делдалдық байланыс бар екенін ескердік (1.3). Оның бір ерекшелігі жас студенттердің «студент-заң-қоғам» жүйесінде қоршаған ортамен қарым-қатынас жасаумен байланысты, ол үшін формалар мен әдістерді таңдау жүзеге асырылады.

«Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсының мазмұны ашып қарастырайық.

Тақырып 1. Арнайы курс «Құқықтық мәдениет әліппесі» жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ мамандарды кәсіби даярлау жүйесіндегі ғылыми білімнің саласы ретінде.

Арнайы курстың пәні мен міндеттері. Колледж түлегінің таңдаған кәсіби қызметінде заңды мәдениеттің рөлі және оның заңдылық пен құқықтық нормалардың сақталуына әсері.

Тақырып 2. Қазақстан Республикасындағы орта және жоғары кәсіптік білім жүйесінің жұмыс істеуінің құқықтық негіздері.

Білім алу құқығы Қазақстан Республикасы азаматының конституциялық құқығы ретінде. Оқу процесіне қатысушылардың құқықтық мәртебесі. Құқықтық білім: білім беру құқығының ұғымдары мен терминдері.

Колледж студенттерінің құқықтары мен міндеттері. Қоғам мен оның азаматтарының мүдделерін қорғауға бағытталған құқықтық нормаларды қолданудың мәні мен әлеуметтік маңызы (Қосымша-В).

Қазақстан Республикасы азаматының құқықтық мәдениетін ынталандыру мен қолдаудағы мемлекет пен қоғамның рөлі. Кәсіптік білім саласындағы құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу әдістері.

Тақырып 3. Құқықтық мәдениет жалпы адамзаттық мәдениеттің бір түрі ретінде.

Қоғамның, топтың (ұжымның) және тұлғаның құқықтық мәдениеті. Тұлғалық мінез-құлықтың жалпы механизміндегі құқықтық мәдениеттің орны,

Құқықтық мәдениет қоғамдық құндылық және қоғамдық қатынастардың барлық салаларын реттеуші ретінде. Азаматтардың саяси құқықтары мен бостандықтарын іске асырудағы құқықтық мәдениеттің рөлі. Құқықтық мәдениеттің құқықтық процестерге әсері. Құқықтық мәдениеттің адамзат қоғамдастығының тұтастығын сақтауға, адами қатынастар мен адамгершілікті нығайтуға бағытталуы.

Қоғамның құқықтық жүйесін қабылдауға бағытталған құқықтық сенімдер, көзқарастар.

Тақырып 4. Жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ маманның құқықтық мәдениеті оның кәсіби мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде

«Құқықтық мәдениет» ұғымының кәсіби келешегі. Жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы болашақ маманның кәсіби қызметінің ерекшелігі тұрғысынан жеке тұлғаның құқықтық бағыттылығы.

Құқықтық мәдениеттің компоненттері. Олардың құқықтары мен міндеттері, құқықтары, міндеттері және жеңіл өнеркәсіп қызметтері мен қызметтерін тұтынушылардың заңды мүдделері туралы негізгі білімдердің жиынтығы.

Кәсіби саладағы құқықты пайдалану, кәсіптік мәселелерді шешу үшін заңға жүгіну мүмкіндігі. Заңды мінез-құлық стереотиптері. Қызметтерді тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауға құқықтық қатынастардың бағыты. Заңды шындық туралы жеке және кәсіби ұстаным.

Тақырып 5. Құқықтық мәдениет болашақ маманның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласының кәсіби жетістіктері мен тұлғалық қасиеттерін іске асырудың факторы ретінде.

Жеңіл өнеркәсіп пен сервис саласындағы заманауи маманның кәсіби қызметінің сәттілігін, оның өзін-өзі жүзеге асыруын анықтайтын фактор ретінде жеке және кәсіби маңызды сапалардың жиынтығы.

Құқықтық мәдениет адамды заңды қызметке және ішкі қажеттілікке (субъективті факторларға) итермелейтін сыртқы тағайындаудың (объективті факторлардың) өзара әрекеттесуінің факторы мен нәтижесі ретінде - қызығушылық, құндылықтар, қажеттіліктер, көзқарастар және т.б.

Кәсіптік бағдарланған және азаматтық маңызды мемлекеттік білімнің жиынтығындағы құқықтық мәдениет, жеке тұлғаның азаматтығына негізделген жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласында басшылыққа алатын дағдылар мен қабілеттер.

Жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ мамандардың кәсіби қызметін құқықтық қолдаудың сәттілігіне құқықтық мәдениеттің әсері.

Тақырып 6. Заңның үстемдігі және оның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет саласының болашақ маманы үшін құқықтық мәдениеттің феномені ретіндегі маңызы.

Құқықтық нормалардың құқықтық мәдениеттің феномені ретіндегі әлеуметтік және жеке маңыздылығы. Заң үстемдігі озбырлық пен зорлық-зомбылықтың антиподы ретінде.

Реттеуші реттеуші ретінде заң. Құқықтық нормалардың адамгершілік қағидаттарына бағдарлануы - қоғамдық сананың және қоғамдық қатынастардың ерекше формасы, әлеуметтік реттеуші және құқықтық нормаларды қолдау.

Кәсіби салада және қоғамда заңдылықты қамтамасыз етудегі Қазақстан Республикасы азаматтарының заңдар мен міндеттемелерді орындаудың маңыздылығы

Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызметшілері арасындағы құқық бұзушылық пен қылмыстың алдын алуда құқықтық нормаларды білудің рөлі. Есірткіні қолдануға және таратуға байланысты қылмыстар.

Жеңіл өнеркәсіп қызметтері мен қызметтерін өндірушілер мен тұтынушылардың құқықтарын қорғауға байланысты қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер (заңдар, жарлықтар, жарлықтар, бұйрықтар, нұсқаулықтар, ережелер).

Тақырып 7. Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі құқық салалары.

Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі құқық салаларының негізгі түсініктері. Құқық жүйесін салаларға бөлу критерийлері: құқықтық реттеу пәні және құқықтық реттеу әдісі.

Қазақстандағы қоғамдық өмірдің маңызды аспектілері мен қоғамдық қатынастардың түрлерін реттейтін құқықтық жүйеге енгізілген құқықтық нормалар, құқықтық нормативтік актілер түсінігі.

Тақырып 8. Заң жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың құқықтық қатынастарының жүйесі ретінде.

Құқықтық қатынастар түсінігі. Құқықтық қатынастардың түрлері. Сөздің кең және тар мағынасындағы құқықтық қатынас.

Құқықтық қатынастарға қатысушылардың - жеңіл өнеркәсіп пен қызметтерді өндірушілер мен тұтынушылардың құқықтары, міндеттері және заңды жауапкершілігі.

Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы қызмет өндірушілері мен тұтынушыларының іскерлік және құқықтық қатынастарындағы мінез-құлықтың құқықтық нормалары. Тараптардың заңсыз әрекеттерді жасағаны үшін жауапкершілік шаралары.

Тақырып 9. Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың конституциялық құқығы.

Конституциялық құқық құқықтық саласы ретінде, құқықтық реттеу субъектісі мемлекеттік органдардың ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу принциптері, жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың құқықтық мәртебесі болып табылады.

Конституциялық заң билік органдарының, сайлау жүйесінің, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қалыптасуы мен қызмет ету қағидаттарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы ретінде.

Қолданыстағы заңнаманың негізі ретінде конституциялық құқықтың негізгі қайнар көзі болып Қазақстан Республикасының Конституциясы, мемлекеттің басқа да негізгі заңдары болып табылады, оның нормалары барлық басқа құқық көздеріне қатысты ең жоғары заңды күшке ие - парламенттік заңдар, мемлекеттік биліктің атқарушы органдарының актілері, сот прецеденттері және кеден.

Конституциялық заңды сақтауды қадағалау органдары - Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты немесе Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты.

Тақырып 10. Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің азаматтық құқығы.

Азаматтық құқық саласы ретінде, мемлекет пен оның қарамағындағы тұлға арасындағы қарым-қатынаста көрінеді. Қазақстан Республикасы азаматтарының субъективті құқықтары мен заңды міндеттері заңдарға және мемлекеттің басқа да заң талаптарына сәйкес. Азаматтық құқықтар мен міндеттер жиынтығы ретіндегі Қазақстан Республикасы азаматының құқықтық мәртебесі.

Азаматтық құқықтың нормалары мен принциптері. Азаматтық құқықтың тауар-ақшаны реттеудегі рөлі және мүліктік қатынастарға қатысушылардың теңдігіне негізделген басқалары. Жеке мүліктік емес қатынастар.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне қатысты реттелетін азаматтық қатынастарға қатысушылар: азаматтар (жеке тұлғалар), заңды тұлғалар, мемлекет, автономды және әкімшілік-аумақтық құрылымдар.

Тақырып 11. Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің коммерциялық құқығы.

Кәсіпкерлік құқықтың жалпы түсініктері; Қазақстан Республикасындағы шаруашылық бірлестіктер және шаруашылық субъектілері, олар қызметтерді өндіру, сату немесе сатып алу, сату немесе сатып алу бойынша тәуелсіз қызмет үшін құрылған заңды тұлғалардың ерікті бірлестіктері ретінде (бизнес, акционерлік қоғамдар мен серіктестіктер, холдингтер, өндірістік кооперативтер, мемлекет, жалға беру, ұжымдық және басқа да кәсіпорындар); Сіздің құқықтарыңыз бен ортақ мүдделеріңізді қорғаңыз.

Шаруашылық келісім - бұл мүлік (тауарлар, өнімдер) немесе ақылы жұмыс немесе қызметтер болып табылатын мүліктік құқықтар мен міндеттерді белгілеу туралы ұйымдар арасындағы келісім.

Экономикалық қатынастарға қатысушылар арасындағы экономикалық даулардың мазмұны мен мүмкін себептері. Келіспеушіліктерді құқықтық реттеу жолдары.

Тақырып 12. Шаруашылық келісімшартын дайындау және сараптау

Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету кәсіпорындары үшін шаруашылық келісімшарт түрлері: (сатып алу-сату, жеткізу, лизинг, лизинг, келісім-шарт, ақы төлеу бойынша қызмет көрсету; - тасымалдау, техникалық қызмет көрсету, тапсыру шарты, агенттік келісім). Шаруашылық келісімшарттың құрылымы.

Шаруашылық келісімшарттың экономикалық және құқықтық аспектілері. Заңнаманы, келісімшарттың заңды жағын және оны дайындауға қойылатын талаптарды Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде сақтау. Келісімшарттың экономикалық (экономикалық) жағы, тараптардың қызметінен күтілетін нәтиже ретінде. заңды салдарлар және шартты дұрыс орындамау қаупінің ықтималдығы.

Шарт жасасу кезіндегі негізгі мәселелер. Тараптардың мүдделері мен міндеттері. Тәуекелді төмендету шаралары.

Келісімшартты өзгерту, бұзу және тоқтату тәртібі, өзгерту.

Келісімшартты зерделеу: құрылымы мен дизайны, тараптардың мекен-жайы, егжей-тегжейлердің толықтығы, мәміле тараптары өкілдерінің қолдарының заңдылығы.

Тақырып 13. Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің әкімшілік құқығы.

Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың әкімшілік-құқықтық мәртебесі және әкімшілік-құқықтық режимі - Қазақстан Республикасының азаматтары.

Әкімшілік-құқықтық қатынастар. Азаматтардың әкімшілік органдардың заңсыз әрекеттерінен қорғауға құқығы

Әкімшілік жауапкершілікті құқықтық реттеу. Әкімшілік жауапкершіліктің негізгі институттары.

Әкімшілік құқық бұзушылықтар мен жазалар (құқық бұзушылық түсінігі мен құрамы; жаза түрлері мен оларды қолдану тәртібі).

Тақырып 14. Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың еңбек құқығы.

Еңбек құқығы - бұл жұмысшылардың жұмыс берушілермен еңбек қатынастарын реттейтін құқық саласы.

Еңбек құқығы туралы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызметшілеріне арналған еңбек заңнамасы: жұмысшыларды жалдау, ауыстыру және жұмыстан шығару тәртібі; еңбек тәртібі; жұмыс уақыты; демалыс уақыты; сыйақы түрлері; жұмыстағы табыстары үшін сыйақылар, айыппұлдар және т.б.

Еңбек шарты (келісімшарт) - қызметкер мен қызметкер арасындағы келісім жұмыс беруші мен қызметкердің кез-келген нақты жұмысты орындау құқығы мен міндеттерін реттейтін кәсіпорын (мекеме, ұйым). Оны жасау, өзгерту және тоқтату тәртібі.

Еңбек дауларын (дау-дамайларын) қарастыратын заңнамалық инстанциялар.

Тақырып 15. Қорытынды сабақ

Құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен кездесуді ұйымдастыру.

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті - қазіргі заманғы мамандардың кәсіби маңызды қасиеті. Құқықтық сана және құқықтық ойлау - бұл құқықтық мәдениеттің иелері.

Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы мамандарына кәсіби қызметті сәтті қамтамасыз ету үшін қазіргі жағдайда құқықтық мәдениеттің деңгейін көтеруде құқықтық білім мен өзін-өзі тәрбиелеудің үздіксіз маңыздылығы.

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы «Таңдау пәндері» блогында жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы бойынша болашақ мамандарды кәсіби даярлауға арналған оқу бағдарламасының ауыспалы бөлігіне енгізілуі мүмкін. Мұны кураторлық сағаттардың ішінде және оқу жұмысынан тыс уақытта да өткізуге болады.

Педагог-практик Т.А. Горбачевскаяның пікірінше, жастарға құқықтық білім беруде жүгіну кез келген заң шығарушы үшін ерекше қамқорлық

болуы керек, өйткені мемлекетте бұл мәселені елемеу оның саяси жақсаруына нұқсан келтіреді [210]. Айтылған сөздердің мағынасын түсіндіре отырып, Т.А.Горбачевская Аристотель бұл шындықты растады, «...егер бұл жерде болмаса, мемлекеттік жүйенің өзі шығынға ұшырайды» деп жазады. Ол бұл ұстанымды айқындықпен дәлелдеді. Философ әр мемлекеттің мақсаты біреу – ортақ әл-ауқат болғандықтан, барлық азаматтардың білім алуы қоғамдық мәселе болуы керек, жеке емес, әркім өз балаларына жеке қамқорлық жасап, өзі қалаған нәрсені үйреткен кезде жасалатындай. Ортақ мүдде бар нәрсеге сенеді және бірлесіп әрекет етеді. Аристотель сонымен қатар білім заңға сүйеніп, қоғамдық мәселе болуы керек деп баса айтты. Оның айтуынша, білім берудің негізі үш ережеге негізделуі керек: «ортаға, мүмкін және лайықты» [211]. «Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі» студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін тестілеудің қалыптастырушы кезеңінде «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы жүзеге асыру арқылы біз оқытудың әртүрлі формалары мен әдістерін оңтайлы түрде біріктіруге тырыстық. Оларды таңдаңыз, студент, болашақ маман сәттіліктің мүмкіндігіне сенеді, кез-келген құқықтық жағдайда оны шешу мүмкіндігі бар екенін, қолда бар ақпарат, ресурстар мен өз күштеріңіздің негізінде келесі қадамды болжай алатындығын түсінеді.

Кесте 6 - «Қазақстан заңнамасындағы еңбек қатынастарын құқықтық реттеу» проблемалық семинар-пікір сайыстың үзіндісі (Informburo.kz негізінде)

№	Қарастырылатын сұрақтар	Дұрыс шешім	Заңды негіздеу
1	2	3	4
1	Егер жұмыс беруші мен қызметкер еңбек келісім-шартын (КШ) жасамаған болса, құқықтық салдары қандай болады?	Жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған және (немесе) тиісті түрде орындалмаған жағдайда, еңбек қатынастарының басталуы жұмысқа қабылданған кезден бастап қарастырылады. Осыған байланысты жұмыс беруші де, қызметкер де еңбек шарты тараптарының құқықтары мен міндеттерін толық көлемде атқарады..	Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 33-бабы 3-тармағы
2	Егер жұмыс беруші қызметінен кетуіне байланысты келісімшартты біржақты бұзғысы келсе?	Мүмкіндігінше жұмыс берушіге басқа жұмысқа ауысуды ұсыну керек немесе өтемақы төлеу керек - бір айлық орташа жалақы. сәйкес .	Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 131-бабы 2-тармағы,
3	Егер жұмыс беруші ешқандай себепсіз келісімшартты біржақты бұзғысы келсе	1) Жұмыс беруші бұл туралы бір ай ішінде хабарлауы керек; 2) Жұмыс беруші жыл сайынғы ақылы еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төлеуге міндетті.	Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 53-бабы
4	Қандай жағдайларда жұмыс беруші	1) Зейнет жасына жеткенге дейін екі жасқа толмаған азаматтар;	Еңбек кодексінің 54-бабына сәйкес, егер

	қызметкерді жұмыстан шығаруға рұқсат етілмейді?	2) Қызметкер еңбекке уақытша жарамсыздығы және демалыста болу кезеңінде.	мүмкін болмаса баптың 1-тармағының 1, 18, 20 және 23 тармақшасында, 1 ст. 52 КШ;
--	---	--	--

6-кестенің жалғасы

1	2	3	4
5	Жеке кәсіпорынның жұмыс берушісі жүкті әйелді жұмыстан шығаруға құқылы ма?	Жұмыстан босата алмайсыз	ҚР ЕШ 2-баптың 2-тармағының 54сәйкес.
6	Жұмыс берушілердің өтініші бойынша жұмысшылардың қандай контингенті заң үстемдігі тұрғысынан жұмыстан босатылуы мүмкін емес?	Үш жасқа дейінгі балалары бар әйелдерді жұмыстан шығаруға болмайды; 14 жасқа дейінгі баланы тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналар (18 жасқа дейінгі мүгедек бала); көрсетілген санатты анасыз тәрбиелейтін басқа адамдар.	ҚР ЕШ 2-баптың 2-тармағына сәйкес. 54
7	КШ-қа сәйкес, тігін бірлестігінің сатушысы 7 сағаттық жұмыс күнін белгілеген. 2 жылдан кейін ол жұмыс берушіге онымен бірге тұратын ауыр науқас әкесінің күтіміне байланысты 4 сағаттық (толық емес) жұмыс күнін белгілеу туралы өтініш жасады.	Жұмыс беруші медициналық анықтамаға сәйкес толық емес жұмыс уақытын қамтамасыз етуге міндетті	ҚР ЕШ 189 ст сәйкес

Колледждің арнайы пәндердің циклдық комитетінде біз студенттердің оқу және сабақтан тыс іс-шараларын ұйымдастырудың әр түрлі формаларын ұсындық:

- проблемалық семинарлар;
- проблемалық жағдайларды шешуге арналған пікірталастар, даулар, білім беру ойындары, студенттік өзін-өзі басқаруға қатыстыру, құқық қорғау органдарының мамандары мен әлеуметтік қызметкерлермен дөңгелек үстелдер өткізу.

Семинарлар мен пікірталастарды өткізу Қазақстан Республикасының заңнамасында еңбек қатынастарын құқықтық реттеу мәселелерін зерттеуде тиімді болып табылады. Семинар алдында оқытушы шешілетін құқықтық мәселелердің

ауқымын нақты анықтайды және негізгі заңнамалық көздерді атады. Бұл жұмысқа ең көп дайындалған студенттерді тартады.

Проблемалық семинарлар мен пікірталастарды ұйымдастыру (лат.discussio «қарау, зерттеу» сөзінен) ақталды. Оқу тәжірибесі даулы мәселелерді ашық талқылауға дайындау кезінде семинар-пікірталастар өткізудің орындылығын көрсетеді. Пікірталас мәселесін талқылаған кезде, әңгімелесушінің пікіріне қарама-қарсы тараптардың әрқайсысы өз ұстанымын түбегейлі дәлелдейді (А.А. Ивин [212], А.А. Осипова [213], А.Г. Левинсон [214]). Пікірталас көбінесе тек форма ретінде ғана емес, сонымен қатар оқу процесін, күрделі тақырыпты, теориялық мәселені зерттеуді белсендіретін әдіс ретінде қарастырылады.

Пікірталастар студенттердің құқықтық білімін тереңдетуге, жүйелеуге және шоғырландыруға, құқықтық ақпарат көздерімен өзіндік жұмыс жасаудың құнды дағдыларын алуға ықпал етеді. «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы оқыту барысында оқытудың әр түрлі формалары арасында құжаттармен және түрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасалды, студенттер жастарды құқықтық тәрбиелеудің өзекті мәселелері туралы баяндамалар жасады. Оқу ойындары (рөлдік, дидактикалық, имитациялық) жоғары тиімділік көрсетті. Бұл кездейсоқ емес. Ежелгі дәуірден бастап адамдар жас ұрпақтардың ойындарын келешекте пайдалы әрекеттерге бағыттауға тырысты (Сократ, б.з.д. V ғ., Платон, V - б.з.д. IV ғасыр).

Әр жылдардағы және әртүрлі бағыттағы және практикалық педагогикадағы ғалымдардың теориялық зерттеулері оқытуды ойын арқылы ұйымдастырудың жоғары тиімділігін көрсетті (В.Л. Бедерханова, Б.А. Джумаев, Ю.А. Дмитриева, К.Буллер, В.Вунд, К.Гросс, М.В.Кларин, Г.Г.Ксенофонтова, Л.П.Михайлова, Е.В.Семенова, Г.Спенсер, Н.Н. Страздас, З.Фрейд, Ж.С. Хайдарова, Ф. Шиллер және т.б.).

И.П. Подласыйдың педагогикасында білім беру ойындары шындықты еліктейтін арнайы құрылған жағдайлар ретінде қарастырылады, олардан студенттер шындықтың белсенді трансформаторлары ретінде әрекет ететін жерді табуға шақырылады. Білім беру ойындары оқыту әдісі ретінде «оқуға деген қызығушылықты ынталандыру және қолдау мәселелерін тиімді шешеді, жеке күш-жігермен білім алады» [215, 356 б.].

Б.Т. Лихачев ойын технологиясы арқылы оқытудың пайдасы туралы ойлай отырып, оқу-жаттығуды ұйымдастырудағы ойын жағдайларының маңыздылығына назар аударады: «ойын жағдайы білім алушыларға оқу жоспарының кез келген пәндерін оқу кезінде шиеленісті, шаршауды, шамадан тыс жүктемені түсіретін әртүрлі эмоционалдық-психикалық жағдайларды, уайымдауды, тануды, қозуды, ішкі ынталандыруды тереңдететін, оқу жұмысына тартылуды туындатады» [216, 328 б.]

В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Миценко, Е.Н. Шиянованың ұжымдық монографиясында ойын жаттығуларын белсенділікті ынталандыру әдістеріне жатқызады. Монография авторларының ойынша, ойындар сәттілікке байланысты. Табыс жағдайын жасауда белгілі бір тапсырмаларды орындау

кезінде жалпы моральдық-психологиялық атмосфера өте маңызды, өйткені бұл ойыншылар арасындағы сенімсіздік сезімін жояды [217, 318 б.].

Т.А. Мамигонова және Г.В. Мамигонова жұмысында оқушылардың өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастыру жүйесіндегі педагогикалық ойындардың маңыздылығын ашып көрсетеді [218]. Ал келесі авторлар С.Ф. Занко, Ю.С. Тюнников және С.М. Тюнникова ойындарды оқуды жүзеге асыратын әрекет ретінде қарастырады, ал ойындардың мазмұны ойыншылардың жұмысы деп аталады: «Білім беру ойыны - бұл ойын үдерісінде ойыншылардың оқу мазмұнын игеруімен қатар жүретіндігімен сипатталатын білім беру ойыны [219, 22 б.]. Л.П. Михайлова педагогикалық ойындардың ішінде ол іскер ойындарды интерактивті әдістерге үйрету ретінде қарастырады [220].

Оқытудың ойын технологиясын оқу іс-әрекетінің ұжымдық нысаны ретінде қарастыра отырып, біз оны студенттердің кәсіби даярлығының маңызды шарттарының бірі деп санаймыз [221]. Ойын жаттығулары олардың ойынға, содан кейін қоғамдық пайдалы және кәсіби іс-әрекетке қатыстырып, студенттердің мол күштерін, энергиясын, белсенділік-шығармашылық іс әрекетке жұмсауына көмек береді (Ф.Шиллердің айтуы бойынша).

Төменде студенттерге «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы оқыту барысында біз жасаған рөлдік ойынның мысалы келтірілген.

«Сатып алу-сату шартын жасау және сараптау» тақырыбындағы рөлдік ойын.

Студенттерді дайындаудың ерекше формасы, шартты әрекетке еліктеу, оның қатысушыларынан ойын ережелерімен белгіленген нормативтік мінез-құлықты талап етеді. Ойын барысында құқықтық мінез-құлық модельдері жасалады, белгілі бір кәсіп өкілінің өмірінен әдеттегі жағдайлар ойнатылады Мәдени тәрбие ортасы [222,223]. Ойын студенттердің белсенділігін ынталандырады, өзіне тән емес бейнелермен сөйлесіп образға кіріп (фирманың бас директоры, бас есепші, заңгер, сатушы және т.б.), белгілі бір әлеуметтік және заңды рөлдерді игеруге көмектеседі. Оқу материалын дәстүрлі формалармен және әдістермен ақылға қонымды үйлесімде толық меңгеруге ықпал етеді. Рөлдік ойынның артықшылығы – бұл жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ мамандарды алдағы кәсіби қызметтің құқықтық саласына енгізуге мүмкіндік беретін оның практикалық бағыттылығы.

Рөлдік ойынның мәні колледж студенттерінің «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы оқып, олардың құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейін көрсететін алған құқықтық білімдері мен іскерліктерін іске асыру болып табылады. Рөлдік ойынның жоспар-сценарийін әзірлеудің маңызды сәті оның мақсаттарын анықтау және қалыптастыру:

- студенттердің «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы оқы барысында алған құқықтық білімді нақты іскерлік жағдайда және құқықтық жағдайда қолдану;

- студенттерде заңды, нормативтік-құқықтық ұйғарымдарды құрметтеуді және ұжымда жұмыс істей білуін қалыптастыру;

- танымдық және құқықтық белсенділікті, логикалық және құқықтық ойлауды және ақпараттық кеңістікте бағдар ала білуді дамыту;

- ҚР заңнамалық нормаларын бұзбай, құқықтық өрісте іскерлік қарым-қатынас және шаруашылық жүргізу дағдыларын қалыптастыру;

- болашақ жеңіл өнеркәсіп және құқықтық мәдениет сервисі маманын тәрбиелеу, мамандыққа және оның құқықтық қамтамасыз етілуіне қызығушылығын арттыру.

Ойын регламенті қойылған мақсаттарға байланысты анықталады. Командада жұмыс істей білуге, іскерлік қарым-қатынас стилі мен мәдениетіне және құжаттаманы ресімдеу сапасына ерекше көңіл бөлінеді. Ойын барысында қатысушылар экономикалық және құқықтық жағдайларға барабар шешімдер қабылдайды және іскерлік қарым-қатынас дағдыларын қолданады. Жұмыстың белгілі бір кезеңдерінде қатысушылар талдау нәтижелерін және жеке құжаттарды ресімдейді. Бір немесе екі апта ішінде студенттер «Шаруашылық құқығы» сияқты арнайы курстарды қайталауға тапсырма алады.

Рөлдік ойын жоспары кезеңдер бойынша қисынды түрде құрылады.

Ойынның I туры (әлеуметтік-құқықтық бағыт). Арнайы курс оқытушысы, ойын үйлестірушісі оқу мәселесін тұжырымдайды. Рөлдік ойын өткізудің мақсатын, шарттарын түсіндіреді. Имитация мен ойын ережелеріне сипаттама береді. Жұмыс режимін ұсынады. Ойынның жалпы жүрісіне шолу жасайды. Студенттермен бірге «фирмалардың» бағдарын және ойыншылардың рөлін анықтайды. Шаруашылық шартқа қатысушылардың (сатушы мен сатып алушы) функцияларымен таныстырады. Тапсырмалар мен материалдар пакеттерін береді.

Ойынның II туры (ойынға дайындық). Жағдайды, нұсқаулықтарды, қондырғыларды және басқа материалдарды зерттеу. Үйлестіруші сценарийді құрастырады, ойын міндеттері, ережелері мен ойынға қатысушылардың рөлдеріне тоқталады.

Үйлестіруші сценарийді құрастырады, ойын тапсырмаларына, ойын процедураларына, гол соғу ережелеріне тоқталады (ойынның есеп тақтасын көрсетеді). Оқушылар қосымша ақпарат жинайды, оқытушымен кеңесіп, ойын мазмұны мен процесін талқылайды.

III ойын раунды (ойынды өткізу). Бұл кезең нақты ойын процесін қамтиды. Ойын басталғаннан бері ешкімнің араласуға және оның бағытын өзгертуге құқығы жоқ. Қатысушылардың іс-әрекетін ойынның негізгі мақсатынан ауытқып кеткен жағдайда ғана жетекші немесе үйлестіруші ғана түзете алады. Үйлестіруші ойынды бастағаннан кейін оған қатысудың қажеті жоқ. Оның міндеті – ойын әрекеттерін, нәтижелерін бақылау, ұпай жинау, түсініксіздіктерді анықтау және қатысушылардың өтініші бойынша олардың жұмысына көмек көрсету.

Ойыншыларды екі топқа бөлу – «фирмалар». Студенттердің бірінші тобы, сатып алушы сауда компаниясының өкілдері, оның бас директоры, бас есепшісі, контрагенттің өкілі (шарт жасасу кезінде азаматтық-құқықтық қатынастардың тараптарының бірі) және заңгер. Студенттердің екінші тобы, сол кейіпкерлері бар тігін компаниясының өкілдері.

Ойын шарты бойынша әр топқа өз фирмасына фирма жұмысының түріне сәйкес келетін және оның қызметінің мазмұны туралы айтатындай атау беру ұсынылды. Олардың бірегейлігін әрі қарай қазылар алқасы бағалайды. Шартты жасасар алдында екі топ кеңес өткізеді.

Ойын шарты бойынша әр топқа өз фирмасына фирма жұмысының түріне сәйкес келетін және оның қызметінің мазмұны туралы айтатындай атау беру ұсынылды. Олардың бірегейлігін әрі қарай қазылар алқасы бағалайды. Шартты жасасар алдында екі топ кеңес өткізеді.

Шартты дайындау барысында жауаптар берілуі тиіс талқыланатын мәселелер:

- біз не істегіміз келеді және мәміле нәтижесінде не аламыз?
- шарт бойынша қандай әрекеттер, қашан және кім орындауы тиіс?
- шартқа қол қойылғаннан кейін оны орындауға кепілдік беру үшін не қажет?
- біздің тарапымыздан шартты дұрыс ресімдемеу мен орындамаудың құқықтық салдары мен ықтималдығы қандай?
- тәуекелді төмендету бойынша қандай шараларды қарастыру қажет?

Мысалы, фирмада түгендеу жүргізу және шоттардағы қорытындыларды көрсету туралы құжаттамамен және т.б. танысады.

Шартты жасасар алдында екі топ оның құрылымын талқылап, бухгалтерлік есепті жүргізу үшін және салық салу үшін маңызды шарттың қолданылу мерзімін келісуі тиіс. Сондай-ақ шарт бойынша міндеттемелерді орындауға кедергі келтіруі мүмкін форс-мажорлық жағдайлардың, жағдайлардың туындау ықтималдығын көздеу. Алайда, олардың пайда болуы Тараптардың еркіне байланысты емес және оларды шарт жасаушыларға зиян келтірмей шешу талаптарын болжауға міндетті.

Ойынның шарттарына сәйкес, әр топтан өз компаниясына компанияның орналасуына сәйкес келетін және оның мазмұны туралы сөйлесетін етіп атау сұралады. Олардың өзіндік ерекшелігін қазылар алқасы одан әрі бағалайды. Келісім-шарт жасамас бұрын екі топ кездесу өткізеді.

Ойынның шарттарына сәйкес, әр топтан өз компаниясына компанияның орналасуына сәйкес келетін және оның мазмұны туралы сөйлесетін етіп атау сұралады. Олардың өзіндік ерекшелігін қазылар алқасы одан әрі бағалайды. Келісім-шарт жасамас бұрын екі топ кездесу өткізеді.

Келісім-шартты дайындау кезінде жауап беруі керек мәселелер талқыланды:

- біз не істегіміз келеді және мәміле нәтижесінде не аламыз?
- келісімшарт бойынша қандай іс-әрекеттерді, қашан және кім орындау керек?
- шартқа қол қойғаннан кейін оның орындалуына кепілдік беру үшін не қажет?
- шарттың дұрыс орындалмауы және орындалмауы қаупінің заңды салдары және ықтималдығы қандай?
- Тәуекелді азайту үшін қандай шаралар қолдану керек?

Мысалы, компанияда түгендеу жүргізу және нәтижелерді шоттар бойынша көрсету туралы, құжаттамамен танысу және т.б.

Келісім жасамас бұрын екі топ та оның құрылымын талқылап, келісімнің басталу күнін келісуі керек, бұл бухгалтерлік есеп пен салық салу үшін маңызды. Сондай-ақ, форс-мажорлық жағдайлардың, келісімшарт бойынша міндеттемелердің орындалуына кедергі келтіруі мүмкін жағдайлардың ықтималдығын ескеріңіз. Алайда оның пайда болуы тараптардың еркіне байланысты емес. Келісімшарт жасаушыларға зиян тигізбестен оларды шешуге жағдай жасаңыз.

Ойынға қатысушылар тараптардың біреуі келісім-шарт талаптарын айтарлықтай бұзған жағдайда сот шешімімен тараптардың бірінің өтініші бойынша келісімге өзгертулер мен толықтырулар енгізілуі мүмкін жағдайларды қарастыруы керек.

Ойынның IV туры (финал). Бұл кезең ойын нәтижелерін талдау, талқылау және бағалауды қамтиды. Қазылар алқасы (заңгерлер, экономистер, бизнес басшылары) әр қатысушының (немесе топтың) жұмысын бағалап, рөлдік ойынды қорытындылайды. Қатысушы-қатысушы фирмалардың бірінің өнімі болып табылатын экономикалық сатып алу-сату шартын жасасу, құжаттамамен жұмыс істеу, заңды тұжырымдамалармен жұмыс істеу, келісімнің экономикалық және заңды жақтарын талдау, талдау нәтижелерін қорытындылау және тәуелсіз қорытындылар жасау қабілеттерін көрсету керек.

Қазылар алқасы сарапшылар тобымен бірлесе отырып, компаниялардың атауының олардың қызмет түріне сәйкестігін, ойынға қатысушылардың экономикалық және құқықтық тұрғыдан, заңдылықтағы іс-әрекеті, іскерлік қатынас ережелері мен қызметтік этикеттің сақталуын талдайды.

Сарапшылар тобы заң тұрғысынан келісім-шарттың Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкестігін немесе сәйкес еместігін дәлелдейді. Ол келісімшарттың әр тармағының заңды салдарын дәлелдейді. Әрбір тараптың бұзғаны үшін санкциялар көрсетілгенін, дауларды шешуге арналған шарттардың дұрыс немесе дұрыс еместігін негіздейді. Контрагенттің өкілінің келісімге қол қою құқығын және т.б. тексереді. Ойыншылардың шартты жасасу мен толтырудағы қателіктерін талдайды, соның салдарынан мәміле жарамсыз деп танылуы мүмкін. Олар: келісім-шарттың жұмыс тілін бұзу; шартта көрсетілмеген мәселелерді шешу тәртібі; тараптардың өтініштерінің сәйкестігі, егжей-тегжейлердің толықтығы, мәмілеге қатысушы тараптардың өкілдерінің қолдарының заңдылығы және басқалары өз тұжырымдары мен қорытындыларын Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің ережелерімен дәлелдеу.

Экономикалық тұрғыдан алғанда келісім-шартты талдау экономикалық тұрғыдан жүргізіледі. Келісімшарт тараптардың қызмет ету шарттарына сәйкес түзетіледі.

Рөлдік ойындар үйлестірушісі (арнайы курстың оқытушысы) ойынның барысын, ойыншылардың жұмысын бақылап қана қоймайды, сонымен қатар көмек көрсетеді, қателіктерді түзетеді және қорытынды кезеңде рөлдік ойын нәтижелерін бағалайды және қорытындылайды.

Рөлдік ойын студенттерге нақты экономикалық және құқықтық жағдай туындағанға дейін практикалық іс-әрекет әдістерін игеруге көмектеседі деп санаймыз. Ойын барысында жиналған тәжірибеге сүйене отырып, қажетті кәсіби шешім қабылдау дағдыларын игеруге мүмкіндік береді. Бұл тәжірибеде қолдану үшін құқықтық білімді игеру қажеттілігін туындатады.

Жалпы алғанда ойын жаттығулары және рөлдік ойындарды өткізу тәжірибесі студенттердің ойынға деген қызығушылығын көрсетеді, өйткені олар арнайы курстың тақырыбы бойынша оқу материалын толық игеруге ықпал етеді. Ойын жаттығулары дәрістер, семинарлар және практикалық сабақтар сияқты дәстүрлі жаттығулар формаларын органикалық түрде толықтырады. Рөлдік ойынның сценарийі материалдар негізінде дайындалды [222-224].

Колледж студенттеріне арналған формалардың, әдістердің және оқу құралдарының дәстүрлі арсеналында (лекциялар, дебаттар, семинарлар, дискуссиялар және т.б.), студенттер дайындаған акустикалық және көрнекі оқу құралдары (слайдтар, мөлдір үлдірлер, бейнероликтер, компьютерлік проекторлар көмегімен құқықтық тақырыптағы презентациялар) қолданылды [225-231]. Тәжірибе студенттердің өзін-өзі басқару органдарының қатысуымен құқықтық білім күндерін, құқықтық білім беру күндерін ұйымдастыру сияқты студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің осындай түрлерін қолданудың орындылығын көрсетеді. Құқықтық білім күндері мен құқықтық мәдениеттің өзекті мәселелері бойынша тақырыптар колледж директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, әлеуметтік педагогпен келісіледі. Мұндай іс-шараларға арналған материалдарды студенттердің өздері Қазақстан Республикасы азаматтарының саяси құқықтары мен бостандықтарын іске асырудағы құқықтық мәдениеттің рөлі туралы дайындайды. Мәселен, құқықтық мәдениеттің құқықтық процестерге әсері, құқықтық мәдениетті қоғамдық құндылық және қоғамдық қатынастардың барлық салаларын реттеуші ретінде қарастыру, тұлғалық мінез-құлықтың жалпы механизміндегі құқықтық мәдениеттің орны, оның жастар ортасындағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алудағы рөлі туралы және есірткіні қолдануға және таратуға байланысты қылмыстар.

Студенттік топтардағы кураторлық сағаттарда азаматтардың мінез-құлқының құқықтық нормалары, қоғамдағы қатынастар, азаматтардың заңсыз әрекеттерді жасағаны үшін жауапкершілік шаралары қарастырылады. Жұмыстың бұл формасы сынып жетекшісіне белгілі бір тақырып бойынша материал таңдауға мүмкіндік береді. Студенттер қоғамдағы заңдылық пен мінез-құлық ережелерімен тереңірек танысады. Ол: өзіңізді құқықтық қоғамның мүшесі ретінде мойындаңыз, өз әрекеттеріңіз бен әрекеттеріңізді бақылаңыз.

Құқықтық білім және құқықтық білім күндері заңгерлермен, әлеуметтік қызметкерлермен, психологтармен кездесулер өткізіледі. «Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі» студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуде студенттік өзін-өзі басқаруға маңызды рөл беріледі. Студенттік өзін-өзі басқарудың құқықтық білім берудің мақсаттары мен міндеттерін іске

асырудағы басты мақсаты – студенттердің азаматтық құқықтары мен мүдделерін қорғаудағы жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, құқықтық мәдениет туралы білім алу және болашақ кәсіби қызметіне құқықтық қолдау көрсету.

Колледждегі өзін-өзі басқару шағын қоғамдастықтарды (студенттік топтарды) дербес басқару, колледждің мәдени-білім беру ортасында өзін-өзі басқару қағидаты негізінде құрылады, бір адамдық басқарумен қатар, білім беру процесіне барлық тең қатысушылардың (мұғалімдер, ата-аналар, студенттер) Қазақстан Республикасының заңнамасына негізделген қатысуын білдіреді. білім беру мекемесін басқаруға қатысу құқығына ие болады.

Басқаша айтқанда, студенттік өзін-өзі басқару – бұл әлеуметтік маңызды мақсаттарға жету үшін шешімдер қабылдау мен іске асыруда олардың тәуелсіздіктерін дамытуды қамтамасыз ететін мәдени-тәрбие ортасындағы ұжымның өмірін ұйымдастырудың бір түрі, студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу. Сондықтан студенттік өзін-өзі басқару органдарына студенттердің белсенді азаматтық позициясын қалыптастыруға және олардың заңды тұлғасын арттыруға бағытталған нақты өкілеттіктер берілуі керек. Құқықтық мәдениетті көтеру мәселелерін шешумен қатар, олар: салауатты өмір салтын насихаттау, қоғамға қарсы мінез-құлық пен құқық бұзушылықтың алдын-алу, әлеуметтік маңызы бар жобаларды іске асыру.

Студенттердің өзін-өзі басқаруға қатысуы жастар арасында айқын және ақпараттандырылған азаматтық ұстанымды қалыптастыруға ықпал етеді. Өзіне және басқаларға құндылық қатынасы құқықтық білім мен практикалық дағдыларды жинақтайды. Әлеуметтік және құқықтық сауаттылықты арттыруға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын басшылыққа алуға көмектеседі. Бұл колледждің АПЦК (Арнайы пәндер циклдық комитеті) өзара іс-қимыл тұрғысынан құқықтық сананы қалыптастыру және құқықтық мәдениетті тәрбиелеу, оның қажетті деңгейін анықтау үшін қолайлы негізге айналуға.

Әдістеме бойынша «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы үшін оқыту әдістерін (грек тілінен аударғанда - сөзбе-сөз: бірденеге жол) таңдағанда, біз «Жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету» колледждерінің студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің тиімді нәтижесіне жетуге бағытталған оқытушы мен студенттердің өзара әрекеттесу тәсілін айтамыз.

Жұмыста ұзақ уақыт бойы педагогикалық тұрғыдан ақталған әдістер (түсіндірме, иллюстрациялық, репродуктивті, ішінара іздеу, проблемалық) қолданылды [232-234]. Жұмыста ұзақ уақыт бойы педагогикалық тұрғыдан ақталған әдістер (түсіндірме, иллюстрациялық, репродуктивті, ішінара іздеу, проблемалық) қолданылды. Аталған әдістердің жиынтығында студенттердің болашақ кәсіби қызметіне ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы, ұжымдағы, отбасындағы және т.б. күнделікті өмірге тікелей байланысты білім беретін колледждің заң саласындағы студенттердің белсенді танымдық белсенділігін ынталандыру әдістері қолданылды. Оларға тестілеу, тренингтер, мерзімді материалдармен және құжаттармен жұмыс істеу құқықтың қайнар көздері, құқықтық

мәселелерді шешу, өмірлік жағдайларды талдау, құқықтық мәдениет туралы очерктер мен ойлар (очерктер), тақырыптық глоссарий (белгілі бір тақырып бойынша негізгі құқықтық түсініктердің реттелген жиынтығы) кіреді. Репродуктивті және өнімді сипаттағы заңды диктанттың жазбаша әдісі қолданылды.

Мысал ретінде репродуктивті сипаттағы құқықтық диктанттың үзіндісін келтірейік, оның негізгі мақсаты студенттердің негізгі құқықтық ұғымдарын түсіну, жаңғырту және есте сақтау болды.

Диктант тақырыбы: «Заңды жауапкершілік». Диктантты жазар алдында оның мәтінін дәйекті және анық 2-3 оқушы дауыстап айтады. Содан кейін мәтін мұғалімге жүктеледі: «Заңды жауапкершілік дегеніміз – заңсыз әрекет жасағаны үшін кінәлі адамға мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану. Заңды жауапкершілік – мемлекет өзінің құзыретті органдары мен құқық бұзушы жасаған құқыққа қайшы әрекеті үшін тиісті ажыратудан бас тарту міндеттемесін өзіне жүктеген құқықтық қатынастар. Заңды жауапкершілік құқық бұзушылықтан немесе әлеуметтік қауіпті әрекеттен туындайды және ерекше құқықтық қатынастарды құрайды. Құқықбұзушылық фактісі субъектіні (құқық бұзушыны) мемлекетпен белгілі бір құқықтық қатынастар орнатады, онда мемлекет құзыретті органдар атынан уәкілетті тарап ретінде әрекет етеді, ал құқық бұзушы – міндетті тарап».

Оқытушының алға қойған танымдық-тәрбиелік міндеттерінің шешімін белсенді іздеуді ұйымдастыру барысында студенттердің құқықтық ойлау қабілетін арттыру үшін құқықтық мәдениеттің негізін оқитудың өнімді сипатының құқықтық диктантын қолданған жөн. Мұндай диктант келесідей: мұғалім сөйлемнің басталуын жазады, ережелерді жариялайды, ал оқушылар оны дәптерлердің бос парақтарына жазады, сөйлемді түсінеді және аяқтайды. Қорытынды жасауға болмайды. Диктанттың нәтижесін мұғалімнің өзі тексереді немесе бағалайды, жақшаларға салынған дұрыс жауаптардың ұсынылған нұсқалары бар жаднамаларға сәйкес оқушылардың өзі бағалайды (өзара бағалайды). Диктантты оқушыға бір дұрыс жауап беру жеткілікті.

Есте сақтау қабілетін анықтауға арналған диктант, мысалы: «Құқықтық мәдениетті құрайтын ұғымдардың мәні» тақырыбында.

Құқықтық мәдениет (ойлау образын, мінез-құлық нормалары мен стандарттарын қамтитын жалпы мәдениеттің бір түрі; құқық, оны іске асыру туралы адамдардың қандай да бір ортақтығының түсініктері кешені; құқықты білу және түсіну, оның ұйғарымдарын саналы орындау; қоғамның құқықтық өмірінің сапасы және мемлекет пен қоғамның адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдігінің дәрежесі) ретінде түсініледі.

Қоғамның құқықтық мәдениеті – бұл қоғамның даму деңгейі мен рөлі, әділеттілік, заңдылық, мемлекеттік органдар мен қоғамдық сананың заңына қатынасы.

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті – бұл ішкі сенім негізінде заң талаптарын сақтай отырып, адамның қажетті құқықтық білім шеңбері).

Құқықтық мәдениет мәдениеттің басқа бағыттарымен (саяси, моральдық (этикалық), эстетикалық, діни және т.б.) ынтымақтастықта жұмыс істейді.

Заң - бұл (ең жоғарғы заң шығарушы орган қабылдаған нормативтік акт) (Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген тәртіппен).

Құқық – мемлекеттік, корпоративтік және басқа ықпал ету шараларымен қамтамасыз етілген жалпы, міндетті, нақты және нақты талаптардың жүйесі. Мемлекет қорғайтын мемлекеттік актілерде көрсетілген міндетті тәртіп ережесі... деп аталды (құқық нормасы). Бұл ретте, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Заңының жобасы» Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің қарауына жолданып, «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы», Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңының жобасы әзірленді.

Нормативтік-құқықтық ұйғарымдар – бұл (тиісті құжаттарда бекітілген ережелер, талаптар, өкімдер және т.б.). Адам құқықтарының мәртебесі халықаралық құжаттарда бекітілген... (БҰҰ және әлемдік қоғамдастықпен қорғалған). Адам құқықтарын елемеу төмен деңгейдегі салдары болып табылады (философиялық және құқықтық мәдениет). Мемлекет белгілейтін ережелер (заңдар). ҚР-да жоғары құндылық болып табылады... (адам, оның құқықтары мен бостандықтары) (Қосымша В).

Құқықтық сана – бұл (қолданыстағы құқыққа, қолданыстағы құқықтық нормаларға көзқарастар жиынтығы; адам санасының нысандарының немесе салаларының бірі; құқықтық мәдениет пен құқықтық жүйенің жай-күйін өлшеді; оның әділдігі мен орындылығы тұрғысынан қандай құқық болуы тиіс екендігі туралы идеялар, көзқарастар, көзқарастар жиынтығы).

Құқықтық ойлау – құқықтық жағдайларды бағалау және құқықтық проблемаларды шешу кезінде субъектілердің құқықтық қатынастарын көрсету нәтижесі; құқықтық шындықты бағалауға және әділ шешімдер қабылдауға көзқарастар, тәсілдер, тәсілдер жиынтығы.

Құқықтық іс-әрекет – бұл, адамның заңды ұйғарымдарын қатаң, нақты сақтауы, оған берілген құқықтарды жүзеге асырудағы белсенділігі, жауапкершіліктің жоғары деңгейі болып табылады.

Құқықтық емес бейіндегі орта кәсіптік білім беру колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін апробациялау барысында жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі сияқты тәжірибелік-ізвестіру жолымен құқықтық тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттар (2.1) тәжірибелік режимде анықталып, тексерілді.

Біздің ойымызша, колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің тиімділігі күтілетін оқу нәтижесін беретін педагогикалық жағдайлармен анықталады:

-колледждің оқу процесінде студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін әзірлеу және енгізу, оның негізгі мазмұнды компоненті «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы болып табылады;

- колледжде мәдени-тәрбие ортасын құру және студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуде оның педагогикалық мүмкіндіктерін пайдалану, мақсатты белсенді оқу және оқудан тыс құқықтық тәрбиелеу қызметі процесінде құқықтық сана мен құқықтық ойлауды дамыту;

- «Студент-оқытушы-студент» жүйесіндегі субъекті-субъектілік қатынастар негізінде ортамен өзара қарым-қатынас жиынтығын ұйымдастыру, қойылған мақсаттарға қол жеткізуге және студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу құралына айналдыру арқылы кепілді нәтижелер алуға бағытталған;

- оқу процесінде болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис маманының кәсіби қызметінің нақты жағдайларын модельдейтін құқықтық оқытудың белсенді және интерактивті нысандары мен әдістерін орта ортамен өзара іс-қимылда жүзеге асыру;

- болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарын кәсіби даярлаудың оқу жоспарының вариативті бөліміне «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы «Таңдау бойынша пәндер» блогына енгізу.

Апробация барысында біз мынадай қорытындыға келдік: колледж студенттерінің құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің анықталған педагогикалық шарттарының табыстылығымен қамтамасыз етіледі:

- диагностикалық құралмен қолданылатын-құқықтық мәдениеттің тәрбиелілік деңгейінің көрсеткіштері мен сапалық сипаттамаларының жиынтығы;

- құқықтық мәдениетті тәрбиелеу әдістері мен тәсілдері;

- құқықтық мәдениеттің әліпбиіне үйрету барысында студенттердің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілігін анықтау әдістемесімен (Л. Колберг пен Дж. Тапп, А.Н. Славской, М.И. Воловикованың бейімделуі; Д.С. Безносков құқығына қарым-қатынасты зерттеу әдістемесі, М. Рокичтің құндылықты бағдарларын ранжирлеу әдістемесі, Л.А. Ясюкованың құқықтық санасын зерттеу әдістемесі және т. б.).

Тәжірибе көрсеткендей, эксперименталды топ студенттері арнайы курстарға қызығушылықпен қатысты. Олар құқықтық мәдениет пен құқықтық білімді меңгеруге ұмтылды, өйткені біз оларды жеңіл өнеркәсіп және сервис қызметтерін тұтынушылармен қарым-қатынаста болашақ кәсіби қызметте қажет екендігіне негіздедік.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілігі құқық тәрбиелеу қызметінің табысты нәтижесі болып табылады. Тәрбие тек құқықтық білім мен іскерлікті қалыптастыру мен дамытуды ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызметтің мазмұны мен ерекшеліктерін практикалық меңгеруді көздейді.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениеті тәрбиесінің маңызды көрсеткіштері ҚР Конституциясы мен ҚР Заңдарына деген құрмет, патриотизм сезімі және белсенді азаматтық ұстанымның болуы болып табылады.

2.4 Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу бойынша тәжірибелік жұмыстар нәтижелерінің салыстырмалы сипаттамасы

«Жеңіл өнеркәсіп және сервис» колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің ұсынылған педагогикалық моделінің тиімділігін бағалау мақсатында педагогикалық эксперимент өткізілді. Біздің зерттеуіміздегі педагогикалық эксперимент әдісі модельді тексерудегі негізгі әдістердің бірі болды. Тәжірибе Шымкент қаласындағы «Жеңіл өнеркәсіп және сервис» колледжі және «Тамақтандыру индустриясы және сервис» колледжі базасында 2017 жылдан бастап 2020 жылдар арасында жүргізілді. Барлық экспериментке 195 студенттер қамтылды, оның 97 эксперимент тобы (ЭТ) және 98 бақылау тобы (БТ) студенттері және 17 оқытушы қатысты.

Бұл бөлімде колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін іске асырудағы эксперименттің анықтаушы, қалыптастырушы және қорытынды кезеңдерінің нәтижелері, сондай-ақ оларды салыстырмалы талдау берілген.

Зерттеу барысында туындаған мәселенің шешімі біздің жеке жұмыс тәжірибемізге және эксперименттік топтар колледжі оқытушыларының практикалық қызметіне негізделген.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің тиімділігі мақсатты тиімділік және осы процесті басқаруды қамтамасыз ететін педагогикалық шарттардың тиімділігі тұрғысынан сыналды және бағаланды [235]. Мақсатты тиімділік біздің ойымызша студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің күтілетін нәтижелерінің пәндерге педагогикалық әсер ету мақсаттарына сәйкестігін білдіреді.

Зерттеу барысы ұсынылған жұмыс гипотезасының ашылуы мен дәлелді растауымен анықталды: заңгер емес колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесі басқарылатын және сәтті болады, егер төмендегі ерекшеліктер ескерілсе:

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тұжырымдамалық мәртебесі түсіндірілді: мазмұнды сипаттамасы, құрылымы мен қызметі;
- болашақ орта деңгейлі маманның кәсіби және тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік мәні анықталды;
- колледждің мәдени-білім беру ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін құрудың алғышарттары анықталды және теориялық тұрғыдан негізделген;
- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық моделі жасалды, негізделді және сыналды, оның қалыптасу деңгейлері сипатталды;
- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу процесінің тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайлардың жиынтығы іске асырылды.

Біздің экспериментіміз колледждің оқу процесі жұмысының әдеттегі жағдайында өтті. 2.2 бөлімде көрсетілгендей, экспериментті анықтау кезеңінің міндеттері: колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің бастапқы деңгейін өлшеу, оларды тәрбиелеу деңгейлері бойынша бөлу және пәндерге педагогикалық әсердің келесі мазмұнын анықтау.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудегі негізгі зерттеу процедуралары жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету және оның қалыптасу дәрежесі болып табылады.

- студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің бастапқы деңгейін өлшеу және формативті эксперименттен кейін алынған ұқсас деректерді кейінгі салыстыру мақсатында және құқықтық мәдениетті тәрбиелеу деңгейлерінің жоғарылауы немесе тұрақтылығы үшін даму деңгейіне қарай бөлу;

- колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесінің тиімділігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттардың жиынтығын анықтау, құру және тексеру.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейлерінің сипаттамалары 4-кестеде келтірілген.

Бұл процедураларға ғылыми зерттеудің дәстүрлі эмпирикалық әдістерін қолдану арқылы диагноз қойылды: тестілеу, әңгімелесу (ауызша, жазбаша, стандартталған), колледждің мәдени-білім беру ортасындағы студенттердің іс-әрекеті мен іс-әрекетін бақылау, сауалнамалар және олардың қызмет нәтижелерін зерттеу. Сонымен қатар проблемалық-бағдарланған міндеттерді орындау, сараптамалық бағалау әдісі, сандық және сапалық талдау.

Объективті байқау және бағалау әдістері өзін-өзі бағалау әдісін қолдана отырып толықтырылды және нақтыланды. Зерттеу нәтижелері бақылау күнделіктеріне енгізілді. Оқу сабақтары мен сабақтан тыс уақытта күнделікті өмірде жүзеге асырылатын, колледждің заң саласындағы әртүрлі қызмет түрлеріне қатысатын студенттердің құқықтық мәдениеті деңгейінің өсу деңгейі тіркелді. Бұл құқықтық мәдениеттің *құндылық-мотивациялық, когнитивті (ақпараттық), праксиологиялық және реттеуші (мінез-құлықтық) компоненттері* бойынша нәтижелерге қол жеткізуге жағдай жасады.

Құқықтық мәдениеттің студенттері арасындағы тәрбие деңгейлерін салыстыру үшін біз сандық көрсеткіштерді 1-ден 3 баллға дейін есептейтін М.С.Завьялованың баллистикалық әдісін қолдандық. «1» балл құқықтық мәдениеттің тәрбиесінің төмен деңгейін білдіреді. «2» баллы - бұл көрсеткіштің орташа деңгейі. «3» белгісі - оның жоғары деңгейін атап өтті.

Студенттердің құқықтық мәдениетінің деңгейі топтастырылған құндылықтардың біркелкі емес интервалдары аясында анықталды (Кыверялг А.А. [236], Пошаев Д. [237]). Төмен деңгей аралықта анықталды - 9-14. Орташа - 15-22. Жоғары - 23-27.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейлеріндегі өсудің жалпы мәні және алынған мәліметтерді математикалық өңдеу Фишер ф * критерийі арқылы анықталды және Пирсон келісімінің критерийі арқылы тексеріліп, нәтиженің статистикалық маңыздылық деңгейлерін салыстырдық.

Бұл құндылық бағдарларын, респонденттердің заңға қатынасын (олардың құқықтары мен жеңіл өнеркәсіп пен қызметтерді тұтынушылардың құқықтары), басқа да заңды құбылыстарды, заңның және құқықтық тәртіпті сақтаудың әлеуметтік маңыздылығын түсінуді зерттеу нәтижелерін анықтады.

Қажетті мәліметтерді алу үшін диагностикалық әдістер ғана емес, сонымен бірге білім беру функциялары да қолданылды.

- 15 сұрақтан тұратын сұхбат және 4 сұрақтан тұратын сұхбаттың жедел нұсқасы: Л.Н. Колберг пен Дж.Таптың бейімделген заңдылықтарын зерттеу әдістемесі, заңдар қайдан шығады, олардың функциялары қандай? оларды бұзу мүмкін бе және оларды өзгерту мүмкін бе. Сұхбат нәтижелері студенттердің құқықтық сауаттылық деңгейі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді;

- Д.С. Бесносовтың заңдылыққа қатынасын зерттеу әдістемесі, оның ішінде 48 сұрақ студенттерге біркелкі жауап берген, «Мен толықтай келісемін» критерийлері бойынша бағаланды +2 балл; «Келісемін» +1 балл; «Мен келісемін бе, жоқ па деп айту қиын» 0 балл; «Келіспеймін» -1 балл; «Мен мүлдем келіспеймін» -2 балл. Д.С. Бесносовтың әдістемесі студенттердің заңға қатынасының әртүрлі нұсқаларын анықтауға және оларда заңға деген қарым-қатынастың басым түрін анықтауға мүмкіндік берді;

- Л.А. Ясюкованың құқықтық сананы зерттеу әдістемесін, құқықтық сананың қалыптасуын және болашақ маманның кәсіби қызмет пен тұлға аралық қатынастардағы құқықтық нормаларды сақтауға дайындығын бағалауға бағытталған;

- М.Рокичтің құндылық бағдарларын тестілеуді қолданып саралау техникасы негізге алынды (Қосымша Г);

- Мусулова Р.Р. Құқыққа деген көзқарасы. (Қосымша Д)

-Т.А. Фиросованың «Құқықтық сананы топтық бағалау» әдістемесі (С.А. Кузнецовпен бейімделген).

Әдетте, бір әдісті қолданған зерттеу нәтижелері басқа әдістердің мәліметтерімен біріктірілді.

Статистикалық мәліметтерді математикалық өңдеуге арналған EXCEL, SPSS v.13.0 бағдарламалық пакеттерін қолдана отырып өңдеу жұмыстары жүргізілді.

Зерттеудің міндеттері колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеу жетістігін қамтамасыз ететін педагогикалық шарттардың жиынтығын анықтау болды. Оларды құрудың әдіснамалық негізі аксиологиялық, экологиялық, мәдени және тұлғаға бағытталған тәсілдер жиынтығы болды.

Бұл тәсілдер жиынтығында бірінші шарт колледждің оқу процесінде студенттердің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық моделін әзірлеу және енгізу болды, оның негізгі мазмұнды компоненті «Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсы.

Екінші шарт, колледжде мәдени-білім беру ортасын құру және оның педагогикалық мүмкіндіктерін мақсатты білім беру және тәрбиелік емес іс-әрекет процесінде студенттерді қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің әр түрлі формалары мен түрлеріне құқықтық білім беру іс-әрекетінің субъектісі ретінде белсенді қосу үшін пайдалану.

Үшінші шарт, оқушы-мұғалім-оқушы жүйесіндегі пәндік-субъективті қатынастар негізінде қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің жиынтығын ұйымдастыру, ол оқушылардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу құралына айналдыру арқылы мақсаттарға жетуге және кепілдендірілген нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған.

Төртінші шарт - оқу үрдісінде болашақ маманның кәсіптік қызметінің нақты жағдайларын модельдейтін белсенді және интерактивті формалар мен құқықтық оқыту әдістерін енгізу.

Бесінші шарт, болашақ мамандарды кәсіптік даярлаудың оқу бағдарламаларының ауыспалы бөлігіне және «элективті пәндер» блогына «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының қосылуы.

Оқытушыларды, экспериментке қатысушыларды ғылыми зерттеулердің міндеттерімен таныстыру, колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін сәтті тәрбиелеуді қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайларды талқылау және түзету мақсатында колледжде «Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің теориялық және практикалық мәселелері» атты ғылыми-әдістемелік семинар ұйымдастырылды. Семинар жыл бойы 36 сағатты көлемде әр айда өткізілді.

Дәріс сабақтарында құқықтық мәдениетті тәрбиелеуге қатысты негізгі мәселелер, «Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсының оқытудың ұйымдастырушылық-әдістемелік мәселелері талқыланды. Семинар-практикумда тәжірибеге қатысатын студенттердің құқықтық мәдениетін өлшеу үшін диагностикалық әдістер қолданылды.

Фишердің ϕ^* критерийі бойынша есептеулер нәтижелері колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үшін барлық қажетті және жеткілікті педагогикалық жағдайлар жасалғанын көрсетті.

Екінші шартты колледжде мәдени-білім беру ортасын құру және оның педагогикалық мүмкіндіктерін студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуде пайдалану туралы мәліметтерді іріктеме мысал ретінде келтірейік (7-кесте).

Кесте 7 - Экспериментке дейін, барысын және одан кейін студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге мәдени-тәрбиелеу ортасының әсерін бағалаудың орташа арифметикалық шамалары (%)

Құқықтық мәдениетті зерттеу элементтері	Эксперимент кезеңдері	Бақылау тобы (96)		Эксперимент тобы (97)	
		Орташа балдың мәні	Орташа рейтингті жоғарылату	Орташа балдың мәні	Орташа рейтингті жоғарылату
1	2	3	4	5	6
Құқықтық мәдениетті игеру мотивтерінің байқалуы	анықтаушы	3,24	-	3,16	-
	қалыптастырушы	3,30	0,06	3,49	0,34
	қорытынды	3,37	0,13	4,11	0,95
Кәсіби салады	анықтаушы	3,08	-	3,06	-
	қалыптастырушы	3,15	0,07	3,32	0,26

құқықтық нормаларды білу және түсіну	қорытынды	3,27	0,12	4,28	1,22
--------------------------------------	-----------	------	------	------	------

7-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6
Құқық саласындағы кәсіби қызметтің мазмұны мен ерекшеліктерін практикалық игеру	анықтаушы	3,19	-	3,18	-
	қалыптастырушы	3,24	0,05	3,49	0,31
	қорытынды	3,32	0,13	4,10	0,92
Кәсіби саладағы қызметтерді тұтынушылар мен олардың құқықтары мен міндеттерін түсіну	анықтаушы	3,18	-	3,07	-
	қалыптастырушы	3,24	0,06	3,41	0,34
	қорытынды	3,34	0,16	3,90	0,83

Педагогикалық жағдайларды таңдаудың дұрыстығын және оларды түзетуді тексеру үшін Фишердің бұрыштық түрлену коэффициенті (φ^* өлшемінің мәндері) қолданылды.

Фишердің бұрыштық түрленуінің коэффициентін есептеу мына формула бойынша жүргізілді:

$$\varphi = (\varphi_1 - \varphi_2) \times \sqrt{\frac{n_1 \times n_2}{n_1 + n_2}},$$

Мұнда,

φ_1 - құқықтық мәдениетті тәрбиелеу кезінде алынған мәліметтердің үлкен пайызына сәйкес келетін бұрыш;

φ_2 - алынған мәліметтердің аз пайызына сәйкес келетін бұрыш;

n_1 - 1 үлгідегі бақылаулар саны;

n_2 - 2 үлгідегі бақылаулар саны.

7-кестеде мәдени-тәрбие ортасы студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге әсер еткен кезде болатын барлық оң өзгерістер көрсетілген. Олар жүйелі және тұрақты сипатта болады. Олар Фишер φ^* -критерийдің мәнін пайдаланып анықталды, соған сәйкес біз нәтиженің статистикалық мәнінің φ^* деңгейін жоғарыдағы формула бойынша есептедік.

Фишердің ϕ^* критерийі бойынша есептеулер нәтижелері жеңіл өнеркәсіп пен сервис саласындағы колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тиісті деңгейлері арасында ЭТмен БТ арасындағы айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Бұл айырмашылықтар жоғары ($\phi^* = 1.74$) және орташа ($\phi^* = 1.80$) деңгейлерде айқын көрінеді.

Алынған деректерді растау және нәтижелерді толығымен ұсыну үшін олар Pearson келісім өлшемі бойынша тексерілді, соған сәйкес біз формуланы колдана отырып, құқықтық мәдениеттің р-деңгейін есептедік:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(f_{\text{э}} - f_m)^2}{f_m}, \quad df = (k-1)(m-1)$$

Қайта тексеру алынған нәтиженің статистикалық маңыздылығын көрсетті. Көріп отырғанымыздай, осы жағдайды іске асыру кезінде эксперименталды топтағы көрсеткіштердің құқықтық мәдениет тәрбиесінің деңгейлік көрсеткіштерін арттыру жағына қарай жылжуы байқалады, бұл эксперименталды топ студенттерінің құқықтық мәдениетіне мәдени-тәрбие ортасының әсер етуінің екінші жағдайын жасаудың тиімділігін растайды.

Басқаша айтқанда, эксперимент студенттердің құқықтық мәдениетін колледждің мәдени тәрбие ортасында тәрбиелеудің табыстылығы көбінесе тұлғаның тәрбиелік ықпалына байланысты екенін растады. Мәдени-тәрбие ортасы бұл жағдайда студенттердің құқықтық және тұлғалық даму жолын алдын ала анықтайды. Құқықтық қызмет субъектісі ретінде ортаны ортамен өзара іс-қимылдың түрлі нысандары мен түрлеріне қосу жолымен тәрбиелеу құралына айналдыра отырып, құқықтық өмір салтын қалыптастыруға ықпал етеді. Сол сияқты басқа шарттар да тексерілді. Оларды іріктеу кезінде көбінесе сауалнамаға, әңгімелесулерге, бақылауларға визуалды талдау жүргізілді. Аталған курсты оқыған соң және кеңес беруді ұйымдастырғаннан кейін құқықтық мәдениеттің тәрбиелілік компоненттерінің қалыптасу деңгейінің динамикасы жалпы топ бойынша, сондай-ақ әрбір студент бөлек (%-бен) ексеруден өтті (8-кесте).

Кесте 8 - Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениеті тәрбиесінің компоненттерінің қалыптасу деңгейінің динамикасы (%-бен)

Компоненттер	Деңгей-лер	Топтар			
		Эксперимент тобы		Бақылау тобы	
		Эксп. дейін	Эксп. кейін	Эксп. дейін	Эксп. кейін
құндылық-мотивациялық	Төмен	13	10	20	23
	Орта	47	40	45	37
	Жоғары	40	50	40	35
когнитивті (ақпараттық)	Төмен	10	10	15	14
	Орта	20	14	40	43
	Жоғары	70	76	45	43
праксиологиялық	Төмен	10	—	13	13

	Орта	27	10	37	40
	Жоғары	63	90	50	47
реттеуші (мінез-құлықтық) компоненттері	Төмен	—	—	6	—
	Орта	33	15	31	30
	Жоғары	67	85	66	70

Эксперименттің қорытынды кезеңінде екі топта да студенттердің құқықтық мәдениетінің бастапқы деңгейін диагностикалаудың нәтижелері студенттердің құқықтық мәдениеті БТ және ЭТ негізінен орта және төмен деңгейде қалыптасқанын көрсетті. Бұл жағдайды түзету үшін, Эксперименттің қалыптасқан кезеңінде «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы әзірленді және оны табысты іске асыру шарттары айқындалды.

Бақылау және экспериментальды топтарды эмпирикалық зерттеу барысында біз жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің жалпы үрдістерін, сондай-ақ құқықтық білімді, іскерлікті және дағдыларды меңгеруге ынталандырудың жоғары деңгейін атап өттік. Экспериментальды топ студенттерінің құқықтық мәдениеттің маңыздылығы мен қажеттілігін, құқықтық сауаттылыққа деген ұмтылысын анық сезінуі байқалады, бұл колледждің заңдық емес бейіндегі шеңберінде арнайы оқыту жүргізуімен байланысты.

Математикалық статистика әдістерінің көмегімен біз алынған нәтижелерді растадық. Осылайша, гипотезаны растауды тексеру үшін біз критерийлерді қолдандық. Баламалы гипотезаны қабылдау біз байқаған топтарда айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын дәлелдейді. Егер гипотеза бақылау және экспериментальды топтарда колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік көрсеткіштерінің деңгейлеріндегі айырмашылық маңызды емес екенін білдірсе, онда-альтернативті гипотеза маңызды айырмашылықтардың бар екендігін көрсетеді.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениеті тәрбиесінің құрылымдық компонент 3 (9-12 кестелер) бойынша деңгейлік саралаудың (өсудің) нәтижелерін ұсынамыз.

Кесте 9 - Студенттердің құндылық-мотивациялық компонент бойынша құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейін көрсету (мотивтердің айқындылығы, құндылық қарым-қатынас және құқықтық ақпаратқа, құқықтық мәдениетке қажеттілік, құқықтың әлеуметтік, кәсіби және тұлғалық маңызын, құқықтық тәртіп пен заңды мінез-құлықты сезіну, құқыққа құрметпен қарау)

Деңгейлер	ЭТ	БТ
Жоғары	37	27
Орта	59	48
Төмен	2	25

$$\chi^2 = 23 + 0,025 + 16,6 = 39,625 \quad 39,625 > 5,99 \quad (H_1)$$

Осы зерттелетін компонент бойынша бақылау және эксперименталды топтар арасындағы айырмашылық айтарлықтай.

Кесте 10 - Когнитивті (ақпараттық) компонент бойынша студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеу деңгейін көрсету (құқықтық білімнің толықтығы, беріктігі мен тереңдігі, өзінің заңды құқықтары мен мүдделері, қызмет көрсетуді тұтынушылардың құқықтары мен мүдделері, Кәсіби саладағы нормативтік құқықтық актілер туралы түсініктері мен ұғынуы)

Деңгейлер	ЭТ	БТ
Жоғары	37	19
Орта	53	46
Төмен	10	35

$$\chi^2 = 16,1 + 2,4 + 22,1 = 40,6 \quad 40,6 > 5,99 \quad (H_1)$$

Осы зерттелетін компонент бойынша бақылау және эксперименталды топтар арасындағы айырмашылық айтарлықтай болып отыр.

Кесте 11 - Праксиологиялық компонент бойынша студенттердің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейін көрсету (кәсіби және құқықтық білімді құқық және мораль нормаларына сәйкес практикалық қызметке көшіру, құқықтық бағалауға, құқықтық ақпаратты, фактілер мен құбылыстарды талдауға және қорытуға, жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы кәсіби қызметті құқықтық қамтамасыз етуге ұмтылу)

Деңгейлер	ЭТ	БТ
Жоғары	34	24
Орта	57	53
Төмен	9	23

$$\chi^2 = 16,1 + 2,4 + 22,1 = 40,6 \quad 40,6 > 5,99 \quad (H_1)$$

Осы зерттелетін компонент бойынша бақылау және эксперименталды топтар арасындағы айырмашылық маңызды.

Осылайша, алынған деректер және кейінгі математикалық статистикалық өңдеу бақылау және эксперименталды топтар арасында анықталған елеулі айырмашылықтар кездейсоқ бола алмайтынын көрсетеді, өйткені эксперимент

басында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелену деңгейлері бойынша топтарда айырмашылықтар өте елеусіз болған.

Кесте 12 - Реттеушілік (мінез-құлық) компонент бойынша студенттерді құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейін көрсету (өз мінез-құлықтары мен іс-әрекеттерін, сондай-ақ өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін құқықтық бағалау, заңдылық талаптарын сақтау негізінде заңды және қоғамдық маңызы бар қызметті жүзеге асыруда өз ұстанымдары мен өзара қарым-қатынас стилін қорғаудағы еркін көріністер)

Деңгейлер	ЭТ	БТ
Жоғары	36	21
Орта	55	54
Төмен	9	25

Эксперимент басында және одан кейін бақылау және эксперименттік топтарда сыналушылардың құндылық-мотивациялық, когнитивтік, праксиологиялық және реттеушілік (мінез-құлық) салаларын талдай отырып, біз белгілі бір қорытынды жасадық. «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы оқып, оқу іс-шараларынан тыс әр түрлі іс-шараларды өткізгеннен кейін (құқықтық білім апталығы, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен кездесу, құқықтық жалпы оқу «адам өміріндегі заңдардың маңызын» (заңнама сақталмау және құрметтемеу себептерінің талдауы) арттырды. («Құқық білгірі» шығармашылық кеші және т.б.) біз студенттердің мәдени-тәрбие ортасымен және студенттермен ортамен өзара іс-қимылы жағдайында эксперимент барысында және кейін колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейінің артқанын аңғардық.

Сонымен қатар, бақылау топтарында көрсеткіштер өсуінің ешқандай серпіні байқалмады, өйткені белгілі бір оң өзгерістер сыналушылардың осы санаты арасында да орын алды, бірақ олармен арнайы мақсатты түзету жұмыстары жүргізілмеген. Алайда, бұл жағдайда БТ студенттерінің құқықтық мәдениет тәрбиесіне тәрбие ортасының (оның мәдени-ақпараттық ортасы) жағымды әсері мен тәрбиелік әсері туралы айтуға болады. Мәдени тәрбие ортасымен қарым-қатынас нәтижесінде студенттер жеке тұлғаның кәсіби-тұлғалық дамуы мен қалыптасуы орын алады. Тәрбие ортасы студентке жалпы мәдени игілік пен құқықтық құндылықтарға қол жеткізуді қамтамасыз еткен сайын, оның құқықтық сауаттылыққа деген қажеттілігін қанағаттандырады.

Студенттердің құқықтық мәдениетінің тәрбиелік көрсеткіштері 13-кестеде көрсетілген.

Тәжірибелік-эксперименталды жұмыс барысында алынған бақылау кесінділерінің деректері құқықтық мәдениеттің іріктемелі құрылымдық

элементтері бойынша эксперимент барысында және одан кейін студенттердің құқықтық мәдениетінің тәрбиелену деңгейінің оң динамикасын көрсетеді.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың қалыптастырушы кезеңінің әсерінен болатын өзгерістер барынша айқын байқалады.

Төмендегі кестелер мен суреттерде нәтижелердің салыстырмалы сипаттамалары келтірілген (13-14 кестелер, 5-7 суреттер).

Кесте 13 - Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың басында және аяғында колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің деңгейлік көрінісінің салыстырмалы деректері (%)

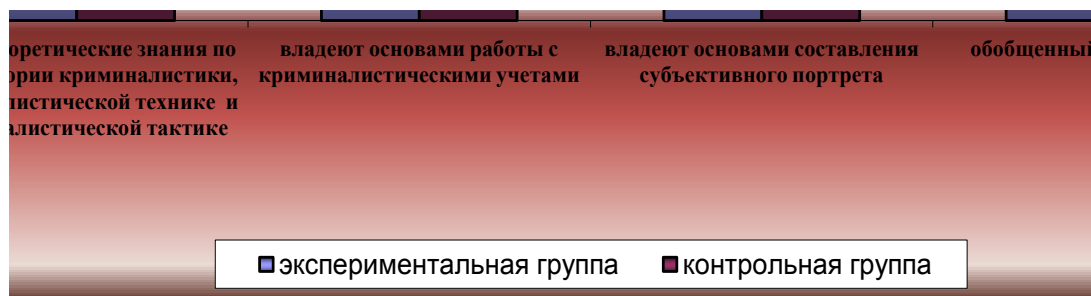
Құқықтық мәдениетті зерттеу элементтері	Топ	Жоғары		Орта		Төмен	
		Эксп. басы	Эксп. аяғы	Эксп. басы	Эксп. аяғы	Эксп. басы	Эксп. аяғы
Құқықтық мәдениетті игеру мотивтерінің байқалуы	ЭТ	21,6	31,9	13,9	16,7	7,9	7,2
	БТ	21,2	31,3	16,2	15,9	8,5	8,1
Кәсіби саладағы құқықтық нормаларды білу және түсіну	ЭТ	11,5	11,9	22,9	26,7	21,5	19,1
	БТ	11,7	11,7	21,1	22,1	20,3	20,1
Құқық саласындағы кәсіби қызметтің мазмұны мен ерекшелік-терін практикалық игеру	ЭТ	10,5	17,9	28,2	29,6	32,1	36,8
	БТ	9,6	9,8	19,5	19,8	29,8	31,2
Кәсіби саладағы қызмет-терді тұтынушылар мен олардың құқықтары мен міндеттерін түсіну	ЭТ	6,3	7,9	21,7	36,9	23,2	29,1
	БТ	5,7	5,9	17,9	18,1	19,7	20,3
Барлығы	ЭТ	14,4	22,7	27,2	27,5	22,1	21,9
	БТ	14,7	16,0	23,6	25,7	25,1	19,3

Кесте 14 - Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейлерін анықтауға арналған эксперимент нәтижелері

Деңгейлер	Бақылау тобы		Эксперимент тобы	
	Студент саны	%	Студент саны	%
Жоғары	9	23,7	8	25,8
Орта	18	47,4	14	45,2

Төмен	11	28,9	9	29,0
-------	----	------	---	------

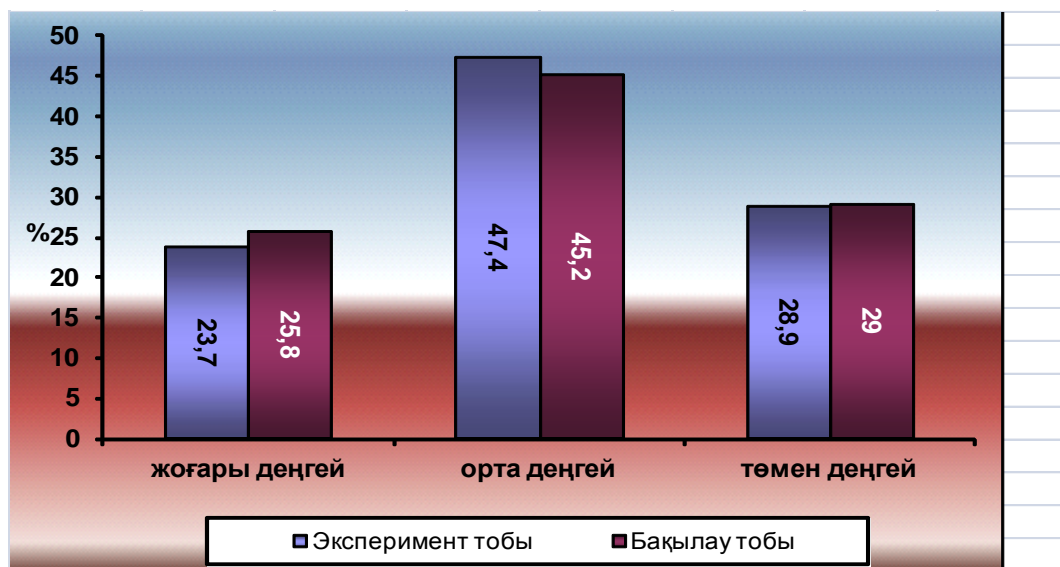
Сонымен, тәжірибелік жұмыстың басында құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейін көрсеткен студенттердің үлесі - 14,4%, орташа - 27,2%, төмен - 22,1% құрайды. Тәжірибелік жұмыстың соңында - 22,7% құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің жоғары деңгейін, орташа деңгей - 27,5% және төменгі деңгей - 21,9% көрсетті. Бұл студенттердің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің осы модельдік индикаторының көрінісінің оң динамикасын көрсетеді.

Сурет 5 - Колледж студенттерін құқықтық мәдениетінің тәрбиелелік деңгейлері бойынша бөлу

Кесте 15 - Колледж студенттерінде құқықтық мәдениетті тәрбиелеу бойынша тәжірибелік жұмыстардың салыстырмалы нәтижелері

Деңгей	Бақылау тобы					Эксперимент тобы				
	Эксп. дейін		Эксп. кейін		Δ	Эксп. дейін		Эксп. кейін		Δ
	Студ саны	%	Студ саны	%	%	Студ саны	%	Студ саны	%	%
Жоғары	9	23,7	11	29,0	5,3	8	25,8	11	35,5	9,7
Орта	18	47,4	21	55,2	7,8	14	45,2	18	58,1	12,9
Төмен	11	28,9	6	15,8	13,1	9	29,0	2	6,4	- 22,6

Сурет 6 - ЭТ студенттерін арнайы даярлаудан кейін қалыптастырушы эксперимент нәтижелері

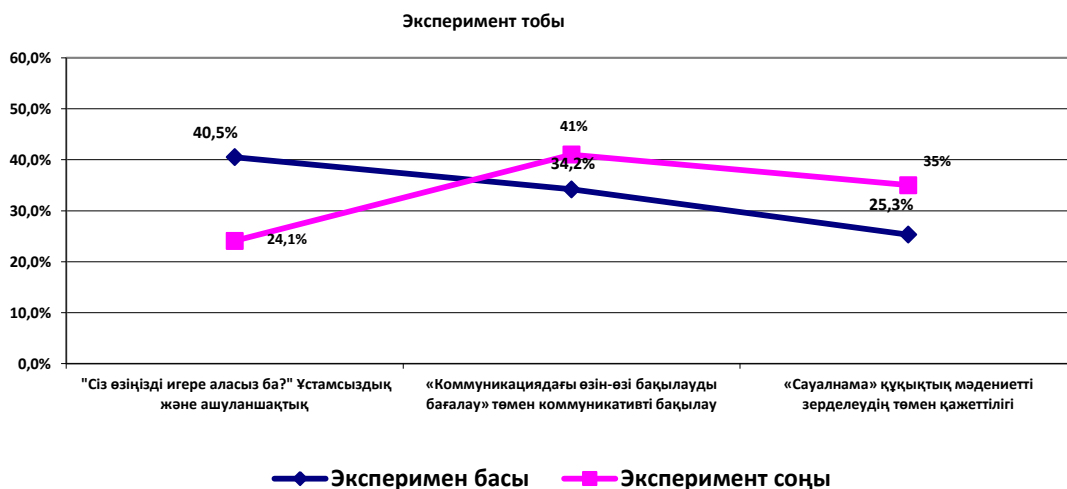
Бұл эксперимент тобында анық көрініп тұр: колледж студенттері арасында құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің жоғары деңгейі 9,7%-ға артты, орташа деңгей 12,9%-ға өсті, ал төменгі деңгейі 22,6%-ға төмендеді. Колледж студенттері арасындағы құқықтық мәдениеттің жалпы білім деңгейі 45,2% артты. Нәтиженің графикалық көрінісі 7-суретте.

Осылайша, тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында жасалған педагогикалық жағдайлар біздің үлгіні іске асырудың тиімділігіне ықпал етті және оқудың күтілетін нәтижесін - жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеуді қамтамасыз етті.

Колледж студенттері арасында құқықтық мәдениетті тәрбиелеу деңгейлерінің өсу динамикасындағы оң өзгерістер біз үшін оқу басында ұсынылған гипотезаның маңыздылығы мен дамыған педагогикалық модельдің тиімділігінің маңызды көрсеткіші болды, өйткені зерттеу мақсатына қол жеткізіліп, қарама-қайшылықтар жойылды.

Эксперименттік жұмыстың әр түрлі кезеңдерінде алынған салыстырмалы талдау нәтижелері колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің ұсынылған педагогикалық моделінің тиімділігі туралы жалпылама тұжырым жасауға мүмкіндік берді. Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжінің мәдени-білім беру ортасында оның жұмыс динамикасын бақылау.

Екінші тарау бойынша қорыта айтсақ, эксперименттің анықталу кезеңінде жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін бастапқы деңгейде анықтау тәжірибе және бақылау топтарының студенттері арасында оның жетіспеушілігі туралы мәліметтерді алуға мүмкіндік берді.

Сурет 7 - Эксперимент тобының көрсеткіші

ЭТ студенттерінің құқықтық мәдениетін мақсатты оқыту эксперименттің қалыптастырушы кезеңін өткізу барысында жүзеге асырылды. «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы және әртүрлі білімдік емес шараларды өткізу нәтижелі көрінісінке ие болды. Құқықтық білім апталығы, құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен кездесу, «Адам өміріндегі заңдардың маңызы» атты құқықтық жалпы білім беру, заңға құрметтемеушілік себептерін талдаумен, «Құқық білгірі» және т.б. шығармашылық кеші білім беру мәселелерін шешуге ықпал етті.

Эксперимент барысында біз студенттердің мәдени-білім беру ортасымен және қоршаған ортамен студенттердің өзара әрекеттесуі аясында эксперимент кезінде және одан кейін ЭТ колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу деңгейінің жоғарылауындағы маңызды өзгерістерді байқауға мүмкіндік алдық. Тиімділікті бағалаудың барлық критерийлері мен индикаторлары бойынша салыстырмалы нәтижелер туралы мәліметтер жеңіл өнеркәсіпте және қызмет көрсету саласында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің дамыған педагогикалық моделінің тиімділігін көрсетті.

Модельді табысты жүзеге асыруға колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесін детерминациялайтын педагогикалық жағдайлар кешенін анықтауға және құруға ықпал етті:

- колледждің білім беру процесіне студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін әзірлеу және енгізу, оның негізгі мазмұндық құрамдас бөлігі «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы болды;

- колледжде мәдени-тәрбие ортасын құру және оның педагогикалық мүмкіндіктерін құқық тәрбиелеу қызметінің субъектілері ретінде студенттерді мақсатты оқу және оқу іс-әрекет процесінде ортамен өзара іс-қимылдың әртүрлі формалары мен түрлеріне белсенді енгізу мақсатында пайдалану;

- «студент-оқытушы-студент» жүйесіндегі субъекті-субъектілік қатынастар негізінде ортамен өзара қарым-қатынас жиынтығын ұйымдастыру, қойылған мақсаттарға қол жеткізуге және студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу құралына айналдыру арқылы кепілді нәтижелер алуға бағытталған.;

- оқу процесінде болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис маманының кәсіби қызметінің нақты жағдайларын модельдейтін құқықтық оқытудың белсенді және интерактивті нысандары мен әдістерін орта ортамен өзара іс-қимылда жүзеге асыру;

- болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарын кәсіби даярлаудың оқу жоспарының вариативті бөліміне «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы «Таңдау бойынша пәндер» блогына енгізу.

Біз жобалаған жеңіл өнеркәсіп және сервис студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үлгісі колледждің мәдени-тәрбие ортасында ғана емес, басқа да ортада да өмір сүруге және іске асыруға құқылы деп санаймыз. Ол өміршең және шын мәнінде колледж түлектерінің кәсіби саладағы табысты қызметіне ықпал ететін құқықтық білім, білік және дағды жүйесін дұрыс қалыптастыруды қамтамасыз ете алады.

Модель тұтастықпен сипатталады, өйткені барлық көрсетілген блоктар өзара байланысты. Әрбір блок белгілі бір мағыналы жүктемені көтереді және соңғы нәтижеге жұмыс істейді – болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарының құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізу. Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің маңызды көрсеткіштері ҚР Конституциясы мен ҚР Заңдарына деген құрмет, патриоттық сезім және белсенді азаматтық ұстанымның болуы болып табылады. Бақылау тобында студенттерінің құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейінің өсу динамикасындағы оң өзгерістер біз үшін зерттеудің басында ұсынылған гипотезаның өзектілігінің және әзірленген педагогикалық модельдің тиімділігінің маңызды көрсеткіші болды, өйткені зерттеу мақсатына қол жеткізілді, қарама-қайшылықтар алынып тасталды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осы диссертациялық зерттеу жеңіл өнеркәсіп және сервис бейіндегі орта кәсіптік білім беру колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделін және оның колледждің нақты педагогикалық үдерісінде табысты жүзеге асырылуына ықпал ететін педагогикалық жағдайлар кешенін жобалауға, теориялық негіздеуге және тәжірибелік-эксперименталдық тексеруге арналған.

Орта кәсіптік білім беру жағдайында колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу мәселесін шешу жолдарын іздеу жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы болашақ маманның кәсіби-тұлғалық қалыптасуына және құқықтық дамыған жеке тұлғасына бағытталған оқыту мен тәрбиелеудегі социумның қажеттілігімен байланысты екендігі қарастырылды.

Зерттеудің проблемалық өрісіндегі философиялық, педагогикалық, арнайы және әдістемелік әдебиеттерді, сондай-ақ нақты практикадағы мәселенің әзірлену жай-күйін талдау студент жастардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге қатысты бірқатар мәселелер әлі теориялық ойлауды және практикалық іске асыруды талап ететінін көрсетті.

Аталған мәселе бойынша жүргізілген диссертациялық зерттеу нәтижесінде орта кәсіптік білім беру колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің теориялық негіздері ашылды. Мұнда: колледж студенттерінің құқықтық мәдениетінің ұғымдық мәртебесі, оның мазмұндық сипаттамалары, құрылымы мен функциялары кіреді. Жеңіл өнеркәсіп және сервис орта буынының болашақ маманының кәсіби-тұлғалық қалыптасуы мен дамуындағы құқықтық мәдениеттің тәрбиелік маңызы. Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің педагогикалық моделін жобалаудың алғышарттары:

- құқықтық емес бейіндегі орта кәсіптік білім беру мекемесі ретінде колледждің ерекше ерекшеліктерін ескере отырып, оның мақсаты мен ұстанымдарын, адамгершілік азаматтық қоғам мен демократиялық мемлекетті қалыптастыру жолында елдің қазіргі даму жағдайында жұмыс істеу ерекшеліктерін қалыптастыру;

- ҚР Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат стратегиясымен, оны мәдениет саласы ретінде қарастырумен, құқықтық мәдениет барлық қазақстандық және жалпы адами мәдениетте өз орнын алады;

- колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы іс-әрекеттердің әдіснамалық бағдарлары;

- колледжде білім алушылар контингенті және студенттік ұжымдардың ерекшелігі;

-колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу және мәдени-тәрбиелік ортада өзара іс-қимыл жасайтын субъектілерді басқару процесін кадрлық қамтамасыз ету;

-гуманистік бағыттылық; мәдениеттілік; табиғаттылық; кәсіби білім беру мен құқықтық тәрбиенің өзара байланысы; вариативтілік және ашықтық; аймақтандыру; оқиғалар жиынтығы негізінде колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесін ұйымдастыру.

Зерттеу жұмысында колледж түлегіне бүгінгі таңда таңдалған қызмет саласында кәсіби білім, шеберлік пен дағды жиынтығына ие болмауы дәлелденген. Ол үнемі өзгеріп тұратын өмірлік жағдайларда еркін бағдарлануы, әлеуметтік және құқықтық өмірдің белсенді қатысушысы, мемлекеттің білім беру және құқықтық саясатының құзыретті жолсерігі болуы тиіс.

Өйткені болашақта жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы лауазымдық міндеттерді орындау барысында мансаптық өсу перспективасында жас маман нарықтық қатынастар жағдайында жемісті еңбек етуі тиіс. Кәсіби ақпаратты ғана емес, құқықтық ақпаратты, заңнамалық және нормативтік-құқықтық актілерді да талдай білуі, құқықтың әлеуметтік, кәсіби және тұлғалық мәнін түсінуі, оның проблемалық заңды жағдайларды, жанжалдарды, даулар мен наразылықтарды шешу үшін пайдалылығын түсінуі, сондай-ақ қызмет тұтынушылармен құқықтық қатынастарды реттеу, құқық бұзушылық пен адамдардың іс-әрекеті туралы пікірлерді дәлелдеуі, өз іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті сезінуі керек. Социумда және кәсіби салада заңды қызмет ету үшін біздің түлек заңды құрметтеуге және оның жалпы және кәсіби мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейіне ие болуға тиіс. Құқықтық сана, білім мен іскерік және дағдыларды пайдалануға құқығы бар. Сондай-ақ құқықтық құндылықтарды, өзінің әлеуметтік қорғалу дәрежесін және өзінің мінез-құлқын нормативтік талаптарына бағынуын түсіну.

Колледждің мәдени-тәрбие ортасында студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделі жобаланды және эксперименталды тексерілді. Жеңіл өнеркәсіп және сервис бейіндегі емес орта кәсіптік білім беру колледжі студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу технологиясы сынақтан өткізілді. Технологияның кепілді нәтижесі колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу процесін детерминациялайтын колледждің мәдени-тәрбие ортасындағы оқытушылар мен студенттердің өзара байланысты іс-қимылдарының жүйелі жүйесімен ұсынылған:

- колледждің білім беру процесіне студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің педагогикалық моделін әзірлеу және енгізу, оның негізгі мазмұндық құрамдас бөлігі «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы болды»;

-колледжде мәдени-тәрбие ортасын құру және оның педагогикалық мүмкіндіктерін құқық тәрбиелеу қызметінің субъектілері ретінде студенттерді мақсатты оқу және оқу іс-әрекет процесінде ортамен өзара іс-қимылдың әртүрлі формалары мен түрлеріне белсенді енгізу мақсатында пайдалану;

- «студент-оқытушы-студент» жүйесіндегі субъекті-субъектілік қатынастар негізінде ортамен өзара қарым-қатынас жиынтығын ұйымдастыру, қойылған мақсаттарға қол жеткізуге және студенттердің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу құралына айналдыру арқылы кепілді нәтижелер алуға бағытталған;

- оқу процесінде болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис маманының кәсіби қызметінің нақты жағдайларын модельдейтін құқықтық оқытудың белсенді және интерактивті нысандары мен әдістерін орта ортамен өзара іс-қимылда жүзеге асыру;

- болашақ жеңіл өнеркәсіп және сервис мамандарын кәсіби даярлаудың оқу жоспарының вариативті бөліміне «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсы «Таңдау бойынша пәндер» блогына енгізу.

Әрбір анықталған педагогикалық шарт студенттердің құқықтық мәдениеттің белгілі бір құрамдас бөліктері бойынша нақты құқықтық білімін, іскерлігін және дағдыларын тәрбиелеуге бағытталған.

Құқықтық мәдениет тәрбиесінің деңгейі өзара байланысты төрт компонент бойынша тексерілді:

- құндылық-мотивациялық (дәлелдердің айқындылығы, құндылық қарым-қатынас және құқықтық ақпаратқа, құқықтық мәдениетке қажеттілік, құқықтың әлеуметтік, кәсіби және тұлғалық маңызын, құқықтық тәртіп пен заңды мінез-құлықты сезіну, құқыққа құрметпен қарау);

- когнитивті (ақпараттық) - (құқықтық білімнің толықтығы, беріктігі мен тереңдігі, өзінің заңды құқықтары мен мүдделері, қызмет көрсетуді тұтынушылардың құқықтары мен мүдделері, кәсіби саладағы нормативтік құқықтық актілер туралы түсініктері мен түсініктері);

- праксиологиялық (кәсіби және құқықтық білімді, құқық және мораль нормаларына сәйкес практикалық қызметке көшіре білу, құқықтық ақпаратты, фактілер мен құбылыстарды құқықтық бағалауға, талдауға және қорытуға ұмтылу, кәсіби қызметте құқықтық қамтамасыз ету);

- реттеушілік мінез-құлық) - (мінез-құлқында және іс-әрекеттерінде құқықтық мәдениетті көрсету, оларды өзін-өзі бағалау, сондай-ақ өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің мінез-құлықтары мен іс-әрекеттері, заңдылық талаптарын сақтау негізінде заңды және қоғамдық маңызы бар қызметті жүзеге асыруда өз ұстанымдары мен өзара қарым-қатынас стилін қорғаудағы еркін көріністер).

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының авторлық бағдарламасы, педагогикалық жағдай кешенінің көмегімен модельді жүзеге асыру міндетін шешкен негізгі әдістемелік құрал болды.

Колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу үрдісінің кезендік диагностикасы мен мониторингі зерттеудің күтілетін нәтижелерінің оң динамикасын анықтады. Бұл – олардың құқықтық мәдениетінің тәрбиелілік деңгейін көтеру.

Теориялық және эксперименталды материалды талдау біз ұсынған колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу моделі мен оны іске асырудың

педагогикалық шарттарының жиынтығы кез-келген білім беру ортасында өмір сүруге және жұмыс істеуге құқылы деп тұжырымдауға негіз береді.

Бұл зерттеудің негізгі мақсатына қол жеткізілгендігі, қайшылықтар алынып тасталғандығы және гипотеза расталғандығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижесі колледж студенттерінің құқықтық мәдениетін тәрбиелеу технологиясын теориялық негіздеумен және практикалық жүзеге асырумен негізделеді.

Жүргізілген зерттеу бойынша мынадай ұсыныстар жасауға болады:

1. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге арналған теориялық тұжырымдар, сипаттамалар осы саладан теориялық білімдерді жүйелі меңгертуге септігін тигізеді. Оларды колледждердің оқу-тәрбие үдерісіне, әдістемелік бағдарламаларына енгізу қажет.

2. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу процесін қамтамасыздандыру үшін жасалған арнайы курс пен тренингтерді тиімді қолдану негізінде жүзеге асырған дұрыс.

3. Ұсынылып отырған практикалық нәтижелерді мамандар даярлайтын колледждердің оқу-тәрбие үдерісінде пайдалануға болады.

Зерттеу проблемасының ауқымы кең болғандықтан толығымен шешімін тапты деуге болмайды. Сондықтан, колледждерде студенттерді құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің мүмкіндіктері жоғары екендігін дәлелдедік. Сонымен бірге басқа да мамандарда колледждердің оқу-тәрбие процессінде құқықтық мәдениетін дамыту мәселесі болашақтағы ғылыми зерттеулердің өзегіне айналуы тиіс деген қорытындыға келдік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Зиманов С.З. К оценке казахского права в истории мысли // Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования. - Алматы, 2004. - Т.2. - С. 15-24.
- 2 Касымбеков М.Б., Пралиев С.Ж., Жампеисова К.К. Мәңгілік Ел. - Алматы: Ұлағат, 2015. - 336 б.
- 3 Ахметов А.С. Проблемы формирования правовой культуры современного общества // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2017.- №3. - С.18 – 23.
- 4 Бабенко А.Н. Правовая культура личности: автореф. ... дисс. канд. филос. наук: 09.00.10. - 1996. – 5 с.
- 5 Мұхтарова А.Қ. Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. - Алматы: Нұр-пресс, 2005. - 562 б.
- 6 Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Астана: Фолиант, 2007. - 336 б.
- 7 Бейсебаева С.Б. Мемлекет және құқық теориясы. - Шымкент: Кітап, 2006. – 98 б.
- 8 Бейсембаева А.О. Мектеп оқушыларының құқықтық мәдениетін қалыптастыру мәселелері. - Талдықорған, 2011. – 120б.
- 9 Қорықбаев С. И. Правовой статус молодежи: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. - Алматы: 2005. – 33 с.
- 10 Жоламан Қ.Д. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Алматы: Нұр-пресс, 2005. – 296 б.
- 11 Жарикбаева Д.Р. Болашақ мұғалімдерді мектеп оқушыларына құқықтық тәрбие беруге даярлау: пед. ғыл. канд. ... дисс. автореф.: 13.00.08. - Түркістан: Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық ин-ты, 2009. - 24 б.
- 12 Нүкетаева Д.Ж. Заң жүйесі негізінде оқушыларға құқықтық білім беру – ұлттық тәрбиенің құралы // Ұлттық тәрбие. Республикалық ғылыми көпшілік журнал.- 2021. -№23. – 31 б.
- 13 Дулатбеков Н.О. Мемлекет және құқық негіздері. - Астана: Фолиант, 2001. - 252 б.
- 14 Булгакова Д.А. Мемлекет және құқық теориясы: Оқу құралы. - Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 106 б.
- 15 Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясының негізгі мәселері: Оқу құралы. - Алматы: Заң әдебиеті, 2009. – 256 б.

16 Жұмағұлов Т.Б., Дәрібаев Ғ.С. Рухани жаңғыру аясында құқықтық мәдениетті арттырудағы құқықтық тәрбие және білім берудің маңыздылығы. Вестник института законодательства и правовой информации РК. – 2021. - №1 (64). - Б. 57-70.

17 Әбсаттаров Р. Құқықтық мемлекеттің негізгі принциптері қандай? / Р. Әбсаттаров // Ақиқат.- 2004.- №2. – Б. 30-36.

18 Каландаришвили З. Н. Правовая культура и мировые цивилизации: Монография / З.Н.Каландаришвили. - Санкт-Петербург, 2021. - С. 121-135.

19 Керімов Л.К. Қиын жасөспірімдерді жеке-дара қайта тәрбиелеу теориясы мен практикасы. - Алматы, 2003. -123 б.

20 Байсеркеев Л.А. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларына адамгершілік-құқықтық тәрбие берудің педагогикалық негіздері. - Алматы, 2010. -78 б.

21 Жиенбаева С.Н. Мектеп жасына дейінгі балаларға құқықтық тәрбие берудің педагогикалық шарттары. Қазақстанның ғылымы мен өмірі // Наука и жизнь казахстана. Science and life of kazakhstan. Международный научный журнал. - 2020. - №10/40. – Б.140-146.

22 Зиманов С.З. Қазақтың ата заңдары және оның бастаулары // Қазақтың ата заңдары. - Алматы.- Жеті Жарғы, 2001. -Т. 1. - 440 б.

23 Өсерұлы Н. Жеті Жарғы: Алматы: «Жеті Жарғы», 1995. – 80 б.

24 Есекешова М.Д. Қазақ отбасының дәстүрлі педагогикалық мәдениетіндегі халық даналығы // «Білім» ғылыми-педагогикалық журнал. - Алматы, 2011. - Б. 252-255.

25 Каган М.С. Философия культуры: учеб. пособие для академического бакалавриата / М. С. Каган. – М.: Издательство Юрайт, 2018. - 353 с.

26 Большой энциклопедический словарь /под ред. А. М. Прохорова (2-е изд. перераб. и доп.): Изд-во «БРЭ», 1997. -1456 с.

27 Сақтағанов Б.К. Студенттердің мәдениеті мен креативті ойлауын қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктері //ArtsAcademy научный журнал Казахской национальной академии хореографии ISSN 2519-89. 2017 - №3 (1). – Б.45-51.

28 Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / СИ. Ожегов, И.Ю. Шведова. - М: Русский язык, 1999. - 944 с.

29 Жолдасбекова С.А., Аширова Ж.У. Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу жолдары. «Рухани жаңғыру: ұлттық білім беру жүйесі және әлемдік тәжірибе» Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық институтының 80 жылдығына арналған халықаларық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. - Шымент 2017. Т.– II. - Б. 566-570.

30 Исабаева Ж.Н. Жастардың құқықтық мәдениеті және құқықтық тәрбиенің маңызы // Абай ат. ҚҰПУ ХАБАРШЫ. «Юриспруденция» сериясы. 2020. - №4 (62). - С.12-17.

31 Аширова Ж.У. Құқықтық мәдениет әліппесі. ЭЕМ-ге арналған бағдрлама. 15.01.2022.- Шымкент: М. Әуезов ат. ОҚУ, 2022. 3,04 МБ. Авторлық құқықпен

корғалытын объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы Куәлік. 2022 жылғы 8 ақпан, №23425.

32 Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева. - 3-е изд., доп. и перераб. - М.: ИНФРА-М, 2007. - 858 с.

33 Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е.В. Аграновская. - М.: Наука, 1988. - 145 с.

34 Сальников В.П. Правовая культура // Актуальные проблемы теории права / под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. - Уфа, 1995. - С. 147-158.

35 Каминская В.И., Ратинов А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры // Правовая культура и вопросы правового воспитания: Сб. науч. тр. / отв. ред. А.Д. Бойков. - М., 1974. - 202 с.

36 Алексеев С.С. Восхождение к праву: поиски и решения. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2002. - 608 с.

37 Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учебно-методическое пособие / А.В. Малько. - М.: ЮристЪ, 1997. - 197 с.

38 Кудрявцев В.Н. Закон, поступок, ответственность / В.Н. Кудрявцев. - М.: Наука, 1986. - 448 с.

39 Карташов В. Н. Правовая культура: понятие, структуры, функции: Монография / М.Г. Баумова, Яросл. гос. ун-т, В. Н. Карташов. - Ярославль: ЯрГУ, 2008. - 200 с.

40 Чудинов О.Р. К вопросу о компонентах правовой культуры // Вестник Пермского НИПУ. – 2015. - С.47- 55.

41 Жданова Н.Е. Правовое самосознание и правовая культура несовершеннолетних // Матер. международной заочной научно-практической конференции: «Культура. Образование. Право». Екатеринбург, ГОУ ВПО «Российский государственный профессионально-педагогический университет» / отв. ред. А.А. Воронина. - 2008, апрель - С.146-148.

42 Ахметов А.С. Проблемы типологии правовой культуры // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2014. - №2 (70). - С. 30-31.

43 Демко О.С. Правовая культура учащейся молодежи: состояние и технологии ее формирования: автореф. ... дисс. канд. соц. наук: 22.00.06. - Белгород, 2006. - 24 с.

44 Козлова Т.С. Правовая культура как интегральный показатель развития профессионала // Матер. Междунар. заочной научно-практич. конференции: «Культура. Образование. Право». Екатеринбург, ГОУ ВПО «Росс. Гос. проф.-пед. университет» / под ред. А.А. Ворониной. - 2008, апрель - С.118-122.

45 Мансурова А. Мудрая этика Конфуция // Мысль. - 2007. - №11. - 40 с.

46 Әуезов М. Абай Құнанбаев. – Алматы, 1995. - 326 б.

47 Мырзахметұлы М. Абайтану. - Астана, 2014. - 160 б.

48 Николаева, Л.Н. Формирование правовой культуры студентов : автореф. ... дисс. канд. пед. наук: 13.00.08. - М., 2005. - 24 с.

49 Зиманов С.З. Мир права казахов «Жарғы» - уникальная система права // journal.zakon.kz/203736-mir-prava-kazakhov-zhargy-unikalnaja.html

50 Алимбекова М.А. К вопросу о биях как хранителях правовой культуры казахского народа // Вестник КазНУ, 2012. // <https://articlekz.com>.

51 Баумова М.Г. Функции правовой культуры: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. - Ярославль, 2005. - 220 с.

52 Аширова Ж.У. Студенттерге құқықтық тәрбие берудің негіздері. «Әуезов оқулары-18: Абай Құнанбайұлының 175 жыл толуына орай «Ұлы абайдың рухани мұрасы» атты халықаралық ғылыми - тәжірибелік конференциясының материалдары. – Шымкент, 2020. – Т.5.- Б. 43-46.

53 Ashirova Zh., Sydykova Z., Yerkekul Zh., Kuanysbayeva Z., Uristenbekova G. Problems Of education of legal culture of students // Cypriot Journal of Educational Scinces. – 2021. – Vol. 16. - Iss. 6. – P. 3124-3132.

54 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. – Алматы, 2011. – 67 б.

55 Зиманов С.З. К оценке казахского права в истории мысли // Древний мир права казахов. Материалы, документы и исследования.- Алматы, 2004. – Т. 2. - С.15-24.

56 Ахманов А.С. Логическое учение Аристотеля. -М.,1960.- 154 с.

57 Кенжеғалиев К.К. Психология «Слов назидания» Абая Құнанбаева - казахского просветителя конца XIX и начала XX веков // Фундаментальные исследования. 2013. - № 10, Ч.3. - С. 659-664.

58 Уксукбаева М.Т. Абай Құнанбаев о проблеме нравственного воспитания // Вестник Инновационного Евразийского университета, - 2013.- №3 (51). - С.57-61.

59 Фазилова К.Б. Вопросы образования и воспитания в произведениях Абая // достижения науки и обр-я, 2017.- С.59-60.

60 Muratbaeva G.A., Konyrbaeva S.S., Mashenbaev T.B., Kabakenov G.U. Preparing kazakh youth for family life on the basis of ethno cultural values // Life Science Journal.- 2014. - №11(11) <http://www.lifesciencesite.com> 6/25/2014.

61 Сластенин В.А. Педагогика: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. - 576 с.

62 Селиванов В.С. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. В.А. Сластенина. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 336 с.

63 Смирнов В.И. Общая педагогика: учебное пособие. - М.: Логос, 2002. - 304 с.

64 Селевко Г.К., Селевко А.Г. Личность человека в технологиях социального воспитания // Школьные технологии. - 2002.- №3. - С.13-21.

65 Дралюк Р.С. Формирование правовой культуры студентов как условие повышения качества профессиональной подготовки в колледже: дисс. ... канд. пед.наук: 13.00.08. - Кузбас. гос. пед. акад.- Кемерово, 2010. - 149 с.

66 Мұсабекова Г.Т., Жолдасбекова Б.Ә. Тәрбие теориясы мен әдістемсі: оқулық. - Алматы, 2016. -336 б.

67 Материалы виртуального семинара для заместителей директоров по воспитательной работе» «Правовое воспитание как условие формирования правовой культуры учащихся, осознания высшей ценности прав и свобод человека». – Костанай, 2009, апрель. - 80 с.

68 Смоленский М.Б. Правовая культура: опыт социокультурного анализа. -Ростов н/Д: Март, 2002. -223 с.

69 Исмаилова Л.М. Правовое воспитание обучающихся, как средство профилактики правонарушений, в молодежной среде // Междунар. науч. иссл. – 201. – С.143-145.

70 Оксамытный В. Б. Правомерное поведение личности: дисс. ... док. юрид. наук: 12.00.01. - Киев, 1990 - 374 с.

71 Брутян В.А. Аксиологический аспект правового воспитания, правосознания и правовой культуры // Современные наукоемкие технологии. - 2016. -№ 8-1. -С. 101-105.

72 Смагулова А.С. Казахское обычное право: принципы и их роли в регулировании отношений в обществе // Проблемы современной науки и образования. - 2016. - С.137-140.

73 Смагулова А.С. К проблеме соотношения обычного права и современного позитивного права Казахстана // Международный научный журнал «Символ науки» 2016. - №3. - С.195-201.

74 Ахметов А.С. Правосознание как элемент правовой культуры казахстанского общества // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2014. – №4 (72). - С.37-38.

75 Хурлет М.А. Правовая культура студентов как социально-педагогическая проблема // Вестник ЮУрГУ, 2005. - №4. - 214 с.

76 Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права. - Санкт-Петербург: Питер, 2003. - 576 с.

77 Телебаев Г. Приветственная речь на Международной научной конференции по вопросам повышения правовой культуры в современном обществе. – Астана, 2009, 20 августа, КАЗИНФОРМ.

78 Геворкян Т.В. История формирования и развития правовой культуры населения // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2014. - № 3. - С. 236-239.

79 Чекмарев Г.Ф. Личностный аспект в феномене правовой культуры общества // Вестник Международного института экономики и права.- 2013, С.109- 117.

80 Завьялова М.С. Формирование правовой культуры студентов колледжа в процессе профессионального образования: дисс. ... канд.пед.наук: 13.00.08.-Магнитогорск, 2007. -178 с.

81 Бабенко А.Н. Правовая культура личности: автореф. ... дисс. канд. философ. наук: 09.00.10.- 1996. - 5 с.

82 Становление // Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия / под ред. Ланда Н.М. - 1983.

83 Гордон В.М. Категория становления в марксистской диалектике // Философские науки.- 1968. - №4.

84 Удовиченко Е.М. Философия: конспект лекций и словарь терминов (элементарный курс): учебное пособие, 2004. terme.ru/dictionary/188/word/stanovlenie.

85 onlinedics.ru/slovar/fil/s/stanovlenie.

86 Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. -М.: Азбуковник, 1999. - 700 с.

87 Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. -176 с.

88 Слободчиков В.И. Очерки психологии образования / В.И.Слободчиков. –2-е изд-е. – Биробиджан: Биробиджанский гос.пед. инст, 2005. - 272 с.

89 Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности / Т.В. Кудрявцев, В.Ю. Шегурова // Вопросы психологии / ред. А.М. Матюшкин, А. В. Брушлинский. -1983. -№ 2.- .51-60.

90 Зеер Э. Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов. - 3-е изд., перераб., доп. М.: Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. - 336 с.

91 Бакулевская С.С. Становление интеллектуально-творческой деятельности старшеклассника в процессе решения эвристических задач. автореф. ... дисс. канд. пед. наук: 13.00.01.- Волгоград, 2001. - 24 с.

92 Климов Е.А. Психология профессионала: избранные психологические труды / Е.А. Климов. - М.: Институт практической психологии. Воронеж: МОДЭК, 1996. – 400 с.

93 Дружилов С.А. Освоение студентами модели профессии и профессиональной деятельности как необходимое условие профессионализации. // Образовательные технологии и Общество». – 2010 - Т.13. - № 4. - С.299 - 318.

94 Абдыкаримов Б.А., Мамерханова Ж.М., Соколова М.Г. Методическое пособие к изучению курса «Педагогика профильного обучения». - Караганда, 2007. – 243 с.

95 Шунк, Дейл Х. Оқыту теориясы: білім беру көкжиегі -Learning Theories: An Educational Perspective: оқулық / Д. Шунк. 7-бас. - Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» ҚҚ, 2019. - 607 б.

96 Sabira N., Columbayeva G., Satynskaya A. Zhenbaeva S., Seitkazy P. G. Kalbergenova. Some instructional problems in the formation of family and moral values of students.Published.–2021. -Jule31. <https://doi.org/10.18844/wjet.v13i3.5961>

97 Общая и профессиональная педагогика / под ред. В.Д. Симоненко. - М.: Вентана-Граф, 2006. - 368 с.

- 98 Кудрявцев Т.В. Исследование психологических особенностей профессионального становления // Психологическая наука и образование. - 1997. - №5. - С.62-74.
- 99 Слободнюк Е.Г. Профессионально-ценностные ориентации как фактор становления личности будущего учителя: автореф. ... дисс. канд. псих. наук. - Магнитогорск, 2000. – 24 с.
- 100 Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учеб. пособие Э.Ф. Зеер. - Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. - 480 с.
- 101 Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2001. - 312 с.
- 102 Рамазанов М.К. Сущность и условия профессионального становления педагога // Молодой ученый. -2014. - №21. - С. 679-682.
- 103 Елканов С.Б. Профессиональное становление учителя: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 143 с.
- 104 Пряжников Н.С. Психологический смысл труда. -М., Воронеж, 1997. - 352 с.
- 105 Невзоров В.П. Профессиональное становление учителя в системе многоуровневого университетского образования в регионе. дисс. ... канд. пед. наук. -М., 2003.- 65 с.
- 106 Демьянчук Р.В. Профессиональное становление и развитие личности педагога: основные понятия и контексты // Гуманитарные, социально – экономические и общественные науки. – 2015. - С.196-138.
- 107 Бордовская Н.В. Профессионально-личностное развитие будущего специалиста: проблемное поле исследований / Профессионально-личностное развитие будущего специалиста: сборник статей под ред. Н.В. Бордовской. - СПб., 2012. - С.3-24.
- 108 Загвязинский В.И., Атаханов Р.А. Методология и методы психолого-педагогического исследования. -М.: Академия, 2003, - 159 с.
- 109 Ежова В.С. Сущность понятия «профессиональное становление будущего учителя в вузе» // Наука и школа, 2010, С.19-20.
- 110 Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека. - М.:Изд-воУРАО, 2002.
- 111 Боликова Л.Ю., Шурыгина Ю.А. Сущность понятия «профессиональное становление личности» в современном знании // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. 2011.- № 24.- С. 573-575.
- 112 Чекмарев Г.Ф. Личностный аспект в феномене правовой культуры общества // Вестник Междунар. инст-та эк-ки и права. - 2013. - С.109-117.
- 113 Orazalina Z., Zavalko N., Yessekeshova M.D., Tashkenbayeva Zh.M., Aldabergenova S. Method of Developing Technological Readiness for Using Virtual Educational Environment in The Professional Activity of a College Teacher // «International journal of environmental & science education». – 2016. - Vol. 11, №10. - P. 3477-3586. ISSN 1306-30065.
- 114 Фабриков М.С. Формирование правовой культуры обучающихся высших учебных заведений: теория и практика: монография / М.С. Фабриков;

Владим. гос. ун-т им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. -Владимир: Изд-во ВлГУ, 2018. - 128 с.

115 Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова - 4-е изд., дополненное. -М.: Азбуковник, 1999. -749 с.

116 Дьюи Дж. Демократия и образование. - М.: Педагогика-Пресс, 2000. - 24 с.

117 Беляев Г.Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений: дисс. ... кан. пед. наук: 13.00.01 - М., 2000. - 157 с.

118 Зеер Э.Ф., Мешкова И.В. Образовательная среда колледжа как фактор формирования развивающего профессионально-образовательного пространства студентов // Мир психологии. - 2008. - № 2. - С. 205–211.

119 Мондонен О.Ю. Образовательная среда педагогического колледжа как фактор профессионального самоопределения студентов: автореф. ... дисс. канд.пед.наук: 13.00.01. - Санкт-Петербург, 2006.- 24 с.

120 Текеева А.Р. Образовательная среда как условие развития личности и ее субъектов // КАНТ. - 2018.- №2.(27). - С.132 -138.

121 Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. - М.: Смысл, 2001. - 365 с.

122 Слободчиков В.И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Новые ценности образования: Культурные модели школы. - Инноватор. -М., 1997.- С. 177-184.

123 Патралов Б.С., Гейжан Н.Ф. Культура личности учащегося профессионально учебного заведения. - Санкт-Петербург-Пенза, 1996. -161 с.

124 Гейжан Н.Ф. Индивидуализация профессионального воспитания учащихся профтехучилищ. - Санкт-Петербург, 1994.-117с.

125 Бим-Бад Б.М. Обучение и воспитание через непосредственную среду: теория и практика // Труды кафедры педагогики, истории образования и педагогической антропологии Университета РАО. Теория и история педагогики. – М.: Изд-во УРАО, 2001. – Вып. 3. - 152 с.

126 Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: ИКЦ «МарТ», 2005. – 448 с.

127 Сахно О.А. Воспитательная среда как фактор нравственного развития студентов колледжа // Проблемы подготовки научных и научно-педагогических кадров: опыт и перспективы : опыт и перспективы: Сб. науч. тр. молодых ученых УралГУФК. - Челябинск : УралГУФК, 2012. - Вып. 11. - С. 193-196.

128 Дубовицкая С.В., Беккер И.Л. -Воспитывающая среда как фактор становления и развития личности // Известия ПгПУ им. В.Г.Белинского. - 2011.- № 24.- С. 631-638.

129 Уколова Л.В. Влияние культурно образовательной среды на процесс воспитания растущего человека. www.art-education.ru/.../vliyanie-kulturno-obrazovatelnoy-sredy-na-process-vozpitan

130 Синько В.М., Петьков В.А. Проектирование культурно-воспитательной среды учреждения начального профессионального образования // Культурная жизнь Юга России. - 2009. - №2 (31). - С. 41–43.

131 Файзрахманова Г.К. Педагогические условия создания культурно-образовательной среды в процессе развития толерантного сознания личности // Педагогическое мастерство: Матер. междунар. науч. конф. -М.: Буки-Веди, 2012. - С.47-51.

132 Крылова Н.Б. Культурология образования. -М., 2000. -272 с.

133 Крахмалёва Т.С., Петьков В.А. Организация культурно-воспитательной среды учреждения среднего профессионального образования на основе педагогических традиций // Вестник Адыгейского государственного университета. Педагогика и психология. - 2015. – 6 с.

134 Крахмалева Т.С. Технология организации культурно-воспитательной среды учреждения среднего профессионального образования//Теория и практика общественного развития, 2015- С.169 -172.

135 Герасимов Г.И., Павленко Л.Н. Культурно-образовательное пространство: сущность и реалии становления: монография / под ред. Волкова Ю.Г. - Ростов н/Д. – 2003.- 112 с.

136 Юртаева, Т.Б. Потенциал культурно-образовательного пространства в развитии нравственно-правовой культуры студента // Credo New. - 2011. - № 3 (67). - С.134-140.

137 Юртаева Т.Б. Развитие нравственно-правовой культуры студента в культурно-образовательном пространстве // Проблемы и перспективы развития образования: Матер. междунар. науч. конф. Т.П. – Пермь: Меркурий, 2011. - С. 158-161.

138 Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А. Болашақ колледж оқытушыларының тәрбиелік функциясын ұлттық құндылықтар негізінде қалыптастыру. Международная научно-практическая интернет конференция. «Тенденция и перспективы развития науки и условиях глобализации. – Переяслав. - №57. - 2020. - С. 134-135.

139 Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А. Ролевая игра в методике воспитания правовой культуры студентов колледжа. Абай атындағы ҚҰУ Хабаршы. - 2019. -№4 (64) – С.-378-382.

140 Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А., Дүйсеханов Т. Педагогические основы воспитания правовой культуры студентов колледжей. «Қазіргі ғылымдағы өзекті мәселелер - 2020» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, 2020. – С. 54-57.

141 Семёнов В.Е. Воспитание правовой культуры молодежи//Северо-Кавказский юридический вестник. – 2012. -№2. - С.32 -34.

142 Арын Е. Этюды о воспитании // Мысль.- 2011. - №8.- С.2-8.

143 Berdibayeva S., Zhiyenbayeva S., Sakhiyeva F., Garber A., Kabakova M., Ivanov D.Group psychological counselling as a form of prevention of adolescent addictive behaviour. PsychiatrPsycholKlin. – 2021. - №21(2). - P.95-103. DOI: 10.15557/PiPK.2021.0010.

- 144 Петушкова О.Г. Средовой подход к профессиональному воспитанию студентов университета // Международный журнал экспериментального образования. -2016. -№ 4-1. - С.104-107.
145. Мануйлов Ю.С. Концептуальные основы средового подхода в воспитании // Вестник Костромского гос. ун-та. Серия: педагогика Психология. Социокинетика, 2008.- С.21-29.
- 146 Штоф В.А. Моделирование и философия. -М.; Л., 1966.- 301 с.
- 147 Терминологический словарь современного педагога // school-city. [http://school-city. By /index.php?option...](http://school-city.by/index.php?option...)
- 148 Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
- 149 Абдыкаримов Б.А., Мамерханова Ж.М., Соколова М.Г. Методическое пособие к изучению курса «Педагогика профильного обучения». - Караганда, 2007. – 243 с.
- 150 Жолдасбекова С.А. Подготовка будущих педагогов к дуальному обучению: Монография. –Ш.: Изд-ва ЮКГУ им. М.О.Ауезова, 2017.- 220 с.
- 151 Бордовская, Н.В. Диалектика педагогического исследования: монография / Н.В. Бордовская. – М.: КноРус, 2016. – 511 с.
- 152 Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М.: Академия, 2006. - 394 с.
- 153 Никандров Н.Н. Экспериментальная психология / Н.Н. Никандров. - СПб.: Издательство «Речь», 2007. - 480 с.
- 154 Новиков, А.М. Методология: учебное пособие / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. - М. : КРАСАНД, 2014. - 636 с.
- 155 Яковлев Е.В. Педагогическое исследование: содержание и представление результатов / Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева // Челябинск: Изд-во РБИУ, 2010. – 217 с.
- 156 Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А., Айдаров Б.Ж. Содержательно-функциональные аспекты воспитания правовой культуры студентов колледжа // Вестник КазНПУ. Серия «Педагогические науки» - 2018. - №2 (58) – Алматы, 2018. – С. 316-319. ISSN 1728-5496.
- 157 Masyrova R., Savelyeva V., Bisenbayeva D., Atymtaev B. Application of Modern Educational Technologies for Managing Project Activities of Master of Education Technical and Vocational Education and Training, book-chapter. – 2018. DOI: 10.1007/978-3-319-73093-6_9, EID: 2- s2.0- 85062630381.
- 158 Николаева Л.Н. Формирование правовой культуры студентов :автореф. ... дисс. канд. пед. наук: 13.00.08. –М., 2005. -24 с.
- 159 Гершунский Б.С. Педагогическая прогностика: методология, теория, практика.- Киев, 1986.- 197 с.
- 160 Загвязинский В.И. Педагогическое предвидение. – М.: Знание, 1987. - 80 с.
- 161Беляева А.П. Методология и теория профессиональной педагогики. - СПб., 1999. - 480 с.

162 Безрукова В.С. Педагогика: Проектная педагогика: учеб. пособие. – Екатеринбург: Деловая книга. – 1996. – 344 с.

163 Маркова С.М. Закономерности педагогического проектирования в условиях профессионального образования // Теория и практика общественного развития. – 2014. - №19. - С.206-208.

164 Гурье Л.И. Проектирование педагогических систем: учебное пособие. - Казань: КГТУ, 2004. - 212 с.

165 Кузнецов С.А. Теоретические подходы к проектированию нормативно-правовой подготовки будущих специалистов сферы социального туризма.// Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. – 2013. - №3 (28). - С.103-123.

166 Кузнецов С.А. Модель нормативно-правовой подготовки специалистов сферы социального туризма // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. - 2018, №3. - С.157-166.

167 A.Zhumadullaeva, SarashS. Konyrbaeva, Bibi C.Duanabaeva, Zhakipbek A. Kasymbekov, Talgat A.Daniyarov, Mukhtar S. Applying the findings of scientific and pedagogical research in values education // International Elektronik Journal Mathematics Edukation -2016. -Vol.I. – Iss.5. – P.1231-1243.

168 Bisenbayeva Zh.N. The modern technology in professional competence enhancement of learners Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017. - journalarticle, EID: 2-s2.0-85031403364.

169 Дахин А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность // Стандарты и мониторинг. - 2002. - №4. - С. 22-26.

170 Лабовская Ю.В. ДПВ: Правовые доктрины от древнего мира до информационной эпохи: учебно-методическое пособие. - Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2014. – 80 с.

171 Жолдасбекова С.А., Аширова Ж.У. Принципы воспитания правовой культуры студентов в культурно-воспитательной среде колледжа Я.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университетінің хабаршысы. - 2020. - № 1(130).- Б.- 31-37.

172 Сальников В. П. Правовая культура: Теоретико-методологический аспект: автореф. ... дисс. докт. юрид.наук:12.00.01. - Ленинград, 1990. - 35 с.

173 Максименко А.А. Модель формирования правовой культуры студентов колледжа в процессе профессионального образования // Современная наука. Актуальные проблемы теории и практики. - 2012. - №2. –76 с.
www.nauteh-journal.ru/index.php/en/-gn12-02/411-a.

174 Ермакова Е.И. Правовое воспитание студентов колледжа в процессе профессионального образования: дисс. ... канд.пед.наук: 13.00.08. – М.,2007. -208 с.

175 Алдошина М.И., Воронков С.В. Модель формирования правовой культуры бакалавров педагогического образования в образовательном процессе университета // Учёные записки Орловского гос.ун-та, серия «Гуманитарные и социальные науки». – 2013г. - №10.- С.206-215.

176 Николаева Л.Н. Формирование правовой культуры студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. - М., 2005. - 24 с.

177 Соболева М.А. Структурно-содержательная модель формирования правовой компетенции студентов медицинского института // Молодой ученый. - 2013. - №5. - С.762-766.

178 Завьялова М.С. Формирование правовой культуры как фактор профессиональной адаптации будущих специалистов // Образование Наука Производство Сборник материалов научно-технической конференции филиала ГОУ ВПО «МГГУ» в г. Белорецке - Магнитогорск ГОУ ВПО «МГТУ», 2006 – Вып. 2 – С. 89-91.

179 Тарасов П.Б. Педагогические условия формирования правовой культуры учащейся молодежи в студенческих коллективах ССУЗОВ: дисс.... канд. пед. наук: 13.00.01. - М., 2009. - 160 с.

180 Аширова Ж.У., Жолдасбекова С.А., Есимова А.А. Аксиологический аспект развития нравственно-правовой культуры студентов // «Әуезов оқулары-17: Әлемдік кеңістіктегі ғылым мен руханияттың жаңа серпілістері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектері. - Шымкент, 2019. – С.271-274.

181 Кривых С.В. Соотношение понятий «среда» и «пространство» в социокультурном и образовательном аспектах // Мир науки, культуры, образования, 2011. - № 2 (27). - С. 106-111.

182 Тарасов П.Б. Педагогические условия формирования правовой культуры учащейся молодежи в студенческих коллективах ССУЗОВ: дисс... канд. пед. наук: 13.00.01. - М., 2009. - 160 с.

183 ҚР Мемлекеттік жастар саясаты тұжырымдамалары, 1999. - №73 https://adilet.zan.kz/kaz/docs/N990000073_

184 ҚР мәдени саясаты. 2014 жылғы 22 қыркүйектегі №988 қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000998>.

185 Касымбеков М.Б., Пралиев С.Ж., Жампеисова К.К. Мәңгілік Ел. Учебник. - Алматы: Ұлағат, 2015. - 336 с.

186 Аширова Ж.У., Рысбаева С.Ж. Елбасы жолдауы және мәңгілік ел идеясы. «Әуезов оқулары-16: «Төртінші өнеркәсіптік революция: Қазақстан ғылым, білім және мәдениет саласындағы жаңғырудың мүмкіндіктері» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы. - Шымкент, 2018. - Т.3. - Б. 224-228.

187 Жолдасбекова С.А., Аширова Ж.У. Ұлттық санасын жаңғырт колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу арқылы . П.ғ.д., профессор С.А. Ұзақбаеваның 70 жылдық мерейтойына арналған «Білім беру жүйесін модернизациялау: тенденциялар, проблемалар және перспективалар» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы, 2019. - Б.603-606.

188 Жолдасбекова С.А., Аширова Ж.У. Роль народной педагогики в воспитании правовой культуры студентов колледжа // Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ Хабаршысы. - 2019. - №3 (113) -Б.148-155.

189 Ершов К.Б. Правовое воспитание будущих юристов в учреждениях среднего профессионального образования: дисс. ... канд. юрид. наук: 13.00.08.- М.,2004. - 204 с.

190 Образовательная программа специальности 1209000 «Ткацкое производство» (по видам). - Астана, 2018.

191 Образовательная программа специальности 1211000 «Швейное производство и моделирование одежды». - Астана, 2018.

192 Фертик В.Е. Педагогические особенности профессионально-творческого и личностного развития студентов-хореографов в здоровьесберегающей образовательной среде среднего профессионального учебного заведения / Электронный журнал «Педагогика искусства». - 2009. - №4. -С.78-82.

193 Завьялова М.С. Из опыта работы по применению активных методов обучения в процессе формирования правовой культуры будущих специалистов / Формирование профессиональной компетентности через создание активной обучающей среды в средних специальных учебных заведениях. Российская научно-практическая конференция.- Семилуки СГТЭК, 2007 – Ч.1.- С. 101-105.

194. Завьялова М.С. Основы государства и права // Методическое пособие.- Уфа: РИО РУНМЦ МО РБ, 2007. - 86 с.

195 Кудайбергенов У. Проблемы правосознания общества. //Mysl.kazgazeta.kz. 25 января, 2017 года.

196 https://studme.org/1657030918072/pedagogika/printsip_prirodosoobraznosti.

197 https://pedagogic_psychology.academic.ru/779/Принцип_природосообразно.

198 <https://www.zachnik.com> Справочник. Педагогика. Теория воспитания.

199. аль-Фараби. Социально-этические трактаты. - Алма-Ата: Изд-во «Наука», 1973. - 345 с.

200 Дудченко Л.В. Правовая культура общества и правовая ментальность личности //Учёные записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2015. - С.339-343.

201 Сериков В.В. Идеи психологии в образовательной теории и практике: личностно-развивающее образование // Психология образования в XXI веке: теория и практика. http://psyjournals.ru/kip/2006/n1/Sapogova_2.shtml. 04.05.2015.

202 Гребенникова В.М., Игнатович В.К., Игнатович С.С. Принцип событийности в организации социокультурных практик учащихся как проектных единиц их индивидуальных образовательных маршрутов. // Историческая и социально – образовательная мысль. –2014г -Т. 7.- №5. -Ч.1 - С. 207-214.

203 Солянкина Л.Е. Формирование правосознания молодежи в условиях практико-ориентированной образовательной среды вуза // Матер. IV Межд. науч.-практ. конф. по проблемам правового и патриотического воспитания и

просвещения детей и молодежи / ред.: Е.Ю. Маликов, Т.В. Дерюгина и др. – М.: Книгодел, 2016. – 752 с.

204 Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. -Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2005. – 450б. ISBN 9965-26-095-8.

205 Немов Р.С. Психология: Учеб.для студ.высш.пед.учеб.заведений:В 3 кн.- 4-е изд.-М.:Изд.центр ВЛАДОС, 2003.- Кн.1. - 688 с.

206 Кабылбекова З.Б. Педагогические аспекты воспитания поликультурной толерантной личности школьника: Монография. -Шымкент: ЮКГУ им. М.Ауезова, 2010. -168 с.

207 Бездухов В.П. Ценностно-ориентационная деятельность как предмет п. дагогической рефлексии // Мир образования – образование в мире. - 2017. – № 2 (66). - С.148-155.

208 Выжлецов, Г.П. Проблема ценности в современной аксиологии и экономике // Философия экономической ценности. РОСТ, 2012. - С.7-21.

209 Кирьякова А.В. Педагогическая аксиология: учебное пособие / А.В. Кирьякова, Г.А. Мелекесов, Л.В. Мосиенко и др. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 283 с.

210 Горбачевская Т.А. Формы и методы правового обучения //Материалы виртуального семинара для заместителей директоров по воспитательной работе» «Правовое воспитание в школе как условие формирования правовой культуры учащихся, осознание ими высшей ценности прав и свобод человека» – Костанай, 2009.

211 Аристотель. Политика / пер. С.А.Жебелева // Соч.: В 4 т. - М., 1984.- Т. 4.- Кн. IV, IX, XII. - С. 375-644.

212 Ивин А.А. Логика: Учебник для гуманитарных вузов. - М.: Фаир-пресс, 1999. - 320 с.

213 Осипова А.А. Групповая дискуссия как метод групповой работы // Общая психокоррекция. -Учебное пособие. - М.: Сфера, 2000. - С. 459-510 с.

214 Левинсон А.Г. Открытые групповые дискуссии как метод прикладных социологических исследований // Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. - 2007. -Т. 92, № 6. -С. 45-53.

215 Подласый И.П. Педагогика. Новый курс; учеб для студ. пед. вузов. - в 2 кн. - М.: ВЛАДОС, 2003. - Кн.1. - 576 с.

216 Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций:учеб.пособие для студ. пед. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК.- М.: Прометей, Юрайт, 1998. - 464 с.

217 Педагогика В.А., Слостенин И.Ф., Исаев А.И., Миценко Е.Н. Шиянов: учеб. пособие для студ. пед. учебн. заведений -3-е изд. перераб. и дополн. - М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.

218 Мамигонова Т.А., Мамигонов Г.В. Педагогическая игра в системе формирования навыков самостоятельной работы студентов.- Казань, 1988.- 144 с.

219 Занько С.Ф., Тюнников Ю.С., Тюнникова С.М. Игра и учение. -М.: Просвещение, 1992. -144 с.

220 Михайлова Л.П. Деловая игра // Материалы тренинга по интерактивным методикам. -М., 2005. - С. 58 - 61.

221 Избасарова Ф.Д. Участие студентов в коллективных формах учебной деятельности как условие их профессиональной подготовки // Вестник университета «Семей». - 1997. - № 1. - С.23.

222 Жолдасбекова С.А., Аширова Ж.У. Құқықтық мәдениет және оны қалыптастырудың педагогикалық мәселесі. The Europe and the Turkey world: science. Engineering and technology of the Materids oe the internat and sclenfic prolticol conference May 6-8, 2020 Ankara-Turkey. - Ancara 2020. - Vol. II. - P. 126-131.

223 Исаева З.А., Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Активные методы и форма обучения в высшей школе. – Алматы: Қазақ университеті, 2006. -122 с.

224 Современные формы и методы обучения праву. // Матер. Всероссийской научно-методич. конф. Санкт-Петербург. - 2008.

225 Чубыкина Н.А. Практические советы по составлению и экспертизе хозяйственного договора // Матер. Всероссийской научно-методич. конф. «Современные формы и методы обучения праву». - Санкт-Петербург, г. Пушкин, 2008. - С.69 – 75.

226 Зыкина Т.А. Мастер класс «Имитационная игра «Коллективный договор» // Матер.Всероссийской научно-методич. конф. «Современные формы и методы обучения праву». Санкт-Петербург, г. Пушкин 1–3 февраля 2008. - С. 66-68.

227 Abdrakhmanova Zh., Aisultanova K., Chaltikenova L., Satkenova Zh., Bisenbayeva Zh. Implementation of modern computer science and information technologies in teaching // Journal of Engineering and Applied Sciences. – 2017.

228 Orazalina Z., Zavalko N., Yessekeshova M.D., Tashkenbayeva Zh.M., Aldabergenova S. Method of Developing Technological Readiness for Using Virtual Educational Environment in The Professional Activity of a College Teacher // «International journal of environmental & science education». - 2016. - Vol. 11.- №10. - P. 3477-3586 . ISSN 1306-30065.

229 Aitzhanova R. M. Implementation of modern computer science and information technologies in teaching // Journal of Engineering and Applied Sciences, 2017.

230 Aitzhanova R.M. Modern information technologies in the deontological training of prosecutor // Man in India. – 2017.

231 Aitzhanova R.M. The modern technology in professional competence enhancement of learners // Journal of Engineering and Applied Sciences. - 2017. journalarticle, EID: 2-s2.0-85031403364, Scopus.

232 Альметов Н.Ш. Педагогика: оқу құралы / Альметов Н.Ш., Арымбаева К.М. -Алматы: Эпиграф баспасы, 2017. -132 б.

233 Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова Ә.У., Ильясова Р.К. Педагогика: оқулық. - Астана: Фолиант, 2014 - 345 б.

234 Жалпы педагогика негіздері. Әдістемелік нұсқау.-Ақтөбе, 2018.- 52 б.

235 Ахметова Г.К., Исаева З.А. Педагогика для магистратуры. - Алматы: Қазақ университеті, 2006. – 180 б.

236 Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. -Таллин: Валгус, 1980. - 335 с.

237 Пошаев Д.Қ. Ғылыми-педагогикалық зерттеу негіздері: оқу құралы. - Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ.- 2003. - 112 б.

ҚОСЫМША А

Арнайы курс модельдік бағдарламасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Шымкент қаласы Білім басқармасының
«Жеңіл өнеркәсіп және сервис колледжі» МКҚК

МОДУЛЬДІҢ ОҚУ-ЖҰМЫС БАҒДАРЛАМАСЫ

БМ 04 Қоғам мен еңбек ұжымында әлеуметтану және бейімделу үшін әлеуметтік ғылымдар негіздерін қолдану

(Келісілген мамандық бойынша модульді оқу-жұмыс жоспарының атауы мен индексі)

модульге енгізілген пән:

Құқықтық мәдениет әліпнесі

(мамандық бойынша жұмыс оқу жоспарына сәйкес пән атауы)

мамандық:

1211000 – Тігін өндірісі және киімдерді үлгілеу

(код және мамандық атауы)

біліктілік:

121103 2 – Тігінші

(код және біліктілік атауы)

Оқыту нысаны:

күндізгі

негізгі білімі:

- негізгі орта (9 сынып)
 жалпы орта (11 сынып)
 техникалық және кәсіби

оқу курсы:

1 2 3 4

Мамандық бойынша оқу жұмыс жоспарына сәйкес Оқу уақытының (сағаттардың) жалпы көлемі 194 сағат

Модульдің оқу жұмыс бағдарламасы Типтік оқу бағдарламасының талаптарына сәйкес, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 31 қазандағы № 553 бұйрығымен бекітілген.

ШЫМКЕНТ, 2020

Дайындаған:
Оқытушы

Аширова Жазира Уалиханқызы
(Аты-жөні, қолы)

«арнайы пәндер»

пәндік циклдық комиссия отырысының шешімімен қаралып, ұсынылды

_____ 20 ____ жыл, хаттама № _____
Төрайымы Ақпанова Индира Айдархановна
(Аты-жөні, қолы)

Тексерді

Сарапшы (методист) Оспанова Жанар Ибижановна
(Аты-жөні, қолы)

Колледждің ғылыми-әдістемелік кеңес шешімімен бекітуге мақұлданып, қаралды.

31 01 20 20 жыл, хаттама № 1
Төрайымы Бозаева Жанат Артықбаевна Боз
(Аты-жөні, қолы)

ТҮСІНІКТЕМЕ ЖАЗБА

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курстың мақсаты - колледж студенттерін жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ мамандардың кәсіби қызметін құқықтық қолдауға ықпал ететін құқықтық мәдениетке тәрбиелеу.

Осы мақсатқа жету үшін арнайы курс келесі міндеттерді шешеді:

- студенттердің саналы қажеттілігі мен болашақ кәсіби қызметінде практикалық қолдануда құқықтық нормаларды игеруге тұрақты мотивация қалыптастыру; өзін-өзі дамыту және кәсіби өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі;

- заңдылықты, құқықтық тәртіпті, саналы құқықтық тәртіпті ішкі бағыттың дамуына ықпал ету;

- студенттерді өздерінің құқықтары мен міндеттері, олардың қызметінің нәтижелері мен салдары үшін жауапкершілік туралы қажетті минималды құқықтық біліммен қамтамасыз ету;

- алған білімдерін үнемі өзгеріп отыратын өмірде және құқықтық жағдайда іс жүзінде қолдануға үйрету;

- заңға және құқықтық нормаларға құрметпен қарауды, құқықтық нормаларды сақтау әдетін, құқықбұзушылық пен құқықбұзушылыққа жол бермеу;

- құқықтық сананы, құқықтық ойлау дағдыларын және заңды дұрыс қолдана білу, олардың құқықтары мен бостандықтарын, сонымен қатар жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсетуді тұтынушылардың заңды мүдделерін қорғау қабілеттерін дамыту.

Маңызды жағы «Құқықтық мәдениеттің әліппесі» арнайы курсының мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асыруға ықпал етеді.

Арнайы курстар 36 сағатқа есептелген (18 теориялық және 18 практикалық).

«Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсының бағдарламасы.

Кесте А1 - «Құқықтық мәдениет әліппесі» арнайы курсын тақырыптық жоспарлау

№	Тақырып атауы	Теориялық сабақ	Практик. сабақ
1	2	3	4
1	Құқықтық мәдениеттің әліппесі - бұл жеңіл өнеркәсіп және сервис саласындағы болашақ мамандарды кәсіби даярлау жүйесіндегі ғылыми білімнің бір саласы.	1	1
2	Қазақстан Республикасындағы орта және жоғары кәсіби білім жүйесінің жұмыс істеуінің құқықтық негіздері.	1	1
3	Құқықтық мәдениет жалпы адамзаттық мәдениеттің бір түрі ретінде.	1	1

А1- кестенің жалғасы

1	2	3	4
4	Жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы болашақ маманның құқықтық мәдениеті оның кәсіби мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде	1	1
5	Құқықтық мәдениет болашақ маманның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласындағы кәсіби жетістіктері мен тұлғалық ерекшеліктерін іске асырудың факторы ретінде.	1	1
6	Заңның үстемдігі және оның жеңіл өнеркәсіп пен қызмет саласының болашақ маманы үшін құқықтық мәдениеттің феномені ретіндегі маңызы.	1	1
7	Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі құқық салалары	1	1
8	Заң жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласындағы жұмысшылардың құқықтық жүйесі ретінде	1	1
9	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің конституциялық заңы	1	1
10	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің азаматтық құқығы.	1	1
11	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің коммерциялық заңы.	2	2
12	Шаруашылық келісімшартты жасау және сараптау	2	2
13	Жеңіл өнеркәсіп қызметкерлері мен қызмет көрсетудің әкімшілік құқығы.	1	1
14	Жеңіл өнеркәсіп және қызмет көрсету саласы қызметкерлерінің еңбек құқығы.	1	1
15	Қорытынды сабақ: Құқық қорғау органдарының мамандарымен кездесу ұйымдастыру.	2	2
	Барлық сағат (36)	18	18

Арнайы курстың глоссарийі (ЭТ студенттері құрастырған)

Әкімшілік құқық - бұл мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру және атқарушы басқару процесінде пайда болатын әлеуметтік қатынастарды реттейтін құқық саласы.

Әкімшілік құқық бұзушылық - мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, азаматтардың меншігіне, құқықтары мен бостандықтарына қол сұғу, белгіленген басқару тәртібіне, заңсыз, кінәлі (қасақана немесе ұқыпсыз) іс-әрекет немесе әрекетсіздік, олар үшін заңнамада әкімшілік жауапкершілік қарастырылған.

Мемлекет - белгілі бір басқару формасы бар қоғамның саяси ұйымы (монархия, республика).

Азаматтық құқық - ережелер меншік қатынастарын және онымен байланысты жеке мүліктік емес қатынастарды реттейтін құқық саласы.

Азаматтық құқық заңнамада қарастырылған жағдайларда басқа да жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді, мысалы, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау.

Заң - сөздің кең мағынасында барлық нормативтік-құқықтық актілер, мемлекет белгілеген барлық ережелер. Құқықтық тұрғыдан алғанда, заң дегеніміз - мемлекеттік биліктің жоғарғы өкілді органы қабылдаған немесе халықтың тікелей еркімен қабылданатын және маңызды әлеуметтік қатынастарды реттейтін нормативтік акт. Заң - мемлекеттік құқық жүйесінің негізі.

Заңдылық - барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың заң талаптары мен сот шешімдерін сөзсіз орындау принципі. Ол азаматтардың заңды мүдделері мен құқықтарын тиімді қорғауды, лауазымды адамдардың іс-әрекеттеріне сотқа шағымдану мүмкіндігін қамтиды.

Конституциялық құқық - бұл құқықтық реттеу субъектісі, мемлекеттік билік органдарының ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу принциптері, азаматтардың құқықтық мәртебесі және олардың мемлекетпен қарым-қатынасы.

Конституциялық заң мемлекеттік органдардың, сайлау жүйесінің, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қалыптасуы мен қызмет ету қағидаттарын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығын анықтайды.

Мінез-құлық өлшемі оның шекарасын (шеңберін) белгілеуді білдіреді. Мүмкіндік пен міндеттеме нақты әрекеттерде, нақты мінез-құлықта жүзеге асырылады.

Тиісті қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу механизміне құқықтық нормалар, құқықтық қатынастар, құқықтық жауапкершілік, құқықтық сана және т.б. сияқты элементтер кіреді. Бұл жағдайда құқық субъектілері қандай да бір түрде мемлекет талаптары мен рұқсаттарына жауап береді. Олардың жағымды реакциясы қалыптасқан заң нормаларына сәйкес келетін заңды мінез-құлықты қалыптастырады. Девиантты мінез-құлық құқық бұзушылықты құрайды.

Нормативтік құқықтық талаптар логикалық түрде аяқталған және тұтастай алғанда міндетті құжаттармен көрсетілген және тікелей бекітілген декреттер (ережелер, талаптар, бұйрықтар және т.б.) болып табылады.

Конституциялық құқықтың негізгі қайнар көзі және қолданыстағы барлық заңдардың негізі - бұл Қазақстан Республикасының Конституциясы, мемлекеттің негізгі заңы, оның нормалары құқықтың барлық басқа көздеріне қатысты ең жоғары заңды күшке ие - парламенттік заңдар, мемлекеттік биліктің атқарушы органдарының актілері, сот прецеденттері және кеден.

Заң - мемлекеттік билікпен қорғалатын жалпыға бірдей міндетті әлеуметтік нормалардың жүйесі. Заңның көмегімен мемлекет билігін қолында ұстайтын әлеуметтік күштер адамдардың және олардың ұжымдарының іс-әрекетін реттейді және әлеуметтік қатынастардың белгілі бір шеңберін міндетті деп белгілейді.

Құқықтық қатынас - 1) қатысушылары субъективті құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушылары болып табылатын, заңмен реттелетін қоғамдық қатынастар; 2) жеке тұлғалар (азаматтар, ұйымдар, мемлекеттік органдар және азаматтар және басқалар) арасындағы байланысты, заңмен қарастырылған мүмкін және тиісті мінез-құлық өлшемін анықтайтын сабақтас құқықтар мен міндеттемелер.

Құқықтық қатынас заңда белгіленген құқықтық фактілер (келісімшарт, әкімшілік акт, құқық бұзушылық, оқиға және т.б.) туындаған кезде туындайды.

Құқықтық мәдениет дегеніміз: 1) құқықтық шындыққа байланысты рухани және материалдық құндылықтардан тұратын жалпы мәдениеттің бір түрі; 2) объективті және субъективті факторлардың әсерінен жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің ортақ құқықтық білім, нормалар, құндылықтар негізінде оның қоғамдық қызметтің әртүрлі салаларына қатысуын қамтамасыз ететін ерекше өзара әрекеттесуі; 4) ойлау тәсілі, мінез-құлық нормалары мен нормалары; 5) заңды білу және түсіну, оның талаптарын саналы түрде орындау; 6) сана мен мінез-құлықтың бірлігі, яғни. құқықтық мәдениет тек заңды мінез-құлықты ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік белсенді тұлғаның мінез-құлқын да қамтиды.

Құқықтық мәдениет мәдениеттің басқа бағыттарымен (саяси), моральдық (этикалық), эстетикалық, діни және т.б.

Құқықтық норма - 1) мемлекет уәкілеттік берген жеке тұлғаның қоғамдағы мінез-құлық ережелерінің сақталуы; 2) өркениеттің басты жетістігі болып табылатын озбырлық пен зорлық-зомбылықтың антиподы,

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі - 1) тұлға мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастың негізгі қағидаттарының нормативтік көрінісі; 2) мемлекет мақұлдаған және қоғам бекіткен және қоғам бекіткен адамдардың мінез-құлық стандарттарының жүйесі; 3) мемлекетпен нормативтік қатынастардағы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі.

Заңдылық - әлеуметтік өмір құбылыстарының (заңды тұлғалардың қызметі немесе қызметінің нәтижелері) мемлекеттің талаптары мен рұқсаттарына заң нормаларында қамтылуы. Ол тек заңды тұлғалардың мінез-құлқына ғана емес, сонымен бірге нормативтік актілер, заңды қолдану актілері сияқты құқықтық құжаттарға енеді. Заңдылық заң талаптарына сәйкес кез келген ауытқуды болдырмайды. Заңдылыққа қарсы антипод - заңсыздық.

Құқықтық сана - 1) қоғамдық сананың нақты формасы; 2) заңның әділеттілігі мен қолданылу мүмкіндігі тұрғысынан қандай болуы керек екендігі туралы идеялардың, көзқарастардың, идеялардың жиынтығы; 3) қоғамның құқықтық принциптерімен, құқық қолдану практикасымен, адам өмірінің нақты жағдайымен, адамгершілік тәжірибесі мен қоғамның дәстүрлерімен айқындалатын құқықтық мәдениеттің иесі; 4) адамның құқықтық шындықтың әртүрлі құбылыстарына, қолданыстағы немесе қалаған заңға қатынасын білдіретін құқықтық білімнің, идеялардың, көзқарастардың, пікірлердің, көріністер мен сезімдердің жиынтығы; 5) жағымды да, теріс те сипатталуы мүмкін адамдардың заңды маңызды мінез-құлқының ішкі жеке реттегіші.

Алайда, ол әрқашан адам және әлеуметтік өмірдің қажетті формасы болып қала береді, оның оң түрінде.

Еңбек құқығы - бұл кәсіпорындардағы, мекемелердегі және ұйымдардағы жұмысшылар мен жұмысшылардың еңбегін реттейтін құқық саласы. Реттейді: жұмысшылар мен жұмысшылардың кәсіпорынды, мекемені, ұйымды (тікелей олардың атынан әрекет етеді) жұмысшылармен қарым-қатынасын; әкімшіліктің кәсіподақ комитетімен жұмысшылардың өндірісті басқаруға, еңбек жағдайларын белгілеуге және қолдануға қатысты қатысуға қатысты қарым-қатынасы; еңбек дауларын шешу қатынасы.

Заңды жауапкершілік - 1) кінәлі адамға заңсыз әрекет жасағаны үшін мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану; 2) мемлекет өзінің құзыретті органдары мен құқық бұзушы жасаған құқыққа қайшы әрекеті үшін тиісті түрде бас тарту туралы міндеттеме жүктеген құқықтық қатынастар.

Әдебиеттер

1. Балыкбаев Т.О. Правовая политика в сфере образования в Казахстане: проблемы и перспективы (ответы на вопросы главного редактора) // Право и государство. - № 2(63). - 2014. - С. 6–7.

2. Искаков Г. Права человека в Республике Казахстан: Учеб.пособие. - Алматы: Білім, 1999. - 192 с.

3. Карташов В.Н. Правовая культура: понятие, структура, функции: монография: В.Н. Карташов, М.Г. Баумова; Яросл. Гос. ун-т. -Ярославль: ЯрГУ, 2008. - 200 с.

4. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. - Алматы, 2011. - 67 с.

5. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. - 24 авг. 2009 г. - № 858. zakon.kz.

6. Краткий юридический словарь / под ред. А.Н. Азриляна. -М.: Институт новой экономики, 2005. - 314 с.

7. Лукашева Е.А. Право. Мораль, Личность / Е.А. Лукашева. -М., 1989. - 264 с.

8. Общая теория права и государства. -3-е изд., перераб. и доп. / Под ред. В.В.Лазарева. -М.: Юристь, 2006. - 320 с.

9. О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 гг. Указ Президента Республики Казахстан от 24 авг. 2009 г. - №858. zakon.kz

10. Савин В.Н. Правовая культура студентов в современных условиях: социологический анализ // Социум и власть. -№2 (30) 2011. - С.88-98.

11. Сальников В.П. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. -М., -М.: Юристь, 2006. -576 с.

12. Сборник задач по трудовому праву Республики Казахстан: учебное пособие / Сост. Пилецкая Е.Н. -Костанай: Костанайская академия МВД РК, 2014.-60 с.

13. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - М.: Юристъ, 1999. - 672 с.

14. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V Введен в действие с 01.01.2016. ЗРК.

15. Юридический энциклопедический словарь. -М.: 1987. - 415 с.

ҚОСЫМША Б

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы

1. Кіріспе

2002 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында елдің құқықтық жүйесін дамытудың 2010 жылға дейінгі кезеңге арналған негізгі бағыттары айқындалды. Өткен жылдары Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ететін мемлекеттік және қоғамдық институттардың үдемелі дамуына ықпал ететін бірқатар маңызды заңнамалық актілер қабылданды.

Тұжырымдаманы іске асырудың басты қорытындылары ұлттық заңнаманың негізгі салаларын (конституциялық, әкімшілік, азаматтық, банктік, салық, қаржы, кеден, экологиялық, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, Қылмыстық-атқару заңнамасы) айтарлықтай жаңарту болды.

Жаңа кодталған актілер әзірленіп, қабылданды: 2003 жылы - Орман, жер, Кеден, Су кодекстері; 2007 жылы - Еңбек, экологиялық кодекстер; 2008 жылы - Бюджет, Салық кодекстері.

Мемлекет нормашығармашылық процесті жаңа сапалы деңгейге шығаруға мүмкіндік берген шаралар қабылдады, олардың ішінде: заң жобалау қызметін перспективалық жоспарлау; нормативтік құқықтық актілер жобаларына ғылыми (құқықтық, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы, криминологиялық және басқа) сараптама жүргізу; қабылданатын заңдарды толық қаржылық қамтамасыз ету.

21 ғасырдың алғашқы онжылдығы Қазақстанда конституциялық құрылыстың жаңа кезеңі болып белгіленді. 2007 жылғы 21 мамырда «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды. Бұл ретте, негізінен уақыт сынағынан өткен мемлекеттік құрылғының қазақстандық моделінің параметрлері сақталған.

Осы модельдің шеңберінде Конституциялық реформа барысында Парламент палаталарының рөлі мен ықпалын арттырған билік қатынастары жүйесін жаңғырту жүзеге асырылды, олар бұдан былай мемлекеттегі істің жай-күйі үшін үлкен жауапкершілікте болады.

Азаматтық қоғам институттарын жан-жақты дамытуға, мемлекет пен қоғам қатынастарын үйлестіруге арналған бағыттың арқасында мемлекеттік және қоғамдық институттардың неғұрлым белсенді өзара іс-қимылына конституциялық тыйым салу мен шектеулер алынып тасталды, бүгінде еліміздің ішкі жағдайлары мен қажеттіліктеріне толығымен жауап беретін жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі жаңғыртылды.

Конституциялық деңгейде сот төрелігін жүзеге асыру кезінде соттардың тәуелсіздігін нығайтуға бағытталған сот-құқықтық реформасының жаңа кезеңіне серпін берілді. Өлім жазасын қолдану саласы қысқартылып, адамдардың қаза болуымен және соғыс уақытында жасалған аса ауыр қылмыстармен ұштасқан террористік қылмыстармен ғана шектелді, бұл Қазақстан жағдайында өлім жазасын

нақты жоюды білдіреді. Қамауға алуға сот санкциясы енгізілді, прокуратура мен соттың тергеу жүргізу мүмкіндігіне конституциялық тыйым алынып тасталды.

Жүргізілген реформа осылайша мемлекет пен қоғам институттарын одан әрі демократияландыруға бағытталған. Конституциялық мойындалған осы жүйелі шешімдердің барлығы Қазақстан Республикасының ағымдағы заңнамасында одан әрі іске асырылуы тиіс.

Сонымен қатар, әлемдік экономика мен саясатта болып жатқан іргелі өзгерістер, жаһандану процестері, сондай-ақ елдің ішкі даму серпіні қол жеткізген жетістіктеріне қанағаттанбауға мүмкіндік бермейді. Ұлттық құқықтың уақыттың жаңа сын-қатерлеріне сәйкестігін қамтамасыз ету, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында 21 ғасырдың болашағына жауап бермейтін құқықтық догмалардан түпкілікті босатыла отырып, мемлекеттің нормашығармашылық және құқық қолдану қызметін одан әрі жетілдіру қажет.

Қазақстан үшін 2050 жылға қарай әлемнің ең дамыған 30 мемлекетінің қатарына кіру – өршіл мақсаттың анықтамасы ұлттық құқықтық жүйеге жоғары талаптар қояды, ол елдің адамның, қоғамның өмір сүру сапасын арттыруға және мемлекеттілікті нығайтуға бағытталған бағытын тиімді қамтамасыз етуге тиіс.

Сондықтан қазақстандық құқықтық жүйе әлемнің дамыған елдерінің заңнамасымен құқықтарды қорғаудың қолайлылығы мен сенімділігі мәселелерінде тең бәсекеге қабілетті болуға тиіс. Жалпыға бірдей жаһандану және әлемдік бәсекелестіктің өсуі жағдайында көптеген елдер құқықтық жүйелерді жаңғырту және оларды адамдардың қажеттіліктері мен қажеттіліктеріне және инвесторлардың мүдделеріне барынша жақындату қажеттілігімен бетпе-бет келді. Бәсекеге қабілетті құқықтық жүйе өзінің юрисдикциясына көбірек бизнес пен инвестицияларды тартатыны, батыл және озық идеяларды іске асыруға ықпал ететіні белгілі.

Сондықтан қазіргі кезеңде басым ұлттық жобаларды табысты іске асыру, өзекті қоғамдық-маңызды міндеттерді шешу теңдестірілген құқықтық саясатты жүргізумен тікелей байланысты, онда тек өз тәжірибесі мен тәжірибесін ғана емес, қажет болған жағдайда, біздің ұлттық мүдделеріміз үшін дәстүрлі түрде тән емес, өз тиімділігін дәлелдеген басқа да институттардан алатын барынша прагматизм талап етіледі. Әлемде болып жатқан түрлі құқықтық жүйелердің конвергенциясы процестерінде осындай қарыз алу ұлттық құқықты жаңғырту үшін пайдалы болуы мүмкін.

ҚОСЫМША В

Сауалнама 1

Студенттерді құқықтық мәдениетке ынталандыру және оның бастапқы деңгейін айқындау

Профиль нөмірі, күні 28 «.08..» 2019 жыл

Тазалық кодексінің аймақтары

Аймақ орталық - 1, мегаполис - ,

орта / шағын қала - 2,

ауылдық округ орталығы - 3,

ауыл - 4,

шалғайдағы ауыл - 5.

Аймақ

1 курс - 1, 2 курс - 2, 3 курс - 3

Мамандық: 1, 2, 3, 4, 5, 6 Оқу тілі:

Қазақша - 1, орысша - 2

Колледжде оқыту тілі: қазақша - 1, орысша - 2, аралас - 3

Колледж типі: мемлекеттік оқу орны - 1, жеке оқу орны – 2

Облысы _____ Код _____	Районы _____
Обл. орталық – 1, мегаполис - , орта / шағын қала - 2, ауылдық округ орталығы - 3, ауыл - 4, шалғайдағы ауыл - 5..	Аймақ _____
1 курс – 1, 2 курс – 2, 3 курс – 3 Мамандық: 1, 2, 3, 4, 5, 6	Оқу тілі: Қазақша - 1, орысша - 2
Колледжде оқыту тілі: қазақша - 1, орысша - 2, аралас - 3	
Колледж типі: мемлекеттік оқу орны - 1, жеке оқу орны - 2	

Жауабыңызды енгізіңіз немесе тиісті жауапты дөңгелектеңіз. Барлық жауаптар құпия.

1. Сіздің атыңыз кім? (Сауалнама анонимді болғандықтан ғана аты-жөні жоқ)

2. Сіз неше жастасыз? _____

3. Сіздің ұлтыңыз қандай: 1 - қазақ; 2 - орыс; 3 - басқа (көрсетіңіз). _____

4. Сізге ыңғайлы тіл: 1 - қазақ; 2 - орыс; 3 - басқа (көрсетіңіз). _____

5. «Құқықтық мәдениет» ұғымына қысқаша анықтама беріңіз

6. Сөйлемді жалғастырыңыз: «Жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің негізі ...».

7. Сіздің ойыңызша, жеке тұлғаның құқықтық мәдениетінің маңызды бөліктері қандай: _____

8. «Құқықтық мәдениет» және «құқықтық мінез-құлық» ұғымдары бірдей ма? (Ия, жоқ, жауап беру маған қиынға соғады)

9. Сіздің ойыңызша жеңіл өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласының қызметкеріне құқықтық мәдениет қажет пе? (иә, жоқ, жауап беру қиын болады). Егер иә болса, онда неге? Егер жоқ болса, неге?

10. Сіздің құқықтық мәдениетіңіз бар деп ойлайсыз ба? (иә, жоқ, толық емес, айта алмаймын)

11. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі дегеніміз не?

12. «Заңды ұстанған мемлекет» ұғымы сіз үшін нені білдіреді?

13. Қазақстан Республикасының азаматы не үшін міндетті? (жауаптың ең қолайлы 3 нұсқасынан көп емес) қоғам, мемлекет пайдасына мүдделері үшін өз пайдасын құрбан етуге дайын болу.

Олардың құқықтары мен құқықтарын қорғауға дайын болу.

Еліміздің заңдарын сақтау	1	Қазақстан Республикасының рәміздері мен әнұранын білу	7
Қоғам, мемлекет пайдасына мүдделері үшін өз пайдасын құрбан етуге дайын болу	2	Сенімнің болуы (қағидаттар сіздің іс-әрекетіңізге, айналаңыздағы барлық жағдайға әсер етуі)	8
Елдің азаматтығына ие болу, төлқұжат алу	3	Елде болып жатқан маңызды оқиғалар туралы білім	9
Тұрғылықты жері бойынша тіркелу	4	Қоғам мен мемлекет істеріне белсенді түрде қатысу	10
Өз міндеттерін орындау	5	Құқықтар мен бостандықтарды білу	11
Өзінің және басқалардың құқықтарын қорғауға дайын болу	6	Билік пен Үкіметтің құрылымын білу	12

14. Сіз құқықтық білімге деген қажеттілікті сезесіз бе? (Ия, жоқ, жауап беру маған қиынға соғады) _____

15. Сіз Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарын білесіз бе?

16. Заң дегеніміз не және заңдар не үшін қажет?

17. Қандай мемлекеттік құжат Қазақстанда адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етеді?

18. Ұсынысты жалғастырыңыз Конституциялық заң, бұл –

19. Ұсынысты мағынасын жоғалтпай азайтыңыз ... Заңның үстемдігі, бұл – мемлекет, оның ең маңызды белгілері: қоғамдық өмірдің барлық саласында заңдылық; мемлекет пен оның органдарының заңымен байланысты; азаматтардың құқықтарын сот арқылы қорғау және мемлекет пен адамның өзара жауапкершілігі. Заң үстемдігі демократияның ажырамас бөлігі болып табылады.

20. Заң дегеніміз не? _____

21. Құқықтық норма дегеніміз не? _____

22. Сіз өзіңіздің құқығыңызды білесіз бе? (иә, жартылай, жоқ) _____

23. Біздің елде адам қандай құқықтарға ие? _____

Құқылы...:		Құқық :	
Өмір сүруге	1	Ел ішінде жүріп-тұру еркіндігіне	12
Білім алуға	2	Жеке өмірінде құпиялылыққа	13
Меншікті иеленуге	3	Өз ойларыңызды еркін айтуға	14
Өзіңіздің ар-намысыңыз бен қадір-қасиетіңізді сақтауға	4	жеке бастың тұтастығына	15
Денсаулық сақтауға және медициналық қызметтерге	5	Еңбекті еркін таңдауға	16
Демалу және тынығуға	6	Лайықты баспана ны иеленуге	17
Мемлекеттік қамқорлық және қорғануға	7	Өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға	18
Зорлық-зомбылық пен қорлықтан қорғануға	8	Азаматтық алуға	19
Теңдік	9	Ақпарат алуға	20
Әлеуметтік қамсыздандыру	10	Толық және лайықты өмір сүруге	21
Өмірлік жағдайларда шешім қабылдағанда өз пікіріңізді білдіруге	11	Басқалары (көрсетіңіз)	22
		Мен өз құқығымды білмеймін	23

24. Сіздің пікіріңізше, азаматтарға келесі құқықтардың қайсысын жиі бұзатын дәреже (сериялық нөмірлерді қойыңыз)?

Саяси (сөз бостандығы, баспасөз, сайлау құқығы және т.б.)

Экономикалық (еңбек құқығы, меншік құқығы және т.б.)

Әлеуметтік (тұрғын үй үшін, денсаулықты сақтау, медициналық көмек және т.б. үшін)

Мәдени (мәдени өмірге қатысу, шығармашылық еркіндігі және т.б.)

Жауап беруге қиналамын

25. Сіз заңды ақпаратты қандай көздерден аласыз? (Әлеуметтану сабақтардан, бұқаралық ақпарат құралдары, нормативтік құқықтық актілер, интернет-ресурстар, құқық қорғау органдары, отбасы, колледж, тұрмыстық орта және басқалар) _____

26. Сіздің ойыңызша, негізгі құқықтар қандай міндеттер болып табылады? (Табиғи құқықтар, жеке ақпаратты қорғау, оқу міндеттілігі, білім алу құқығы, өз құқығын, бостандығын қорғау, Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтау).

27. Егер сіз бұзылған жағдайда өз құқығыңызды қалай қорғауға болады? (Баллмен бағалаңыз)

Көмек бере алатын адамдарға тікелей хабарласыңыз	1	Митингілер, манифесттер, ереуілдер	7
Мәселені шешу үшін колледж студенттерінің кеңесін е жүгінесіз	2	Жеке қатынастарды шешу үшін пайдалану құқықтық жағдайлар	8
Бұл мәселелерді құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен кездесулерде, дөңгелек үстелдерде талқылайсыз	3	Жергілікті билік органдарына жүгіну	9
Әлеуметтік желілер, блогтар арқылы	4	Басқа _____	10
Сенім телефоны арқылы	5	Жоқ, ештеңе көмектеспейді	11
Ресми хаттар, шағымдар арқылы	6	Жауап беруге қиналамын	12

28. Сіздің құқығыңыз бұзылған жағдайда қайда барасыз? (Ұпаймен бағалау)

Колледж әкімшілігі	1	Қоғамдық құқықтарды қорғау органымен	10
БАҚ (газеттер, теледидар)	2	Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Жастар құқығын қорғау комитеті	11
Жергілікті билік органдары (әкімдік, білім бөлімі және т.б.)	3	Колледждің өзін-өзі басқару органдары, кәсіподақ комитеті, ата-аналар комитеті	12
Саяси партиялар	4	Білмеймін, маған жауап беру қиын	13
Мықты таныс, туыстар бар	5	Тек Президент	14
Құқық қорғау органдары (полиция)	6	Басқа _____	15
Қоғамдық ұйымдар, ҮЕҰ	7		
Сенім телефондары	8	Ешқайда	16

29. Жеке өмірде сіз үшін ең маңызды не? (5 жауап нұсқасынан көп емес)

денсаулық	1	махаббат, достық, қауымдастық	14
материалдық байлық	2	толеранттылық, төзімділік	15
қызықты өмір сүру мен ләззат алу	3	руханият, ішкі үйлесімділік	16
табиғатпен байланыс, экологияны сақтау	4	әдептілік, адалдық, әділеттілік	17
бейбітшілік, қауіпсіздік, қауіпсіздік, тұрақтылық және тыныштық	5	мейірімділік, адамгершілік, қамқорлық басқаларға қатынасы	18
сіздің ана тіліңіз, дәстүріңіз бен мәдениетіңіз	6	абырой, өзін және басқаларды құрметтеу	19
қазақ мәдениетімен, тілімен таныстыру	7	Жауапкершілік	20
отбасы, ата-ана, туыстармен жақсы қарым-қатынас	8	құрбы-құрдастар, бедел, құрдастар арасында танымалдық	21
адам құқығы, бостандық және теңдік	9	қоғам мойындауы	22
тәуелсіздік	10	білім, интеллектуалды даму	23
еңбек, жұмыс	11	Хобби, қызығуы	24
Тазалық пен ұқыптылық	12	Шығармашылық	25
сенім, дін	13	басқа (көрсетіңіз)	26

30. Сіз ақпарат алу үшін келесі дереккөздерді жиі пайдаланасыз ба?

		Күн де лікті	Күнін е бірн еше рет	Апта Сына 1 рет	Айы на 1-3 рет	Кварта лда бірне ше рет	Жылын бірнеше рет	Анда санда
Газеттер:	1. Қазақстандық	6	5	4	3	2	1	0
	2. Басқа елдердің	6	5	4	3	2	1	0
Радио:	3. Қазақстандық	6	5	4	3	2	1	0
	4. басқа елдердің	6	5	4	3	2	1	0
Телеканалдар:	5. Қазақстандық	6	5	4	3	2	1	0
	6. басқа елдердің	6	5	4	3	2	1	0
Интернет-сайты:	7. Қазақстандық	6	5	4	3	2	1	0
	8. басқа елдердің	6	5	4	3	2	1	0

31. Ақпаратты талқылау кезіндегі сіздің қалауыңыз?

Талқыланатын ақпараттың мазмұны	Ата-аналар	Ата мен әжем	Басқа туыстар	Ұжымда	Үйірмелер мен секцияларды	Жолдастарымнан	Телевидардан	Радио	Әлеуметтік жаңалықтардан	Газет, журналдан	Интернет-сайты	Басқа (көрсетіңіз)	Алмаймын
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Моральдық нормаларды сақтау, б.а. не жақсы, не жаман	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
Қызметтерді жеткізуші ретіндегі менің құқықтарым мен міндеттерім	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	0
Қызметтерді тұтынушылардың құқықтары, міндеттері және заңды мүдделері	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	0

31-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Таңдалған қызмет саласындағы еңбектің әлеуметтік маңызы	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	0
Үйде және шетелде болған оқиғалар	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	0
Тұрғылықты жердегі жергілікті жаңалықтар	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	0

32. Сіз заң алдында бәрі бірдей деп ойлайсыз ба? (Позитивті жауап, теріс жауап, жалтарған жауап).

33. Заңды талаптар түсінігі нені білдіреді?

34. Қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы қатынастарды қай саланың нормалары реттейді? _____

35. Студенттерге құқықтық нормалар туралы білім не береді? _____

36. Студенттердің құқықтық мәдениетін арттыру үшін колледж өмірінде нені өзгерту қажет деп ойлайсыз? _____

Сауалнама 2

Қазақстандағы жұмысшылардың құқықтары туралы не білуіңіз керек?

№1. Еңбек шарты дегеніміз не?

Еңбек шарты - бұл қызметкер мен жұмыс берушінің арасындағы жазбаша келісім. Еңбек шарты жұмыс беруші мен қызметкердің құқықтары мен міндеттерін реттейді. Еңбек келісімшартына қол қою арқылы қызметкер белгілі бір жұмысты жеке орындауға және жұмыс кестесін сақтауға міндеттенеді. Жұмыс беруші қызметкерді жұмыспен қамтамасыз етуге және еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, сондай-ақ қызметкерге жалақының толық мөлшерін төлеуге міндеттенеді.

№2. Неліктен еңбек шарты міндетті түрде жасалуы керек?

Себебі, еңбек келісімшартын жасамай, жұмыс беруші заңды бұзады. Бұл әкімшілік құқық бұзушылық болып саналады және айыппұлмен жазаланады.

Сонымен қатар, еңбек шарты болмаса, ұйымның салық есептілігі толық болмайды, бұл салық заңнамасын бұзу болып табылады⁷

№3. Егер келісімшарт жасалмаса

Жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шарты болмаған және (немесе) орындалмаған жағдайда, еңбек қатынастары қызметкер жұмыс істеген күннен бастап туындаған болып саналады (Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 33-бабы 3-тармағы). Осыған байланысты, жұмысқа қабылданған кезден бастап жұмыс беруші де, қызметкер де еңбек шартының тараптарының құқықтары мен міндеттерін толық көлемде алады.

Нәтижесінде жазбаша келісімшарттың болмауына қарамастан, қызметкер Еңбек кодексінде қарастырылған барлық негізгі құқықтарға ие: еңбек ақы төлеу, кету, мүгедектікке байланысты жәрдемақы және басқалар. Бұл ретте қызметкер тиісті міндеттерге, сонымен қатар тәртіптік жауапкершілікке де тартылады.

№4. Егер келісім-шарт жасалмаса немесе дұрыс жасалмаса, сізден «сұралды»?

Еңбек шартын жазбаша түрде жасамау:

- сот процесінде жалақы жинаудың мүмкін еместігі немесе қиындықтары;
- жұмыс стажы еңбек өтілі болып саналмайды;
- зейнетақы жарналары енгізілмейді.
- Келісімшартта нақты жалақыдан төмен жалақы туралы нұсқау:
- жалақыны сотта толық көлемде жинай алмау (бухгалтерлік есеп жүргізуден өткен сома ғана қалпына келтіріледі);
- қызметкерлердің кірістерін және төлем қабілеттілігін растау проблемалары (көбінесе, мысалы, жалақының аздығы банктік қарыз беруден бас тартуға алып келеді).
- Еңбек шартында алғышарттардың болмауы:
- жұмыс берушінің өз құқықтарын теріс пайдалануы;
- қызметкерді қосымша міндеттермен, қосымша жұмыспен ауырлату, заңды талап етілетін кепілдіктер мен өтемақыларды ұсынбау.

Бұдан шығатыны, жұмысқа қабылданған сәттен бастап еңбек шарты жасалған болып саналады, бірақ қызметкерге оның негізгі шарттарын дәлелдеу қиынға соғады. Сондықтан жұмыс берушіден еңбек шартының көшірмесін талап етуді ұсынамыз. (Заң бойынша, сіз өзіңіз келісімшарт жасай аласыз - мысалы, Интернеттен үлгіні жүктеу арқылы. Ең бастысы, екі тарап оның тармақтарымен келіседі.)

№ 5. Егер келісімшарт жасалмаса, сіз жұмыстан шығарыласыз және ақша бермейсіз

Мұнда барлық қаражат жақсы - сотқа және еңбек инспекциясына өтінішпен барыңыз. Тағы бір мәселе, мұндай процедуралардан кейін сіз осы жұмыс берушімен жұмыс істей алмай қалуыңыз мүмкін.

Сотта дәлелдер жұмыс берушімен ресми хат алмасу, аудио және видео материалдар болуы мүмкін

№ 6. Өз еркімен жұмыстан шығару деген не?

Кез келген қызметкер еңбек шартын өз бастамасы бойынша, осы бапта қарастырылған тәртіпті сақтай отырып, бұзуға құқылы. 56 ҚР ТІ. Өз еркімен жұмыстан кеткісі келетін қызметкер, егер еңбек шартында неғұрлым ұзақ мерзім белгіленбесе, кем дегенде бір ай бұрын жұмыс берушіні жазбаша түрде хабардар етуге міндетті.

Егер жұмыс беруші сізді өз еркіңізбен жұмыстан кету туралы өтініш жазуға мәжбүр етсе, сіз еңбек инспекциясымен байланыса аласыз

7 саны. Еңбек инспекциясы дегеніміз не?

Еңбек инспекциясының міндеттері:

- жұмысшылардың құқықтары мен бостандықтарын, оның ішінде қауіпсіз еңбек жағдайларына құқықты сақтауды және қорғауды қамтамасыз ету;
- жұмысшылар мен жұмыс берушілердің Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасының мәселелері бойынша өтініштерін, өтініштері мен шағымдарын қарау;
- қызметкерлерді жазатайым жағдайлардан сақтандыру;
- өндірістік жарақаттану, кәсіптік аурулар, улану себептерін талдау және олардың алдын-алу бойынша ұсыныстар әзірлеу;
- өндірістегі жазатайым оқиғаларды тергеу;
- қауіпсіздік және еңбекті қорғау мәселелері

8 саны. Жұмыс беруші келісімшартты біржақты тәртіппен бұзғысы келеді

Егер сіз жұмысыңыздан босатылғыңыз келсе, Өнерге сәйкес. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 131-бабы 2-тармағы, егер мүмкін болса, жұмыс берушіге басқа жұмысқа ауысу ұсынылуы немесе өтемақы төленуі керек - бір айлық орташа жалақы.

Егер сіз жұмыстан босатылсаңыз, онда Art. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 53-і, біріншіден, олар «Х» күнінен бір ай бұрын хабарлауы керек. Екіншіден, жұмыс беруші жыл сайынғы ақылы еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төлеуі керек.

№ 9. Қандай жағдайларда жұмыс беруші қызметкерді жұмыстан шығара алмайды

Өнер бойынша. Еңбек кодексінің 53-тегі, зейнеткерлік жасқа жеткенге дейін екі жастан төмен азаматтар осындай жағдайларға ұшырайды, егер жұмыс беруші мен қызметкерлердің бірдей өкілдерінен тұратын комиссияның оң шешімі болмаса. Еңбек кодексінің 54-бабына сәйкес, жұмыс беруші еңбекке уақытша жарамсыздық кезеңінде еңбек шартын бұзуға құқылы емес, ал қызметкер осы баптың 1-тармағының 1, 18, 20 және 23 тармақшаларында көзделген жағдайларды қоспағанда, еңбек демалысын алады. 52 сауда орталығы. Сондай-ақ, Өнердің 2-тармағына сәйкес. 54 жұмыс берушіге жүктілік туралы анықтама берген жүкті әйелдерді жұмыстан босатуға жол берілмейді; үш жасқа дейінгі балалары бар әйелдер; 14 жасқа дейінгі баланы тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналар (18 жасқа дейінгі мүгедек бала); көрсетілген санатты анасыз тәрбиелейтін басқа адамдар⁷

№ 10. Өнеркәсіптік жарақаттарды төлеу

Өндірістегі жарақат (еңбек жарақаты) немесе денсаулығына зиян келтіру кезінде жұмыс беруші әлеуметтік жәрдемақыларды төлеу үшін материалдық жауапкершілік алады, басқаша «еңбекке уақытша жарамсыздық бойынша жәрдемақы» деп аталады.

Жұмыс берушіге Art. ҚР Еңбек кодексінің 133-і жұмысшыларға еңбекке уақытша жарамсыздығы бойынша әлеуметтік төлемдер төлеуге өз қаражаты есебінен.

Жұмыс орнында жазатайым оқиға болған жағдайда, жұмыс беруші тергеу үшін қажетті шараларды қабылдауға міндетті, жазатайым оқиға фактісін жүргізу және қорытынды жасау тәртібі Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 37-тарауында белгіленген.

133-баптың 4-тармағын мұқият оқып шығыңыз - бұл жерде жарақат өндірістік болып саналмайды

№ 11. Ауыру ережелерін сақтау

Ауру демалысы - уақытша еңбекке жарамсыздық парағы. Шығарылған күні:

- созылмалы аурулардың өткір немесе ушығуы;
 - уақытша еңбекке жарамсыздыққа байланысты жарақат пен улану;
- Жүктілікті жасанды түрде тоқтату;
- науқас баланы күту;
 - жүктілік және босану;
 - жаңа туған баланы асырап алу;
 - санаторлық-курорттық ұйымдарда күтім жасау;
 - карантин;
 - протездеу.

Жұмыс берушіге, Art. ҚР Еңбек кодексінің 133-і жұмысшыларға еңбекке уақытша жарамсыздығы бойынша әлеуметтік төлемдер төлеуге өз қаражаты есебінен. Ай сайынғы жәрдемақы мөлшері 15 АЕК-тен аспауы керек (айлық есептік көрсеткіш). Төлемдер орташа күндік кірісті еңбекке жарамсыздық парағына сәйкес төленетін жұмыс күндерінің санына көбейту арқылы анықталады.

№ 12. Үстеме жұмыс деген не?

Үстеме жұмыс мыналарды қамтиды:

- түнгі жұмыс;
- Демалыс күндері жұмыс жасау;
- демалыс күндеріндегі жұмыс;
 - іссапар күндері.

Өнер бойынша. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 77-сі, демалыс және мереке күндері жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыс істеуге қызметкердің жазбаша келісімімен жол беріледі. Мереке және демалыс күндеріндегі жұмыс үшін Қазақстандағы қызметкерге бір жарым жалақы төленеді. Егер қызметкер келіссе, сіз қосымша жұмыс уақытына ақы төлей алмайсыз, бірақ басқа уақытта, сағатына сағатына есептегенде, демалыс

уақыттарын бере аласыз. Сонымен қатар, екі күн қатарынан қарастырылмауы мүмкін.

№ 13. Жұмыс беруші онымен жұмыс істегені үшін мемлекетке қанша төлеуі керек?

Жұмыс беруші қызметкерге келесі салықтар мен шегерімдерді төлеуге міндетті:

Әлеуметтік аударымдар (жалақыдан 5%, зейнетақы жарналарын есептемегенде);

- әлеуметтік салық (зейнетақы аударымдары мен әлеуметтік аударымдарды шегергендегі жалақының 6%);

- міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (қызметкерге белгіленген жалақының 1%).

Сонымен қатар, жұмыс беруші:

- Бірыңғай ұлттық зейнетақы қорына зейнетақы жарналары (қызметкерге белгіленген жалақының 10%);

Жеке тұлғалардың жеке табыс салығы (белгіленген жалақының 10%).

Informburo.kz

ҚОСЫМША Г

М.Рокичтің құндылық бағдарлауының диагностикалық әдістемесі

М.Рокичтің құндылық бағдарлауының диагностикалық әдістемесі / барлық жағдайда қолданылады /

Диагностикалық мақсат: Терминалды және аспаптық құндылықтарды таңдау арқылы тұлғаның құндылық бағдарларын зерттеу.

Құндылық бағдарлау жүйесі тұлғаның бағдарлануының мазмұндық жағын анықтайды және оның айналасындағы әлемге, басқа адамдарға, өзіне деген көзқарасы, дүниетаным негізі және өмірлік белсенділік негізі, өмір концепциясы мен «өмір философиясы» негізін құрайды.

Техника құндылықтар тізімін тікелей орналастыруға негізделген.

М.Рокич құндылықтардың екі класын ажыратады:

- терминал - жеке өмір сүрудің кейбір түпкі мақсаты ұмтылуға тұрарлық деген сенім;

- инструменталды - кез-келген жағдайда қандай-да бір іс-әрекеттің немесе жеке тұлғалық қасиеттің таңдалатындығы туралы сенім.

Бұл бөлім дәстүрлі бөлінуге сәйкес мақсат-құндылықтар мен құндылықтар құралдарына сәйкес келеді.

Әдістеменің артықшылығы - сауаттылықты жүргізудің және нәтижелерді өңдеудің әмбебаптығы, қолайлылығы және пайдалылығы, икемділік - ынталандырушы материалдарды (құндылықтар тізімдері) және нұсқаулардың өзгеруі. Маңызды кемшілік - бұл әлеуметтік қалаудың әсері, сенімсіздік мүмкіндігі. Сондықтан бұл жағдайда диагноздың мотивациясы, тестілеудің ерікті сипаты және психолог пен субъект арасындағы байланыстың болуы ерекше рөл атқарады. Әдістеме таңдау және сараптама жүргізу үшін ұсынылмайды.

Осы кемшіліктерді жою және құндылық бағдарлары жүйесіне терең ену үшін қосымша диагностикалық ақпарат беретін және негізделген тұжырым жасауға мүмкіндік беретін нұсқауларға өзгерістер енгізілуі мүмкін.

Шартты: бұл әдіс 14 жастан асқан адамдарға арналған, білім беру, әлеуметтік және кәсіптік негізде шектеусіз жасалған.

Зерттеу процедурасы.

Респондентке құндылықтардың екі тізімі (әр қайсысы 18) не қағаз парақтарында алфавиттік тәртіппен немесе карточкалармен ұсынылған. Тізімдерде тест пәні әр мәнге реттік нөмір береді және карталарды маңыздылығына қарай орналастырады. Материалды жеткізудің соңғы түрі неғұрлым сенімді нәтиже береді. Алдымен терминалды мәндер жиынтығы, содан кейін аспаптық мәндер жиынтығы ұсынылады. Тексеруді жеке-жеке жасаған дұрыс, бірақ топтық тестілеу де мүмкін.

Нұсқаулық: «Енді сізге құндылықтары көрсетілген 18 карточканың жиынтығы ұсынылады. Сіздің міндетіңіз - оларды сіз үшін басшылыққа алатын қағидаттар ретінде маңыздылығы бойынша реттеу өмірдің.

Әрбір мән жеке картаға жазылады. Карталарды мұқият зерттеп, ең маңыздысын таңдап, оны бірінші орынға қойыңыз. Содан кейін екінші құнды мәнді таңдап, оны біріншіден кейін қойыңыз. Содан кейін қалған карталардың барлығын бірдей жасаңыз. Ең маңыздысы соңғы болып қалады және 18-ші орынға ие болады.

Баяу, ойланып жұмыс жаса. Егер сіз өз ойыңызды өзгертсеңіз, карталарды ауыстыру арқылы жауаптарыңызды түзете аласыз. Нәтиже сіздің шынайы ұстанымыңызды көрсетуі керек».

Негізгі сериядан кейін тақырыпқа келесі сұрақтарға жауап бере отырып сұрақ қоюға болады:

«Бұл құндылықтар сіздің өміріңізде қаншалықты ретпен және қандай көлемде (пайыздық мөлшерде) іске асырылды?»

«Егер сіз армандаған болсаңыз, осы құндылықтарды қалай қалыптастырар едіңіз?»

«Сіздің ойыңызша, кемелді адам мұны қалай істей алады?»

«Сіздің ойыңызша, мұны көп адамдар қалай істейді?»

«5 немесе 10 жыл бұрын мұны қалай жасар едің?»

«..... 5 немесе 10 жылда ма?»

«Сізге жақын адамдар карталарды қалай бағалайды?»

Ынталандыру материалы.

А тізімі (терминалдық құндылықтар):

- белсенді, белсенді өмір (өмірдің толықтығы мен эмоционалдық қанықтығы);

- өмірлік даналық (ой-пікірдің кемелденуі және өмірлік тәжірибеге қол жеткізу);

- Денсаулық (физикалық және психикалық));

- қызықты жұмыс;

- табиғат пен өнердің сұлулығы (табиғатта және өнерде);

- махаббат (сүйікті адаммен рухани және физикалық жақындық);

- материалдық қамтамасыз етілген өмір (материалдық қиындықтардың болмауы –);

- жақсы және адал достарының болуы;

- Қоғамдық мойындау (қоршаған ортаны, ұжымды, жұмыс бойынша серіктестерді құрметтеу));

- Таным (өз білімін, ой-өрісін, жалпы мәдениетін кеңейту мүмкіндігі, зияткерлік даму);

- өнімді өмір (өз мүмкіндіктерін, күштері мен қабілеттерін барынша толық пайдалану);

- ойын-сауық (жағымды, ауыртпалықсыз уақыт өткізу, міндеттердің болмауы);

- еркіндік (дербестік, тарылу мен іс-әрекеттердегі Тәуелсіздік);

- бақытты отбасылық өмір;

- басқалардың бақыты (әл-ауқаты, басқа адамдардың, бүкіл халықтың, жалпы адамзаттың дамуы мен жетілуі);

- шығармашылық (шығармашылық қызмет мүмкіндігі);
- өзіне сенімділік (ішкі үйлесім, ішкі қарама-қайшылықтардан, күмәндардан еркіндік).

Б тізімі (аспаптық құндылықтар):

- ұқыптылық(таза тығыздық), заттарды дұрыс ұстай білу, істерде тәртіп;
- тәрбие (Жақсы мәнерлер);
- жоғары сұраныстар (өмірге жоғары талаптар және жоғары талаптар);
- көңілді (әзіл сезімі);
- орындаушылық (тәртіптілік);
- Тәуелсіздік (дербес әрекет ету қабілеті, батыл);
- өз-өзіне және басқа да кемшіліктерге төзбеушілік;
- білімділік (білімнің кеңдігі, жоғары жалпы мәдениет);
- жауапкершілік (борыш сезімі, сөз ұстай білу);
- рационализм (дұрыс және қисынды ойлай білу, ойлана білу, ұтымды шешімдер қабылдау);
- өзін-өзі бақылау (ұстамдылық, өзін-өзі тәртіп);
- өз пікірін, көзқарастарын қорғаудағы батылдық;);
- шыдамдылық (басқалардың көзқарастары мен пікірлері, басқа қателіктерді кешіре білу және жаңылысу);
- көзқарастың кеңдігі (басқаның көзқарасын түсіну, өзге де талғамдарды, әдет-ғұрыптарды, әдеттерді құрметтеу);
- адалдық (адалдық, адалдық);
- істердегі тиімділік (еңбексүйгіштік, жұмыстағы өнімділік);
- кішіпейілділік (қамқорлық).

Нәтижелерді өңдеу және түсіндіру.

Құндылықтар иерархиясын талдай отырып, оларды сыналушының мазмұнды блоктарға әр түрлі негіздер бойынша топтастыруына назар аудару керек. Аспаптық құндылықтар этикалық құндылықтарға, қарым-қатынас құндылықтарына, іс құндылықтарына, жеке және конформистік құндылықтарға, альтруистік құндылықтарға, басқаларды қабылдау құндылықтарына және т. б. топтастырылуы мүмкін. Психолог жеке заңды ұстауы тиіс. Егер бір де бір заңдылықты анықтау мүмкін болмаса, респондентте құндылықтар жүйесінің қалыптаспауын немесе тіпті жауаптардың анық еместігін болжауға болады.

ҚОСЫМША Д

Сауалнама (Р.Р. Муслумова әдістемесі)

Сіздің құқыққа деген көзқарасыңызды анықтау мақсатында Сізге келесі сұрақтарға жауап беру ұсынылады):

1. Құқықтық білім алудың сіздің уәждемесін анықтаңыз:
 - а) әрбір заңға бағынушы азамат өз құқықтары мен міндеттерін білуі тиіс;
 - б) мұндай білім күнделікті өмірде қажет;
 - в) мұндай сипаттағы білім заңды айналып өту үшін қажет.
2. Қоғамдық өмірде құқықтың рөлін қалай бағалайсыз?
 - а) құқық өте қажет;
 - б) маңызды рөл атқарады;
 - в) құқықтың рөлі - маңызы аз.
3. Мен мынадай сөйлемдерді дұрыс деп санаймын:
 - а) «Заң - Әділдік»,
 - б) «Заң-өмір жарғысы, бірақ жағдай болса да...»,
 - в) «Қайда, қайда бұрылып, жерге шығып кеткен заң».
4. Мен құқық:
 - а) нақты құқықтық тәртіпті белгілейді;
 - б) көбінесе декларативті сипатта болады;
 - в) өмір сүруге кедергі жасайды деп сенемін.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы».

Соңғы жылдары үшін маңызды жастар саясаты. Мемлекеттік жастар саясаты басым бағыттардың бірі болып табылады ел. Қазақстан Республикасындағы мемлекет пен жастардың қарым-қатынастары саласын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық құжат «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы» 2004 жылғы 7 шілдедегі № 581 Заң болып табылады, онда оның мақсаттары, міндеттері, бағыттары, сондай-ақ жастарды мемлекеттік қолдау тетіктері, оның әлеуметтік және саяси құқықтары айқындалған.

«Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңның мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім беру, кәсіби қалыптасуы мен физикалық дамуы үшін әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық жағдайлар мен кепілдіктер жасау, оның шығармашылық әлеуетін бүкіл қоғам мүддесінде ашу болып табылады. Мемлекеттік жастар саясаты туралы қолданыстағы заңнама негізгі міндеттерді атап көрсетті, олардың ішінде жастардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау; жастарға көмек көрсету және әлеуметтік қызмет көрсету; жастардың әлеуметтік маңызды бастамаларын іске асыру.

Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты, міндеттері мен қағидаттары мемлекеттік жастар құқықтық

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың толыққанды рухани, мәдени, білім беру, кәсіби және физикалық

дамуы, табысты әлеуметтенуі үшін жағдай жасау және оның әлеуетін елдің одан әрі дамуына бағыттау болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясатының міндеттері:

- 1) қолжетімді және сапалы білім беруді қамтамасыз ету;
- 2) салауатты өмір салтын қалыптастыру;
- 3) жастардың құқықтық мәдениетін арттыру;
- 4) жастарды жұмысқа орналастыру үшін жағдай жасау;
- 5) жастар мен жас отбасылар үшін қолжетімді тұрғын үй жүйесін дамыту;
- 6) жастардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау;
- 7) жастардың ғылыми және шығармашылық әлеуетін ашу;
- 8) мемлекеттік жастар саясатын ғылыми-зерттеушілік қамтамасыз ету және оның Нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру;
- 9) халықаралық байланыстар мен жастар кәсіпкерлігін дамыту.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты мынадай қағидаттарға негізделеді:

- 1) Қазақстандық патриотизм;
- 2) тарихи, мәдени, адамгершілік және рухани құндылықтардың басымдығы;
- 3) Азаматтылық, жауапкершілік, еңбексүйгіштік;
- 4) толеранттылық, этносаралық және конфессияаралық келісім;
- 5) кішілерге қамқорлық жасауға, аға ұрпаққа құрмет көрсетуге негізделген ұрпақтар сабақтастығы;
- 6) отбасылық құндылықтардың басымдығы;
- 7) мемлекеттік қолдауға жастар құқықтарының заңдылығы мен теңдігі;
- 8) жастардың дене денсаулығын сақтау және қорғау;
- 9) жастарды дамытуға бағытталған бағдарламаларды іске асыруға жастар ұйымдарын жаппай тарту;
- 10) мемлекеттік жастар саясатын қалыптастыру мен іске асыруда ғылыми, кешенді және дәйекті көзқарас;
- 11) ведомствоаралық өзара іс-қимыл және барлық мүдделі тараптардың ресурстарын тарту.

«Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңында бекітілген жастардың құқықтары бүгінгі күні мемлекеттің қолдауын табады, олардың ішінде тегін медициналық қызмет көрсету, мемлекеттік білім беру грантында оқитын жастарға ай сайынғы мемлекеттік стипендия алу. Сондай-ақ, ауыл жастары арасынан шыққан азаматтар үшін ҚР Үкіметі белгілеген мөлшерде қабылдау квотасы қарастырылған. Жастарды толғандыратын құқықтық, психологиялық және басқа да мәселелер бойынша кеңес беру түрінде әлеуметтік қызметтерді алу мүмкіндігі бекітілді. Осы нормативтік құқықтық актіде Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс нысанында мемлекеттік жастар саясатын іске асыру шеңберінде іс-шараларды қаржыландыру мүмкіндігін беретін бап көзделген. Қазақстан Республикасында жастарды мемлекеттік қолдаудың осы құралы жастар ұйымдарын нығайту үшін үлкен әлеуетке ие.

ҚОСЫМША Е

Оқу процесіне енгізу актілері

«БЕКІТЕМІН»

М. ӘУЕЗОВ атындағы Оңтүстік
Қазақстан мемлекеттік университетінің
ізденушісі Аширова Жазира
Уәлиханқызының «Колледж
студенттерін құқықтық мәдениетке
тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық
негіздері» тақырыбында жұмысын
енгізу туралы.

АКТИ

Ізденуші Аширова Жазира Уәлиханқызы «Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық негіздері» тақырыбында ғылыми зерттеу жұмыстары оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Атап айтсақ колледж студенттері арасында «Құқықтық мәдениет - Әліппесі» тақырыбында арнайы курс өткізілді. Сонымен қатар, «Кәсіптік білім берудегі тәрбие жұмысының теориясы мен практикасы» атты оқу құралы «Құқықтық мәдениет – тәрбие кепілі» атты электронды оқу құралы мен тәрбиелеудің оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Әрі, оқытудың белсенді әдістері колдану арқылы колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге үлес қосты.

Жеңіл өнеркәсіп және сервис
колледжінің директоры

Г.Ж. Тагаева

«БЕКІТЕМІН»

«Қаракемер кәсіптік колледжі»

МККК-ның директоры

М.А.Исаков

М. ӘУЕЗОВ атындағы Оңтүстік

Қазақстан мемлекеттік университетінің

ізденушісі Аширова Жазира

Уәлиханқызының «Колледж

студенттерін құқықтық мәдениетке

тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық

негіздері» тақырыбында жұмысын

енгізу туралы.

АКТИ

Ізденуші Аширова Жазира Уәлиханқызы «Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық негіздері» тақырыбында ғылыми зерттеу жұмыстары оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Атап айтсақ колледж студенттері арасында «Құқықтық мәдениет - Әліппесі» тақырыбында арнайы курс өткізілді. Сонымен қатар, «Кәсіптік білім берудегі тәрбие жұмысының теориясы мен практикасы» атты оқу құралы «Құқықтық мәдениет – тәрбие кепілі» атты электронды оқу құралы мен тәрбиелеудің оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Әрі, оқытудың белсенді әдістері қолдану арқылы колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге үлес қосты. Білім берудегі коучинг бағдарламасы атты электрондық оқу құралы ендірілді.

Қаракемер кәсіптік колледж директоры

М.А.Исаков

«БЕКІТЕМІН»

«Тамақтандыру индустриясы және сервис колледжі»
МКҚК-ның директоры
М. А. Джаксыкулова

М. ӘУЕЗОВ атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университетінің ізденушісі Аширова Жазира Уәлиханқызының «Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық негіздері» тақырыбында жұмысын енгізу туралы.

АКТИ

Ізденуші Аширова Жазира Уәлиханқызы «Колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеудің ғылыми педогогикалық негіздері» тақырыбында ғылыми зерттеу жұмыстары оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Атап айтсақ колледж студенттері арасында «Құқықтық мәдениет - Әліппесі» тақырыбында арнайы курс өткізілді. Сонымен қатар, «Кәсіптік білім берудегі тәрбие жұмысының теориясы мен практикасы» атты оқу құралы «Құқықтық мәдениет – тәрбие кепілі» атты электронды оқу құралы мен тәрбиелеудің оқу-тәрбие үдерісіне ендірілді. Әрі, оқытудың белсенді әдістері қолдану арқылы колледж студенттерін құқықтық мәдениетке тәрбиелеуге үлес қосты. Білім берудегі коучинг бағдарламасы атты электрондық оқу құралы ендірілді.

Тамақтандыру индустриясы және сервис колледж директоры:

М.А.Джаксыкулова

Келісілді:
ҒЖ және И проректоры
Сатаев М.И.

Ф.7.07-14

Бекітемін
Оқу және ОӘЖ
проректоры
Байболов К.С.

АКТИ № 2/18

18.06.2009

Оқу үдерісіне «Кәсіптік оқыту» кафедрасының ғылыми тақырыбы В-16-10-15 «Дуалды оқыту негізінде болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау» ҒЗЖ қорытындысы негізінде құрастырылды.

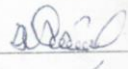
«Коучинг технологиясы» атты виртуалды практикалық жұмыс бірлескен авторлықта (Жолдасбекова С.А., Қаратаев Г.С., Аширова Ж.У.) Виртуалды практикалық жұмыста коучинг оқыту технологиясы туралы мәлімет берілді. Коучинг оқыту процесі арқылы білімгерлер өз білімдерін тереңдетеді. Мысалы, Костюм және сәулет өнерінің сабақтастылығы негізінде киім үлгілерін жобалау да коучинг оқыту технологиясын қолдану арқылы білімгерлердің шығармашалық қабілетін арттыруға әсер етеді. Костюм, адамның рухани және моральді сапасын қорсету құралы болып табылады.

Осы акт «Кәсіптік оқыту» кафедрасында 2019 жылы, ҒЗЖ негізінде «Білім берудегі коучинг технологиясы» атты виртуалды практикалық жұмыс құрастырылды ҒЗЖ нәтижесі осы актпен расталады.

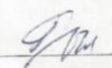
Орындаған п.ғ.д., профессор Жолдасбекова С.А., Қаратаев Г.С., Аширова Ж.У.
(қызметі, дәрежесі, атағы, Т.А.Ә.)

Оқу үдерісіне:
оқу практикалық барысында «Оқушыларды кәсіпке дайындау жүйесіндегі жаңа оқыту технологиясы» пәнінің 2-модуль. «Жаңа педагогикалық технологиялар»
(пәнінің атауы мен оның бөлімі көрсетіледі)

Тақырыптың ғылыми жетекшісі

 Жолдасбекова С.А.

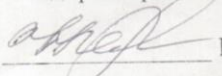
АМЖД директоры

 Омашева Г.Ш.

ҒЗБ гуманитарлық-педагогикалық
ғылымдар бөлімінің басшысы

 Алдешов С.Е.

ҒЗБ директоры

 Назарбек Ү.Б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚПЕН ҚОРҒАЛАТЫН ОБЪЕКТІЛЕРГЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЗІЛІМГЕ МӘЛІМЕТТЕРДІ ЕНГІЗУ ТУРАЛЫ

КУӘЛІК

2022 жылғы «8» ақпан № 23425

Автордың (лардың) жөні, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе):
АШИРОВА ЖАЗИРА УӘЛИХАНҚЫЗЫ, Жолдасбекова Сауле Абдразақовна

Авторлық құқық объектісі: ЭЕМ-ге арналған бағдарлама

Объектінің атауы: Құқықтық мәдениет әліппесі

Объектіні жасаған күні: 15.01.2022

Құжат түпнұсқалығын <http://www.kazpatent.kz/ru> сайтының
"Авторлық құқық" бөлімінде тексеруге болады <https://copyright.kazpatent.kz>

Подлинность документа возможно проверить на сайте kazpatent.kz
в разделе «Авторское право» <https://copyright.kazpatent.kz>

ЭЦҚ қол қойылды

Е. Куантыров